ПРОФ. ДР ГОРАН Б. МИЛОШЕВИЋ
ДОЦ. ДР ЛУКА О. БАТУРАН

ОСНОВИ ЕКОНОМИЈЕ

Нови Сад, 2025.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР **11**

УВОД У ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ **13**

1. Економија као наука 15
   1.1. Микроекономија и макроекономија 17
2. Економија, право и институције 17
3. Економска анализа права 19
4. Економска политика и економске функције државе 20
5. Развој економске мисли 23
   5.1. Економска мисао у античком периоду 24
   5.2. Економска мисао у Средњем веку 25
   5.3. Меркантилизам 26
   5.4. Физиократизам 28
   5.5. Класична економска теорија 29
   5.6. Марксистичка теорија 31
   5.7. Неокласична (либерална) економска теорија 33
   5.8. Теорија благостања 34
   5.9. Кејнсијанска економска теорија 34
   5.10. Неолиберална економска теорија 36

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ **39**

1. Људске потребе и ресурси 41
2. Питање избора и опортунитетни трошак 43
3. Проблем алокације ресурса 45
4. Друштвена репродукција 47
   4.1. Производња 49
   4.2. Расподела 50
   4.3. Размена 52
   4.4. Потрошња 53
5. Роба и робна производња 55
   5.1. Основна својства робе 55
   5.2. Робна производња 56

КАПИТАЛ И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ 59
1. Појам и облици индустријског капитала 61
2. Профит као доходак власника индустријског капитала 62
3. Зајмовни капитал и камата 64
3.1. Ограниченост природних извора 66
4. Земљишна рента 67

ПОТРОШЊА 69
1. Теорија корисности 71
2. Преференције потрошача 73
3. Криве индиферентности 74
4. Буџетско ограничење 76
5. Потрошачев избор 79

ПРОИЗВОДЊА 83
1. Функција производње 85
2. Технологија 87
3. Укупни, просечни и гранични производ 88
4. Трошкови производње 90
4.1. Укупни, фиксни и варијабилни трошкови 90
4.2. Производња у кратком и дугом року 92
4.3. Просечни трошкови 92
4.4. Гранични трошкови 94
4.5. Дугорочни трошкови 95
5. Оптимална комбинација фактора производње 96
6. Оптимални обим производње и максимизација профита 100

ПРЕДУЗЕЋЕ 103
1. Предузеће као економски субјект 105
2. Класификација предузећа 107
3. Привредни субјекти у српском праву 109
4. Добит или профит као циљ пословања предузећа 111
5. Имовинска одговорност предузећа и чланова 112

ТРЖИШНИ МЕХАНИЗАМ 115
1. Тржиште 117
2. Функције тржишта 118

3. Цене 119
4. Тражња 120
4.1. Закон тражње 120
4.2. Остали фактори који утичу на тражњу 122
4.3. Изузеци од закона тражње 123
4.4. Еластичност тражње 124
4.5. Потрошачев вишак 126
5. Понуда 127
5.1. Закон понуде 127
5.2. Остали фактори који утичу на понуду 129
5.3. Ценовна еластичност понуде 130
5.4. Произвођачев вишак 132
6. Равнотежа на савршеном тржишту 133
6.1. Оптимална алокација 133
6.2. Максимизација друштвеног благостања 135
6.3. Савршено тржиште 136
7. Несавршеност тржишта и улога државе 138
7.1. Политика и право заштита конкуренције 140
8. Државни интервенционизам на тржишту 143
8.1. Субвенционисање производње 143
8.1.1. Алокативни ефекат субвенција 144
8.1.2. Ефекат субвенција на прерасподелу благостања 145
8.2. Контрола цена 147
8.2.1. Проблем несташица роба услед контроле цена и рационисање потрошње 148

МАКРОЕКОНОМСКИ АГРЕГАТИ 151
1. Агрегатна понуда: бруто домаћи производ 153
2. Агрегатна тражња и компоненте агрегатне тражње 155
3. Приватни сектор: потрошња и штедња 157
4. Приватни сектор: штедња и инвестиције 159
4.1. Врсте инвестиција 162
4.2. Мотиви за инвестирање 163
4.3. Директне стране инвестиције 164
5. Потрошња јавног сектора 168
6. Размена са иностранством: нето извоз 169

ПРИВРЕДНИ РАСТ, ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ И ПРИВРЕДНИ ЦИКЛУСИ 171
1. Привредни раст и развој 173
2. Фактори који утичу на привредни раст и развој 174
3. Привредни циклуси и подстицање привредног раста 177

МАКРОЕКОНОМСКА РАВНОТЕЖА 181
1. Кејнсов концепт равнотеже 183
2. Концепт макроекономске тржишне равнотеже 185

НЕЗАПОСЛЕНОСТ 187
1. Појам и облици незапослености 189
2. Природна незапосленост и Окунов закон 191
3. Незапосленост и узроци незапослености у Србији 192
4. Мере смањења незапослености 195
5. Синдикат и колективно преговарање 198
6. Утицај синдиката на равнотежу на тржишту рада 202

НОВАЦ 205
1. Појам и историјски развој новца 207
2. Функције новца 209
2.1. Новац као мера вредности 209
2.2. Новац као средство промета (размене) 211
2.3. Новац као платежно средство 212
2.4. Новац као благо 212
2.5. Новац у функцији светског новца 213
3. Новчани агрегати 215
3.1. Теоријски концепт новчане масе 215
3.2. Облици финансијске активе 216
3.2.1. Хартије од вредности 217
3.2.2. Жирални новац 221
3.2.3. Девизе 221
3.2.4. Злато и племенити метали 222

ИНФЛАЦИЈА 223
1. Појам инфлације 225
2. Мерење инфлације 226

3. Врсте инфлације 227
4. Инфлација у Србији 230
5. Конфликт инфлације и незапослености 232

МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА 237
1. Дефиниција монетарне политике 239
2. Антициклична монетарна политика 240
3. Политика константне стопе монетарног раста 241
4. Политика годишњег програмираног раста монетарних агрегата 243
5. Рестриктивна и експанзивна монетарна политика 244
6. Емисиона или централна банка 245
7. Иструменти монетарне политике Народне банке Србије 245

ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА 249
1. Дефинисање фискалне политике 251
2. Економски ефекти фискалне политике 252
3. Учинци опорезивања 254

МЕЂУНАРОДНА ЕКОНОМИЈА 257
1. Унутрашња и међународна трговина 259
2. Међународна трговина и економија 260
2.1. Меркантилистичко схватање међународне трговине 262
2.2. Класична теорија међународне трговине 263
2.2.1. Теорија апсолутних предности 263
2.2.2. Теорија компаративних предности 264
2.3. Остале теорије међународне трговине 265
3. Међународна трговина Србије 268
4. Систем међународних економских односа у условима глобализације 270
5. Платни биланс 272
5.1. Појам и структура платног биланса 272
5.2. Неравнотежа платног биланса 273
5.3. Уравнотежење платног биланса 275
6. Појам и функције девизног курса 276
6.1. Фиксни и флуктуирајући девизни курс 277
6.2. Промене девизног курса: девалвација и ревалвација 279

7. Међународне финансијске институције 280
7.1. Међународни монетарни фонд 280
7.2. Међународна банка за обнову и развој 281
7.3. Реформа међународног монетарног система 283
7.4. Европски монетарни систем 284
7.4.1. Стварање Европске монетарне уније 284
7.4.2. Европски систем централних банака 286

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ 287
Интернет извори 289
Остало 290

ПРЕДГОВОР

Уџбеник ***Основи економије*** *написан је према плану и програму истоименог предмета, који се изучава на Правном факултету Универзитета у Новом Саду. Уџбеник студентима треба да пружи основна знања о економији и економској науци. Приликом реализације истраживања тежило се ширем увиду у расположиву домаћу и инострану литературу из економске и правне области, али и из научних дисциплина које су повезане са предметом истраживања.*

Аутори су користили фондове референтних библиотека: Народне библиотеке Србије, Универзитетске библиотеке, Библиотеке Матице српске; Библиотеке Правног факултета у Новом Саду, Библиотеке Правног факултета у Београду, Историјског архива Србије, те податке са светске компјутерске мреже – интернета и из других извора.

Приликом израде ове књиге, коришћена су претходна издања уџбеника Основи економије аутора Горана Милошевића (2009; 2015 и 2020), као и више научних чланака у којима су аутори разматрали поједина питања која су обрађена и на овом месту.

Иако је књига првенствено намењена студентима Правног факултета у Новом Саду, Универзитета у Новом Саду, она може бити корисна литература и свима другима који се баве правном и економском науком, теоријски, или практично.

Аутори користе прилику да се захвале др Наташи Голубовић, редовном професору Економског факултета Универзитета у Нишу, и др Александру Мојашевићу, редовном професору Правног факултета Универзитета у Нишу на рецензији и корисним сугестијама, као и читаоцима који буду упутили добронамерне примедбе и сугестије које би могле да допринесу побољшању квалитета неког будућег издања уџбеника.

У Новом Саду,
јануара 2025. године

Аутори

УВОД У ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ

1. ЕКОНОМИЈА КАО НАУКА

Појам економија (енг. *Economics*) води порекло од грчке речи *oikos*, што у преводу на српски језик значи кућа, газдинство, и речи *nomos*, што значи правило, ред, закон. У пренесеном значењу, реч економија значи правило управљања газдинством. Поред појма који се користи као назив научне дисциплине, реч економија се користи и да означи привреду (енг. *economy*), привредно стање, односно економску делатност неке земље.

На питање шта је економија понуђено је много одговора. Ксенофон је под економијом подразумевао вештину управљања газдинством, а Аристотел вештину прибављања добара потребних за живот и корисних за кућу и државу. Липси истиче: „Савремена економија се бави алокацијом друштвених ресурса на алтернативне употребе и расподелом друштвеног производа на групе и појединце, променама производње и расподеле током времена и ефикасношћу односно неефикасношћу економских система".[1] Економија као наука проучава и истражује активности људи у привредном животу и настоји да открије правила и законе који владају овим обликом људске делатности.[2] Алфред Маршал дефинише економију као науку чији је циљ проучавање човекових акција у пословном животу, она истражује како човек остварује доходак и како га употребљава.[3]

Понуђени одговори су наизглед идентични, али и довољно различити. Неслагања економиста резултат су њиховог непотпуног знања, неуједначеног и непотпуног вредновања полазних критеријума и резултата, али и кризе саме економске теорије. У светлу вредновања достигнућа економије присутне су контроверзе, нејасноће и многе дилеме у савременим научним размишљањима. Контроверзе и сукоби присутни су и код самих економиста, што најбоље доказује сву тежину јасног дефинисања економских кретања.

Економија је **друштвена наука** која се бави проучавањем начина и услова живота људи, њиховим кретањима и понашањима у свакодневним животним пословима. Она се углавном односи на оне мотиве који најснажније и најпостојаније утичу на човеково понашање у пословном делу његовог живота.[4] Она анализира и описује последице избора у вези с оскудним производним ресурсима.[5]

Ипак, најшире је прихваћена **дефиниција** коју је дао британски економиста Лајонел Робинс. Он економију дефинише као друштвену науку која изучава како друштва **бирају** да алоцирају **ресурсе** који су ограничени

---

[1] E. Woolf, *Economics*, Hutchinson, Лондон, 1987, 1.

[2] М. Лабус, *Основи економије*, Београд, 2006, 17.

[3] Л. Пејић, М. Јакшић, *Доктрине великих економиста*, Београд, 1994, 205.

[4] P.A. Samuelson, *Ekonomska čitanka, Zagreb*, 1975. 11.

[5] *Енциклопедија британика* (књига 3), Београд, 2005, 24.

(ретки, оскудни), између неограничено великог броја људских **потреба.** Дакле, насупрот неограниченом броју људских потреба, друштву стоји на располагању ограничена количина ресурса којима се те потребе могу задовољити. Циљ економије је да објасни начин на који друштво доноси одлуке о производњи, потрошњи и размени добара, да пружи сазнања и одговоре на питања како привреда функционише, како реагује у промењеним околностима, када реагује и под којим условима итд.[6]

Из дефиниције произлази да је **централно питање** којим се економска теорија бави питање избора, односно алокације. Шта и колико производити, како производити, и за кога производити, односно чије ће потребе тим производима бити задовољене.

Последица чињенице да увек постоји избор, односно да са ресурсима који су на располагању не можемо задовољити све потребе, јесте постојање **опортунитетних трошкова**. Одлука да се ресурси користе на један начин, значи да се они више не могу користити на неки други начин.

Приступ изучавању економских односа може бити позитивни и нормативни. **Позитивни приступ** је лишен вредносних или етичких судова. Позитивисти проучавају економске односе, трудећи се да их прикажу онаквима какви они заиста и јесу, без просуђивања о томе да ли је добро што су они такви или није. На пример, позитивисти изучавају колика је незапосленост у некој држави, који су фактори довели до таквог стања, који инструменти стоје на располагању креаторима економске политике уколико би желели нешто да промене, какви су потенцијални ефекти тих инструмената итд.

Са друге стране, **нормативистички приступ** има изражен вредносни став по питању различитих економских појава. Нормативисти не говоре само о томе какви су економски односи, већ и какви би они требало да буду. Том приликом, они полазе од различитих вредносних, односно етичких судова. На пример, они оцењују ниво запослености као довољан или као недовољан, и залажу се за предузимање мера да се он поправи, хвале или критикују државну политику субвенционисања станоградње због резултата који се (не)постижу и сл. Оно што је битно приметити јесте да нормативистички приступ укључује позитивистички. Не може се критиковати или хвалити нека економска мера ако се претходно не зна какви су њени ефекти, колике су размере незапослености и сл. Дакле, позитивисти приказују економску стварност онаквом каква она јесте, а нормативисти полазе од тога каква би она требало да буде.

---

[6] Забуну изазива и коришћење појма економија (од енг. *economy*) као синонима за реч привреда, која означава скуп делатности у вези са производњом, расподелом и прометом производа.

1.1. Микроекономија и макроекономија

Економске активности могу се посматрати из два посебна угла - микроекономског и макроекономског. Предмет проучавања и микроекономије и макроекономије је сродан и међусобно повезан. Међутим, између тих двају подручја економије постоји и разлика, која се заснива на разликовању појединачних и агрегатних (збирних) збирних величина.

Микроекономија проучава индивидуалне економске величине. Ово се односи на понашање домаћинстава или предузећа, потрошача и произвођача. Такође, у оквиру микроекономије изучавају се појединачна тржишта, или одређене привредне гране.

Са друге стране, **макроекономија** посматра агрегатне величине. Она проучава економско понашање на нивоу економије као целине. Предмет њеног посматрања јесу економски агрегати: укупна потрошња, укупне инвестиције, укупна производња и слично. Суштински, она изучава и посматра привреду као целину.

Међузависност између микро и макро процеса је веома снажна. Због тога су промене у агрегатним величинама условљене променама у индивидуалним величинама. Свака промена индивидуалног понашања по аутоматизму има одраза на величину агрегата. Макроекономско понашање увек представља одраз, односно последицу понашања појединца на децентрализованим тржиштима који у потпуности не знају шта други раде. Некоординирање појединачних децентрализованих тржишта има одређене последице у привреди кроз разне поремећаје, које тржишне снаге у краћем или дужем периоду евентуално могу да исправе. Међутим, све што захтева исправку, неминовно условљава веће или мање трошкове.

2. ЕКОНОМИЈА, ПРАВО И ИНСТИТУЦИЈЕ

Проблем економије избора намеће и **питање институционалних карактеристика привредног система**. Институције играју активну улогу у формирању привредног система и уводе чврста правила понашања. Институције представљају оквир унутар кога се подстиче или привлачи одређена активност и у том смислу су позитивне. С друге стране, институције својим правилима дестимулишу одређене активности, те су тако посматране негативне.

Институције обухватају правила која одређују: а) ко је овлашћен да доноси одлуке у одређеној области; б) које су активности допуштене, а које нису; в) поступак који се мора поштовати; г) информациону структуру која одређује количину, трошак и квалитет информација на основу којих привредни актери доносе одлуке; д) мотивациону структуру, односно корист

(награду) која ће припасти тржишним субјектима, зависно од њихових акција.[7]

Институционални оквири сваке земље могу бити формални и неформални. **Формална правила** дефинишу политички систем (управљачку структуру, права појединаца и слично), привредни систем (својинска права, уговори), систем заштите (судство, полиција)[8] и сл. **Неформална правила** дефинишу питања опште културе, морала, обичаја и традиције на основу којих привредни актери доносе одлуке. Између формалних и неформалних правила мора да постоји опште јединство и усклађеност. Конфликт између формалних и неформалних правила неизбежно води нарушавању хармоније привредних токова и расту трошкова.

Институционални оквири су дефинисани и одређени изван економске науке. Али **задатак економије** није пуко праћење последица институционалне одлуке, већ истраживање узрока и последица. Задатак економске науке јесте критика постојећих, и предлагање нових институционалних правила која могу дати боље економске резултате. Ипак, избор појединих правних правила не зависи само од економских, већ од **политичких фактора**.

Као одговор на несавршеност тржишта у савременим привредама посебно је важна активност државе, њених органа и колективитета. Све операције њене законодавне, извршне, управне и судске власти могу се представити као различите активности у креирању најбољег окружења и подстицања развоја тржишта и конкуренције. Држава не послује као предузеће. Њен мотив функционисања није комерцијалан. Њен циљ је задовољавање јавних, општих и заједничких потреба. Својом активношћу држава пружа јавне услуге којима задовољава јавне потребе свих грађана.

Основни задатак државе је да креира одговарајући **правни оквир, који ће омогућити максимизацију друштвеног благостања**. Постизање овог циља у првој мери зависи од избора правних институција којима се уређују односи између економских субјеката – домаћинстава и предузећа, односно потрошача и произвођача.

Институције функционишу **по принципу економских подстицаја и санкција**. Правне норме могу да подстичу појединце на креативно понашање, које води увећању благостања. На пример, уколико држава преко правног механизма не санкционише крађу, појединци ће имати подстицај да своје благостање увећају присвајањем туђих добара, уместо путем рада или инвестиција. Са друге стране, грађани који раде или инвестирају морали би да издвајају већи део својих ресурса у циљу заштите своје имовине, уместо да те ресурсе троше на продуктивнији начин.

---

[7] B. Steuenberg, H.J. Blommestein, *Governement and Markets: Establishing a Democratic Constitutional Order and Market Economy in Former Socialist Countries*, Kluwer Academic Publishers, 1994.

[8] Д. Китановић, Н. Голубовић, *Основи економије*, Ниш, 2003, 93.

3. ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА ПРАВА

Економска анализа права је „дисциплина која објашњава везу између правних институција и карактера друштвеног, политичког и економског живота. Она је заснована на примени економске теорије у анализи процеса креирања права, правних процедура, примене права и последица које правне институције и примена права имају на економске и друге друштвене појаве." Развој економске анализе права почео је пре више од сто година у оквиру америчке економске теорије, док се о њеном издвајању у посебну научну дисциплину може говорити последњих шездесетак година.[9]

Кад је реч о самом **називу дисциплине**, у енглеском језику се срећу два појма, и то Право и економија[10] и Економска анализа права[11]. Под утицајем енглеског језика, и у осталим језицима често су коришћења оба назива. Први представници ове дисциплине у Србији определили су се за коришћење појма „економска анализа права", због тога што је у српском језику оваквим називом потпуно прецизирано чиме се ова дисциплина бави. Такође, појам „право и економија" асоцирао бих да се ради о две одвојене науке, а с обзиром на то да ова наука није у потпуности утемељена, појам „економска анализа права" је готово апсолутно прихваћен као адекватнији.[12]

За разлику од економије, право је веома стара наука. Током више векова развоја права, правни теоретичари су највише времена трошили покушавајући да утврде везу између права и правде. Међутим, право има и своју економску логику. **Предмет** изучавања економске анализе права као научне дисциплине јесу правне институције којима право регулише друштвене односе. Економска анализа права има циљ да прикаже економску логику правне норме, односно везу између правних институција и карактера економског живота.[13]

Већ на самом свом почетку свог развоја, економска теорија „загазила" је у поље које је до тада доминантно изучавала правна теорија. Економисти почињу да се интересују за многе правне институте, попут слободе уговарања, својине, владавине права и сл. У почетку, то су институти који припадају привредном праву, банкарском праву, трговинском праву, облига-

---

[9] А. Јовановић, *Теоријске основе економске анализе права.* Правни факултет Универзитета у Београду, 2008, 43–44.

[10] Енг. *Law & Economics.*

[11] Енг. *Economic Analysis of Law.*

[12] Видети: А. Јовановић, *Теоријске основе економске анализе права.* Правни факултет Универзитета у Београду, 2008, 46–47

[13] А. Јовановић, *Увод у економску анализу права.* Правни факултет Универзитета у Београду, 1998, 5.

ционом праву и сл. У питању је тзв. **економско право,**[14] као део права чије норме најдиректније регулишу економске односе, и у којима доминирају економски интереси правних (економских) субјеката у односу на друге.

Са развојем економске анализе права, економска анализа све више се шири и на оне области у којима економски интереси нису доминирали, или чак нису били ни видљиви. Тако интересовање економиста све више привлаче институти кривичног, породичног, управног, социјалног, грађанског, уставног права...

Економска анализа права користи **методологију** економске науке. Правни институти анализирају се и тумаче коришћењем економских појмова и економских законитости. Њихови ефекти посматрају се кроз деловање понуде и тражње, корисности и трошкова.

Основна претпоставка економске анализе права је да је **циљ права максимизација друштвеног благостања**. Правни институти требају да буду тако креирани да омогуће ефикасну алокацију права, до које по правилу долази кроз тржишну размену. Улога државе доминантно се своди на омогућавање што ефикаснијег функционисања тржишног механизма.

Због оваквог приступа праву, закључци ставова економске анализе често су **у сукобу са *традиционалним* схватањима појма правде**. Ово превасходно због чињенице да појам правде није јасно и недвосмислено дефинисан, те он превасходно зависи од унутрашњег осећаја оног субјекта који процењује да ли је неко решење праведно или није.

4. ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И ЕКОНОМСКЕ ФУНКЦИЈЕ ДРЖАВЕ

Економска политика за предмет интересовања има циљеве привредног развоја једне земље, субјекте који су његови носиоци (и чији је интерес уграђен у циљеве), као и инструментаријум за њихову реализацију.[15]

Економски инструменти су постали током времена средство привредног управљања. У том правцу држава жели да утиче на понашање привредних субјеката, али и на односе основних макроекономских агрегата. Порезима, уз друге инструменте економске политике, држава остварује политику цена, усклађује понуду и потрошњу, усмерава обим и структуру инвестиција, ограничава инфлацију, смањује и сузбија све оне факторе који могу онемогућити брз и складан економски развој.[16] Уз порезе, ту су још субвенције, царине, квоте итд.

---

[14] С. Табароши, Т. Јованић, *Економско право.* Правни факултет Универзитета у Београду, 2010.

[15] М.Ђ. Вукићевић, *Основи економије*, Београд, 2004, 25.

[16] Г. Милошевић, *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005, 94.

Проучавање **циљева економске политике** најуже су повезани са проучавањем улоге државе. Промене у друштвено-економском и политичком систему сваке земље доводиле су и до промена у циљевима економије. Циљеви економске политике у робовласничким и феудалним државама битно се разликују од циљева држава модерне тржишне привреде. Развојем државе и јачањем њене улоге, повећавају се и мењају потребе друштва и државе. Циљ економске политике изражава намере и жеље носилаца економске политике, у првом реду владе.

Избор жељеног циља препуштен је сфери утицаја политике, етике, културе, обичаја и морала, одређеног времена и тренутка. Посматрано кроз историју, циљеви које је требало остварити применом економских инструмената током времена су се мењали и модификовали. Обезбедити задовољење потреба државе и друштва и данас се сматра примарним циљем. Држава не може да остварити своју улогу ако у довољној мери нису остварене потребе грађана и друштвене заједнице.

Данас, носиоци економске политике треба да служе привредним циљевима државе и заједно с носиоцима других политика морају да доприносе разрешавању противречности у друштву. Економском политиком се остварују економски циљеви, али економска политика може да послужи и за остваривање других циљева. Ти други циљеви, који се употребом економских инструмената остварују, могу бити социјални, политички, здравствени, културни, демографски и слично.

Држава настоји да оствари **циљ и у спољнотрговинским односима,** а то је уравнотежени платни биланс. Зато држава, мерама економске (пореске) политике, робу намењену извозу ослобађа дажбина, а увозну робу терети свим пореским облицима.

Циљеви микроекономске природе могу бити: заштита појединих привредних грана (држава уводи заштитне царине или акцизе на одређену групу производа при увозу), стимулисање иностраних улагања, инвестиционо подстицање и слично. Циљеви макроекономске природе су: стабилност цена, пуна запосленост и уравнотежен платни биланс.

Циљ сваке државе је да оствари **стабилност цена**, мада је у условима поремећаја на тржишту, када је тражња већа од понуде, то изузетно тешко постићи. Мерама економске политике могуће је уклонити поремећаје на тржишту. Мерама економске политике мора се деловати на смањење потрошње. Понекад је неопходно применити рестриктивну фискалну политику, када треба повећати пореско оптерећење, увести нов порески облик или неку другу дажбину, смањити или укинути пореска ослобођења или олакшице и слично.[17] Рестриктивна фискална политика (најбоље уз садејство с рестриктивном монетарном политиком) деловаће на смањење тражње и утицаће да се равнотежа понуде и тражње успостави на новом ни-

[17] Г. Милошевић, *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005, 95.

воу. Нова равнотежа понуде и тражње довешће до стабилности тржишта и стабилности цена.

Уколико је на посматраном тржишту понуда већа од тражње, неопходно је применити мере експанзивне економске политике, како би се поново успоставила нарушена равнотежа и привреда стабилизовала. Тада треба деловати на повећање тражње, тј. неопходно је економским инструментима утицати на раст потрошње.

Носиоци економске политике теже да остваре одређене **социјалне циљеве.** Кроз разне економске мере нуди се повољнији положај појединим слојевима становништва. Која група становништва ће имати повољнији положај зависи од програмског опредељења политичке групације која је на власти. Уколико је циљ стимулисање наталитета, економски инструменти ће оптеретити појединце (неожењене и неудате особе), а појединци са више деце имаће повлашћени положај. Инструментима економске политике могу се поспешити стамбена изградња, образовање, јачање културних институција и слично.

Спровођењем инструмената економске политике могу се реализовати и **политички циљеви,** који чак и не морају бити отворено формулисани. У спољној политици држава може да примени економске мере као средство притиска. Ово је посебно погодна мера када су односи међу државама нестабилни.

Периоди значајних социјалних превирања у земљи могу условити да политички циљ избије у први план приликом примене мера економске политике. Навешћемо неколико примера: да би се одузела добит, ратним профитерима у Француској је уведен ванредни порез на имовину, а у нашој земљи једнократни порез на екстра доходак и екстра имовину и слично.

Држава може својим мерама да заштити одређену групу грађана, а истовремено, применом других инструмената економске политике, она ће потчинити другу групу грађана. Као потврду напред изнетог става навешћемо пример увођења „политичког пореза". Тип „политичког пореза" је порез на Јевреје који је нацистичка Немачка увела 1938. године и који је имовину Јевреја теретио у просеку са 20%. У бившем СССР-у, држава је правила разлику међу грађанима увођењем диференцираног земљорадничког пореза.

Активност државе у ма којој области привреде има одраза на функционисање других привредних области. Уколико држава троши или мења пореско оптерећење економских субјеката, то ће се одразити на алокацију ресурса и дистрибуцију дохотка. Отуда, вршећи своју економску улогу, држава у тржишној привреди остварује „**три функције економске природе**": алокативну, дистрибутивну и стабилизациону.[18]

Алокативном функцијом се утиче на коришћење економских ресурса од стране економских субјеката. На пример, држава може у потпуности

[18] Д. Поповић, *Наука о порезима и пореско право*, Београд, 1997, 10.

да препусти економским субјектима да сами одлучују на који ће начин користити ограничене ресурсе, али такође може различитим економским инструментима (нпр. порезима или субвенцијама) да утиче на одлуку појединаца на то како ће користити те ресурсе. На пример, политиком субвенционисања подстичу се економски субјекти да ресурсе троше у пољопривредној производњи, или се снажним опорезовањем „прљавих" технологија произвођачи мотивишу да у производњи користе технологије које не загађују животну средину.

Редистрибутивна функција се састоји у томе што држава, обављајући финансијску делатност, врши прерасподелу дохотка и имовине од једних економских субјеката ка другима. На пример, порезима се умањује доходак богатијих грађана, да би се кроз социјалне трансфере поправио положај оних који не успевају да на тржишту самостално задовоље основне егзистенцијалне потребе.

Стабилизациона функција, која се састоји у томе што се буџет користи тако да се обезбеди висока запосленост, стабилност цена, одговарајућа стопа економског раста и уравнотежен платни биланс.

5. РАЗВОЈ ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ

Привредна и друштвена кретања налазе своје место у економским схватањима и економским теоријама. Економска мисао савременог доба разликује се од економске мисли у робовласничком или феудалном периоду развоја друштва. **Развијеност економске мисли једног доба**, по правилу у директној је пропорцији с нивоом привредне и друштвене развијености тога доба. Како су се мењала друштва и њихова схватања вредности, тако се мењао и значај економије.

Економска мисао, наравно, има и своју логику развитка. На економску мисао сваког датог периода утичу ниво и структура претходне економске мисли.[19] Међутим, неоспорно је да и економска мисао има одређени утицај на привредна и друштвена кретања.

За разлику од права, економија је релативно **млада наука**. У почетном периоду развоја друштва, економска мисао се одвијала под окриљем других научних дисциплина (филозофије, теологије), да би се тек са развојем економских односа током индустријске револуције, развила у посебну научну дисциплину.

[19] Б. Шошкић, *Економске доктрине*, Београд, 1983, 15.

5.1. Економска мисао у античком периоду

Зачетке економске мисли налазимо у документима земаља древног Истока, античке Грчке и старог Рима. У том периоду, економска мисао развија се под окриљем **филозофије**. Бројни филозофи у склопу бављења ширим темама разматрају поједина питања која спадају у поље економских односа.

Менгције (372-289. године пре нове ере), кинески мислилац, бавио се проблемима друштва, управљањем државе, поделом рада, развојем просвете и трговине.

Ксенофонт (430-354. године пре нове ере), главне економске идеје Ксенофонт излаже у делу *Ekonomikos*. Он се залаже за рестаурацију натуралне привреде, даје значај пољопривреди и разматра појам новца. Осуђујући једнострани развој занатства и трговине, указује на то да свако домаћинство треба да производи оно што му је потребно, а трговину и новчану размену треба свести на најмању меру.[20]

Платон (427-347. године пре нове ере), у својим делима *Рейублика* и *Закони* излаже своје економске идеје. Једна од њих је мисао о идеалној држави с три сталежа у оквиру којих би се успоставила **стриктна подела рада** међу становништвом. Први сталеж бавио би се привредном делатношћу, други сталеж би имао улогу чувара друштва, а трећи би управљао државом и издавао законе, али не би имао приватну својину.

Аристотел (384-322. године пре нове ере), своје економске мисли излаже у делима *Политика* и *Никомахова Етика Економици*. Он разликује економију од хрематистике: економија је натурално богаћење унутар домаћинства, које има своје границе, а хрематистика робно богаћење изван домаћинства, које нема границе, јер је тржиште „бесконачно велико".[21] Говорећи о размени, вредности и новцу, Аристотел истиче да роба која се размењује мора у извесној мери да буде једнака. Чувена је његова изрека: пет постеља једнако једна кућа: „Нека нам А представља кућу, Б десет мина (стари сребрни грчки новац), Ц кревет. А је половина од Б, ако се узме да кућа вреди пет мина или да је једнака вредности пет мина. Ако претпоставимо да је кревет Ц десети део од Б, онда се види да пет кревета вреди колико једна кућа".[22] Аристотел је објашњавао и суштину новца као средства размене, који мора да има и сопствену вредност да би био мерило вредности. „Треба наћи неко средство које ће омогућити упоређивање свих предмета који се размењују: то баш и јесте улога новца, који је једна врста оп-

[20] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 10.

[21] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 10.

[22] Аристотел, *Никомахова етика*, у П. Гемелинг, *Велики економисти*, Геца Кон, 1931, 15, цитирано према Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 11.

штег средства, он је мерило свега, он показује, нпр. колико пари обуће вреде, колико једна кућа или колико извесна количина хране".[23]

Браћа **Тиберије и Гај Грах** (2. век пре нове ере), баве се проблемом пољопривреде. Захтевали су аграрну реформу и предлагали поделу државне земље грађанима и беземљашима.

Варон (116-27. године пре нове ере), у свом делу *О пољопривреди* бави се аграрним питањем. Говорећи о оруђу за производњу разликује три групе: нема оруђа (инвентар), оруђа која мучу (радна стока) и оруђа која говоре (робови).

Колумеле (1. век пре нове ере), своје економске мисли које се односе на организацију рада у пољопривреди излаже у 12 књига под називом *О пољопривреди*. Залаже се за већи углед и раст продуктивности у пољопривреди и смањење увоза пољопривредних производа.

5.2. Економска мисао у Средњем веку

Економска мисао средњег века је **под великим утицајем религиозних схватања и теологије**. Она се може пратити кроз дела византијских писаца и радове арапског мислиоца *Ibn-Halduna* (1332-1406), који у својим радовима говори о подели рада и размени, новцу и богатству, порезима и потреби њиховог уклањања у области трговине. У драгоценим металима, злату и сребру, он види меру вредности сваког богатства, али их не изједначава с богатством. У области економске политике његови ставови погодују интересима трговаца. Залаже се за укидање пореза на трговину и укидање ограничења у спољној трговини.

За економску мисао средњег века значајни су и радови Томе Аквинског (1225-1274) и Мартина Лутера (1483-1546). **Тома Аквински** је најзначајнији представник канониста. Његове идеје и ставови представљали су званични став Ватикана. Централно место у учењу Томе Аквинског (канониста) представља теорија позната под називом „**праведна цена**". У анализи економских проблема Аквински полази од разраде проблема друштвеног морала. Оцена економских појава условљена је правичношћу, да ли су појаве Богу угодне. Пољопривреда и занатство намењени су задовољењу људских потреба и они су Богу угодне. Трговина није угодна Богу јер њен циљ није задовољење људске потребе већ богаћење. Међутим, трговину не треба одбацити у потпуности као негативну појаву. Цене на тржишту треба формирати не према понуди и тражњи, него према ономе што је Богу угодно. Богу је угодна „праведна цена", слободна од сваке преваре и принуде, која мора да покрије утрошке (рада) на производњи дате робе и да покрије животне трошкове продавца.[24] Говорећи о подели рада, Аквински истиче да је за природну поделу. „Као што код пчела једни сабирају мед,

[23] *Ibid.*

[24] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 14.

други праве од воска саће, а матица уопште не учествује у материјалном раду, тако и код људи: једни су дужни да обрађују земљу, други да зидају дом, а један је део људи, будући слободан од световних брига, дужан да се посвети духовном раду у име спасења осталих".[25]

Мартин Лутер се као економиста залагао за натуралну привреду и просту робну производњу, а **осуђивао је зеленаштво и камату**. Веровао је, попут канониста, у „праведну цену" у области трговине. С тим у вези Лутер пише: „Постоје неки који не желе да продају робу за готов новац, већ само на кредит, како би остварили веће зараде. Примећујем да је овај начин пословања против воље божје, против разума и поштења и долази из очигледне безобзирности и похлепе – то је грех против свог суседа јер се тиме не поштује његов губитак и отима се и краде од њега оно што му припада".[26]

5.3. Меркантилизам

Прву школу економске мисли стварају меркантилисти.[27] Они се јављају готово у свим западно-европским земљама, и то од 15. до 17. века. Економске идеје меркантилиста историјски су условљене друштвено-економским приликама и проблемима тог периода. Настале су у епохи првобитне акумулације капитала када је водећу улогу имао **трговински капитал**. Трговински капитал добија главну улогу, а тадашња економска теорија у форми меркантилизма је у функцији доказивања да су интереси трговачког капитала истовремено интереси друштва и привреде у целини.

Реч меркантилизам потиче од латинске речи *mercantiliy*, што у преводу на српски језик значи трговати, односно од речи *merx*, што значи роба. Меркантилизам у целини не представља јединствену економску теорију. Сваки меркантилистички писац бавио се појединим подручјима економије без жеље да интегрише појединачне идеје у јединствену целину.

Меркантилисти су сматрали да је извор и основа друштвеног богатства у **нагомилавању племенитих метала**. Богатство је искључиво имовина у новцу, злату и сребру. Производња је само предуслов за добијање новца, а непосредни извор јесте трговина, где се производи претварају у новац. Повећање количине злата и сребра значило је пораст нивоа благостања нације. Уколико земља нема сопствене руднике злата и сребра, онда је

---

[25] П. И. Зарин, *История экономических наук*, Москва, 1963, 23.

[26] M. Luther, The Works of Martin Luter, 1943, t. IV, цитирано према: Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 14.

[27] Најпознатији економски писци су Италијан Антонио Сера са својим делом „*Кратка расправа о узроцима који могу изазвати обиље злата и сребра у краљевинама у којима нема рудника*", Француз Антоан Монкретјен, који је у наслову свог дела „*Трактат политичке економије*" (1615) први употребио израз „политичка економија" да означи практична правила привредне делатности државе и Енглез Томас Ман са својим делом „*Благо Енглеске од спољне трговине или биланс спољне трговине као регулатор нашег богатства*" (1664).

једини начин, ако се искључе ратови и пљачкање других нација, према мишљењу меркантилиста, већи извоз од увоза робе.

„Једноставно средство дакле да се повећа наше богатство и благо (имовина), јесте спољна трговина, при чему морамо имати увек у виду правило: продати више странцима годишње него што ми потрошимо од њих по вредности".[28] Најважнија начела меркантилизма могу се свести на следећа:

- богатство једне земље је у новцу, племенитим металима;
- до новца се, због ограничене домаће производње, долази углавном кроз спољну трговину; и
- у спољној трговини потребно је да извоз роба буде већи од увоза како би се дошло до прилива племенитих метала у земљу.

Унутар меркантилистичког схватања разликују се две фазе: рани меркантилизам и развијени меркантилизам. У фази **раног меркантилизма**, који је познат као монетарни систем или булионизам, главни став меркантилиста сводио се на захтев да сваки учесник у спољној трговини остварује позитиван салдо у робној размени са иностранством. При томе се инсистирало на строгој контроли спољнотрговинских токова, до мере забране увоза робе, како би се ограничио одлив племенитих метала у иностранство. Моћ државе мерена је количином злата и сребра коју она поседује. Раст златних полуга значио је раст моћи државе. Главна метода раста богатства огледала се у поседовању рудника злата и сребра.

Развијени меркантилизам, који се јавља у 17. веку (меркантилизам у ужем смислу речи), заснива се на принципу трговинског биланса у спољнотрговинској размени. Државна интервенционистичка политика постављена је еластичније и реалније. Држава, према меркантилистима, не треба да забрањује увоз робе, већ да обезбеди да спољнотрговински биланс буде позитиван. То захтева интегрисање државе у област производње, ради обезбеђивања такве структуре производње у земљи која би одговарала потребама спољног тржишта. Да би повећали извоз, меркантилисти се залажу за ниже цене извозних производа и упоредо с тим ниже наднице како би се обезбедила јефтинија производња као услов јефтинијег извоза.

Меркантилисти нису занемаривали производњу. Држава, без обзира на ниво постојећег развоја, не може да опстане са развијеном трговином ако нема и развијену производњу. Производња по обиму и структури мора да обезбеди производе за извоз.

Меркантилизам се може дефинисати као систем мера државне интервенције на прелазу из касног феудализма у неразвијени капитализам као нови виши друштвено-економски систем.[29] Меркантилизам се још назива и економски национализам јер се државна моћ и мере државне интервен-

---

[28] William R. Allen, *International Trade Theory: Hume to Ohlin*, New York, 1969, 6, цитирано према С. Ковачевић, *Међународни економски односи*, Крагујевац, 1995, 8.

[29] С. Ковачевић, *op.cit*, 9.

ције користе за обезбеђење предности за националну привреду на рачун привреда других земаља.

Ставове меркантилиста **критиковали су либералисти**. Они су сматрали да је повољан трговински биланс могућ само на кратки рок, који би се касније елиминисао. Уколико би једна земља постигла суфицит у трговинском билансу, то би изазвало прилив злата и сребра у ту земљу. На тај начин би се повећала количина новца у оптицају земље, што би, према либералистима као заступницима квантитативне теорије новца, повећао домаћи ниво цена у односу на ниво цена у иностранству. У том случају домаћи резиденти били би стимулисани да купују инострану робу. Истовремено, домаћи извоз почео би да опада, јер би се услед поскупљења домаће робе смањила инострана тражња за домаћом робом. Тиме би се елиминисао трговински суфицит.

Друга критика односи се на меркантилистички став да је светско богатство константна величина. Овај став не одражава реалност светске привреде. Наиме, уз ову претпоставку, све земље не би могле истовремено да уживају користи од међународне трговине.[30]

5.4. Физиократизам

Физиократизам је очигледно поникао из одговарајућих друштвено-економских околности тадашње Француске. Настао као резултат окупљања француских економиста 18. века око Кенеа, физиократизам је представљао једну од најхомогенијих школа, познату и под називом Школа економиста.

Реч физиократија потиче од речи *fizis*, што значи природа и речи *kratos*, што значи владавина. Физиократија означава владавину природе, владавину природних закона. Физиократска концепција природног поретка своди се на захтев за економском слободом, односно на захтев за препуштање природног живота његовим сопственим законитостима.[31] Елементи природног поретка су приватно власништво, слобода предузетништва, слободна конкуренција и приватни интерес.

Предмет истраживања физиократа је производња, односно **пољопривредна производња**. Пољопривреда је, према Кенеу, једина производна област која даје чист производ, односно вишак изнад онога што је уложено у производњу. Богатство се не састоји у новцу, већ у употребним вредностима. Пољопривреда је једини извор богатства, а не промет и трговина. Трговина је само размена вредности за једнаку вредност. При размени вредности у трговини нема ни губитака ни добитака између уговарача. Учесници размене добијају само једнаке користи, јер обе стране прибављају оно богатство, оне вредности које могу да добију само разменом. Тргови-

---

[30] *Ibid*, 11.

[31] F. Quesnay: *Droit naturel* (Природно право, 1765), цитирано према: Б. Шошкић, *op.cit*, 30.

ном, разменом, истицали су физиократи, не догађа се никакво стварно повећање богатства.

Кене дели пољопривредни капитал на два дела: на годишње и првобитне предујмове. Годишњи предујмови се састоје из семена, сточне хране и средстава за издржавање радника и самог капиталистичког закупца. Они се током године у потпуности потроше и морају се обнављати из вредности годишње производње. Првобитни предујмови састоје се из радне стоке и пољопривредних оруђа. Реч је о трајним предујмовима, јер се само делимично троше током године.

Полазећи од принципа да је земља једини извор свих богатстава и да их пољопривреда увећава, Кене дели друштво на класе:

- пољопривредници – сви они који су запослени у пољопривреди,
- земљопоседници – власници земље који присвајају вишак из пољопривреде (свештенство, племство, краљ, државни службеници, војна лица) и
- стерилна класа – сви они који су запослени ван пољопривреде (како друге делатности нису пољопривредне, оне нису ни производне).

Физиократски систем је доживео велики успех у тадашњој Француској. Међутим, ова школа је била **кратког века**. Бурни догађаји у Француској и радикалне идеје Француске револуције брзо су донеле нова учења.

5.5. Класична економска теорија

Класична политичка економија настаје с првим почецима капитализма. Она обухвата француске и енглеске писце од средине 17. до почетка 19. века. Најистакнутији представници су енглески теоретичари **Адам Смит** и **Давид Рикардо**.

Класична економија обухвата све области економских проблема, али је нагласак истраживања усмерен ка привредном расту, међународној трговини, монетарној и фискалној економији.

Кључна претпоставка садржана у основи њиховог проучавања агрегата, а која је водила порекло још од Адама Смита, гласила је: **појединци се руководе личним интересом**, а то њихово стремљење мора бити ограничено законом, религијом и обичајима, како би се осигурала подударност личног и друштвеног интереса.[32] Ова претпоставка остала је у темељу и савремене економске теорије.

Адам Смит види **тржиште као најбољи механизам алокације ресурса**. „Сваки појединац настоји што је више могуће да упосли свој капитал на добробити домаће производње; сваки појединац ради неминовно што је више могуће како би производ друштва био што већи. Опредељујући се за подршку домаћој, а не страној производњи, и усмеравајући је тако да њен производ буде од што веће вредности, он има у виду само свој интерес и

[32] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 53.

вођен је невидљивом руком у испуњавању и оних циљева о којима није мислио."[33]

Класична школа је поставила темеље теорије радне вредности. Извор вредности је рад, а цене одражавају вредност поједине врсте робе. У тржишној привреди цене поједине врсте робе одређене су количином рада потребног за њихову производњу. Уколико цене добара надмаше количину која је пропорционална уложеном раду, произвођачи других добара, подстакнути растом цена, усмеравају своје активности ка производњи добара код којих цене расту. Одлука произвођача да досадашњу производњу измене и усмере према другим облицима производње, неминовно доводи до вишка понуде робе код које цена показује раст, односно, до мањка робе где цене не показују промене. Дејство тржишног механизма након одређеног времена условиће пад цене добара за који постоји вишак понуде, односно, раст цена добара за који постоји вишак тражње.

Овај процес сељења производње неминовно захтева понављање. Наиме, цене одражавају вредност неке робе, односно, оне су пропорционалне количини рада. Оног тренутка када цене не одразе вредност робе, дејство тржишног механизма условљава усмеравање производње ка оним областима где цене расту. Међутим, сељење производње из једне области у другу област је ограничено. Тржишни механизам, временом, својим деловањем условљава да цене буду пропорционалне количини рада. У том тренутку, произвођачи неће бити мотивисани да прелазе с једне на другу производњу, па отуда неће постојати ни тржишни притисак да се цене мењају.[34]

Даљи развој класичне теорије током 19. века карактерише напуштање теорије радне вредности и прелазак на **теорију трошкова производње**. Вредност не ствара само рад, него земља и капитал па се брише свака разлика између радних и нерадних доходака.[35] Сваком елементу производње припада доходак по основу доприноса у производњи. Рад даје најамнину, капитал даје камату, а земља ренту. Како сваки елемент учествује у расподели дохотка, то значи да се затвара свака могућност даље анализе вишка.

Након ових идеја Смит је прешао на анализу вредности. Вредност има два значења - употребну вредност и прометну вредност. **Употребна вредност** изражава корисност одређене ствари, а **прометна вредност** квантитативни однос две робе које се размењују. Развијајући даље теорију вредности Смит говори о економском парадоксу износећи тврдњу да употребна вредност није детерминанта прометне вредности. „Ствари које имају највећу употребну вредност имају често малену или никакву прометну вредност, и обрнуто, оне које имају највећу прометну вредност имају често ма-

[33] А. Смит, *Богатство народа*, цитирано према: Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 50.

[34] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 55.

[35] Л. Пејић, М. Јакшић, *op.cit*, 90.

лену или никакву употребну вредност".[36] Отуда је једини стваралац вредности и богатства народа људски рад.

5.6. Марксистичка теорија

Марксизам представља посебан, специфичан правац изучавања друштва који је изграђен на идејама немачког теоретичара Карла Маркса. Посебност марксизма огледа се у посебности метода историјског материјализма који је изграђен и коришћен у анализи друштвених феномена. **Историјски или дијалектички материјализам** карактерише мултидисциплинаран приступ изучавању друштвених проблема. Сваки проблем у друштву мора се посматрати из свих углова: историјског, економског, правног, социолошког, политиколошког и сл.

Ипак, **централно место у анализи** друштвених феномена има економија. Марксисти инсистирају да је основа друштвених односа економска (материјална), а да тек на тој основи следи духовна надградња. Економски чиниоци (материјалне производне снаге) имају одлучујућу улогу какви ће бити производни односи, а затим посредно, преко односа производње, одређују ниво и форме надградње. Производни односи условљавају, даље, целину појава које Маркс одређује појмом надградња.[37]

Марксистичка политичка економија настала је као израз друштвено-економских прилика XIX и XX века, а њени творци су Карл Маркс и Фридрих Енгелс. То је период снажних промена у друштву, раста и развоја капитализма, нових погледа на свет и окружење, и несумњиво период значајних научних достигнућа. Марксистичка политичка економија има нормативистички приступ при изучавању економских односа, а била је усмерена на критику тадашњег капиталистичког система.

Марксова теорија вредности заснована је на теорији радне вредности коју су развили класичари, односно на становишту да је **људски рад једини стваралац вредности**.[38] Наиме, вредност робе, каже Маркс, једнака је количини рада коју у себи садржи. Ако је неопходно двоструко више рада да би се произвело одело, него што је потребно за производњу једног пара ципела, одело ће се продавати по цени која је двапут већа од цене ципела.

---

[36] *Ibid., op.cit*, 79.

[37] Р. Маринковић, *Марксизам и крах реалсоцијализма*, Београд, 1995, 6.

[38] Маркс посматра рад као конкретан и апстрактан. Конкретни рад је стваралац употребне вредности, а апстрактни рад је творац вредности. Свака роба има одређену употребну вредност која задовољава одређену људску потребу. Да би се задовољиле различите људске потребе неопходно је произвести различиту робу. Наиме, различите људске потребе захтевају различите производе, односно робу различитих употребних вредности. Да би се произвела роба различите употребне вредности неопходни су различити конкретни људски радови. Због тога је људски рад, у свом конкретном испољавању, рад одређене врсте стваралаца употребне вредности робе.

Остали фактори учествују у производњи, али сами не стварају нову вредност јер је она резултат вредности у њу уложеног рада.[39]

Маркс раду даје карактер мере вредности. Да би нека категорија била мера вредности, мора да испуни један општи услов – да је заједничка свакој роби. Роба је производ људског рада, што значи да је рад она категорија коју тржиште једино признаје и препознаје као услов еквивалентне размене робе.

Критика капитализма пре свега се односи на **експлоатацију радника од стране капиталиста**. Наиме, са једне стране производних односа налазе се капиталисти, који су власници средстава за производњу. Са друге су радници – пролетери, који поседују само свој рад, а који морају да обезбеде основне егзистенцијалне потребе себи и својим породицама. Према марксистима, капиталисти организују процес производње при чему користе своја капитална добра и ангажују раднике. Сва нова вредност створена у процесу производње резултат је рада тих радника. Од те новостворене вредности, радници за свој рад добијају само део у виду најамнина (зарада), а остатак присвајају капиталисти у виду профита.

Овакав економски систем марксисти оцењују као вишеструко неправедан. Док са једне стране радници једва успевају да обезбеде физичку егзистенцију,[40] малобројни капиталисти уживају у луксузу. Зато марксисти предлажу социјалистичку револуцију, односно рушење капиталистичког економског система заснованог на тржишној алокацији и приватној својини, и изградњу **комунистичког система, односно социјалистичког система као прелазне фазе** до комунизма.[41]

Супротстављајући социјализам капитализму, Маркс улогу тржишног механизма препушта плану. Дакле, уместо тржишта, **алокација ресурса треба да се одвија кроз план**. Планом који се доноси на нивоу државе би требало да буде одређено шта ће се производити, како и колико, и за чије потребе. Сва средства за производњу треба да буду у јавној својини. На тај

---

[39] Маркс у капиталу не види производни фактор, већ друштвени однос експлоатације. „Капитал је мртав рад, који оживљава као вампир само усисавајући живи рад и који утолико више живи уколико више од њега усиса". К. Маркс, *Капитал, том I*, Београд, 1964, 241.

[40] Треба водити рачуна да Маркс пише у XIX веку. У то време, велики раст популације довео је до аграрне пренасељености, када рад у пољопривреди више не може да обезбеди егзистенцију великом броју становника који одлазе у градове у потрази за послом. С обзиром на огроман број радника, њихова цена рада је ниска.

[41] Маркс дефинише социјализам као некапитализам. То је нижа фаза комунизма, односно друштво засновано на друштвеној својини и неробној производњи. „Унутар колективног, на заједничкој својини средстава за производњу базираног друштва, произвођачи не размењују своје производе, ни рад који је утрошен на производе, не појављује се овде као вредност тих производа, као неко материјално средство које они поседују, јер сад већ, супротно ономе што имамо у капиталистичком друштву, индивидуални радови постоје не околишно, него непосредно, као саставни делови целокупног рада." К. Маркс, Ф. Енгелс, *Критика Готског програма. Критика нацрта Ерфуртског програма*, Београд, 1959, 15.

начин, нико више не остварује профит, чиме се елиминише „експлоатација човека над човеком". Сва новостворена вредност се дистрибуира према потребама и доприносима појединца. Прокламовано је и начело да свако треба да ради колико може, а да добије онолико колико му треба.

У Русији 1917. године избија **Октобарска револуција**, у којој је изграђен друштвени, економски, политички, правни и безбедносни систем инспирисан Марксовим идејама. После Другог светског рата тај систем је успостављен и у земљама Источне Европе које је освојила совјетска војска, укључујући ту и Србију. Овај својеврсни експеримент над људима и друштвима који је трајао до последње деценије XX века, имао је прилику да покаже све предности и мане марксистичке теорије.

Треба напоменути и да је у социјалистичким државама **марксистичко учење по правилу злоупотребљавано**, како би се пружило идеолошко оправдање тадашњег друштвеног система. Научно преиспитивање Марксових ставова суштински није толерисано. Зато је до научних преиспитивања ових ставова у тим државама, дошло тек након рушења социјалистичких система.

5.7. Неокласична (либерална) економска теорија

Основе свих савремених економских теорија постављене су у време класичне економске теорије у XIX веку. Након тога, на темељу учења њених теоретичара, развијају се савремене школе и правци.

Један од оснивача и представника неокласичне теорије био је британски економиста **Алфред Маршал**. Теоретичари овог правца прихватили су основну концепцију класичне економске теорије, те су наставили њен развој. Идеје неокласичара представљају темељ модерне микроекономије.

Они су прихватили став класичара да сва три фактора стварају нову вредност, и на основу тога су развили **теорију граничних корисности**, према којој вредност неког економског добра зависи од задовољења људских потреба, и његове реткости.

Такође, усавршили су **концепт савршеног тржишта**, као апстрактног оквира у ком се срећу понуда и тражња. На том идеалном тржишту одвија се оптимална алокација ресурса.

Главну улогу на тржишту имају појединци који, вођени сопственим интересом, воде алокацију ка оптималној тачки. На савршеном тржишту, на коме се милиони појединаца сусрећу и укрштају личне интересе, долази до усклађивања понуде и тражње за одређеним производом. На крају процеса размене, **ресурси долазе у посед оних појединаца који их највише вреднују, односно који су спремни да за њих највише и плате.** Претпоставка савршеног тржишта је да је појединац рационалан и да мора бити слободан, тако да своје интересе несметано испуњава у интеракцији са осталим слободним појединцима.

Држава према виђењу неокласичара не би требало да омета тржишну алокацију. Она би требало да буде нека врста „ноћног чувара", тј. само да гарантује слободу свим појединцима, и да штити њихова лична права и имовину. И они су делили став да треба сваком препустити да ради по својој вољи, односно препусти да ствари иду својим током (фр. *laissez faire, laissez passer*).

Развој неокласичне теорије текао је упоредо са развојем капитализма у својој либералној фази. Због инсистирања на **пуној слободи економских субјеката,** ова теорија назива се још и либерална теорија.[42] Институције које се у то време развијају, повећавају ефикасност економске алокације. Појединци имају на тржишту максималну слободу, али и одговорност за своје поступке.

Коришћење метода неокласичне економије погодно је да би се издвојили и дефинисали основни мотиви који утичу на понашање појединаца. Она на централно место своје анализе ставља тржишни механизам (механизам цена), покушавајући да утврди основне мотиве и подстицаје којим се економски субјекти воде. Ипак, **проблем неокласичне теорије** је што се ствари на реалном тржишту доста разликују од поједностављеног модела тржишта који они користе.

5.8. Теорија благостања

Нормативни приступ изучавању економских ефеката правних норми огледаће се у примени методологије **економије благостања.** Она се користи за вредновање различитих избора које друштво може направити. Приликом друштвеног вредновања одређене ситуације, прво се одређују индивидуалне корисности сваког појединца (добитници, губитници), које се затим сабирају и међусобно пореде. Укупно друштвено благостање представља збир индивидуалних корисности појединаца и не зависи од других чинилаца.[43] Према налазима ове теорије, максимизација укупног благостања у друштву постиже се на савршеном тржишту.

5.9. Кејнсијанска економска теорија

Кејнсијанска економска теорија добила је назив по свом оснивачу и најважнијем представнику Џону Мајнарду Кејнсу. Учење ове школе карактерише макроекономски приступ решавању економских проблема. Кејнсијанска теорија настаје у време либералног капитализма, а њени представници се залажу за снажније ангажовање државе у привредним одно-

---

[42] Користи се још и назив класична либерална теорија, да би се јасније разликовала од тзв. неолибералне теорије.

[43] S. Shavell, *Foundations of Economic Analysis of Law* (Temelji ekonomske analize prava). Mate doo, Zagreb, 2009, 591-593.

сима, у циљу уравнотежења привредних циклуса. Ипак, за разлику од марксиста (чије су идеје у то време веома популарне и на Западу) који траже замену тржишта планом и прелазак свих капиталних добара у јавну својину, кејнсијанци и даље остају при ставу да тржиште треба да буде основни алокатор ресурса (само уз појачану улогу државе у вођењу економије) и да капитална добра морају остати у приватном сектору (уз преузимање неких привредних сектора од стране државе).

Крајем XIX и почетком XX века, показало се да је циклично понављање криза иманентно капиталистичком систему. Суштина Кејнсовог учења је да држава располаже макроекономским (фискалним и монетарним) инструментима којима може утицати на стање привредних циклуса. „Велика криза" до које је дошло почетком 30-их година XX века донела је велике друштвене ломове и створила услове за широко прихватање Кејнсових идеја, као и њихову имплементацију у економску политику капиталистичких земаља.

Велика криза манифестовала се као криза тражње. Услед великог технолошког развоја, у САД долази до великог повећања вредности производње по запосленом. Међутим, низак ниво зарада коју остварују радници (који су чинили највећи део становништва) довео је до тога да они нису могли приуштити већину тих производа, већ су једва успевали да задовоље основне егзистенцијалне потребе. Тражња за производима почиње да пада. У условима краха Њујоршке берзе, почела су затварања предузећа и отпуштање радника. Тражња је постајала све нижа, што је водило у смањење производње, стварајући „спиралу" која је вукла привреду у све тежу кризу.

Поједностављено, кејнсијанци су се залагали за повећање јавне потрошње, како би се на основу државних издатака поправио материјални положај радника, чиме би и њихова потрошња могла бити већа. Под утицајем Кејнсових идеја, САД повећавају издатке на војску, субвенционишу пољопривредну производњу и отпочињу серију великих грађевинских пројеката који имају за циљ повећање запослености.[44] Повећање запослености подигло је ниво агрегатне тражње, а тиме и ниво вредности производње.

Теоријска замерка Кејнсовом учењу је да се позитивни резултати на макроекономском плану могу постићи само на кратак рок, али да дугорочно бивају неутралисани. Све што би држава уложила у привреду у фази кризе, морала би да поврати из привреде кроз повећано опорезивање у фази прогреса. Тако би се подстицање раста у фази кризе кроз повећану јавну потрошњу морало компензовати успоравањем раста због повећаних пореза у току прогреса. Кејнс је својим критичарима одговарао да смо на

[44] Поред тога, спроводи се и више монетарних мера, са истим циљем.

дуги рок сви већ мртви,[45] те да треба покушати нешто урадити одмах, како би се криза ублажила.

Од краја Другог светског рада, па наредних деценија све развијене **капиталистичке земље воде интервенционистичку политику** под утицајем кејнсијанске теорије. Био је то крај либералног капитализма за који је било карактеристично немешање државе у економске односе. Међутим, пракса је показала све мане новог модела. Перманентан раст јавне потрошње водио је ка повећању пореског оптерећења становништва, као и перманентном расту спољног дуга ових земаља. Такође, различите интересне групе почеле су да се надмећу за средства из државних фондова. Са сваке стране је долазио притисак на државу да се „помогне" једном или другом привредном сектору. То је довело до велике и нерационалне јавне потрошње. Да би се она макар делимично покрила, почео је драстичан притисак државе на становништво кроз повећање пореза, што је све имало негативне учинке на економско стање држава које су примењивале овакву политику.

Током 70-их и 80-их година XX века почиње постепено напуштање политике државног интервенционизма у најразвијенијим земљама Запада. Међутим, након Глобалне рецесије 2007. године поново јача интересовање за Кејнсове идеје.

5.10. Неолиберална економска теорија

Неолиберална економска теорија почиње да се развија у првој половини XX века, на идејама неокласичне теорије. Њени оснивачи су **Милтон Фридман** и **Фридрих Хајек**.

Попут либерала, они остају при ставу да тржишни механизам треба да буде основни алокатор ресурса у друштву. Залажу се за најшире схваћену слободу појединца који самостално наступа на тржишту, преузимајући на себе сву одговорност за своје поступке, али и корисности које из тих активности произлазе.

Међутим, неолиберали схватају да је концепт савршеног тржишта исувише поједноставио стварност. Они успевају да уоче које су то ситуације у којима постоји тржишни неуспех (енг. *market failure*), када тржиште не даје оптималан резултат. Управо су то ситуације у којима они виде простор за државну интервенцију (али не шире од тога).

Противе се Кејнсовој идеји да држава треба активно да учествује у економским односима, већ остају при ставу да њен приступ треба да буде неутралан. Она је била и **одговор на марксистичку теорију**. Марксове идеје у то време добијају на популарности због, са једне стране, драматичног

[45] „Дуги рок наводи на погрешне закључке о актуелним дешавањима. Дугорочно гледано, сви смо мртви. Економисти себи постављају превише лак и бескористан задатак ако у олујним временима једино могу да нам саопште да ће се океан смирити када бура прође." N.G. Mankiw, M.P. Taylor, *Economics* (срп. издање: Економија). Датастатус, Београд, 2008, 706.

стања у која су Западна друштва запала након Велике кризе 30-их година, и са друге стране због „успешно" изведене социјалистичке револуције у Русији (Совјетском савезу) која је улила нову наду радничком покрету да је могуће изградити праведније друштво. У наредним деценијама ова теорија наставља свој развој, паралелно се супротстављајући марксистима који се залажу за потпуно укидање тржишта, и кејнсијанцима који се залажу за много већи степен државне интервенције у односе између економских субјеката.

До **рецепције неолибералних идеја у економским политикама** развијених земља долази током 70-их година у САД за време председника Роналда Регана и 80-их година у Уједињеном краљевству за време премијера Маргарет Тачер, а касније и у другим државама Европе. Ово је време у ком су се у пракси испољили недостаци интервенционистичке економске политике вођене под утицајем кејнсијанске теорије. Државе почињу да смањују мешање у економске односе, ослобађајући појединца од различитих баријера којима се ремети тржишна алокација. У законодавству и политици оживљава значај појединца и његових најшире постављених слобода. Такође, отпочела је и приватизација великих компанија које су до тад биле у јавном власништву.

Мора се напоменути и да је **коришћење појма „неолиберална теорија"** веома споран. Представници ове школе никад за себе нису говорили, нити говоре да су „неолиберали", већ само либерали. Они себе сматрају настављачима једне идеје, која се протеже од Смита и Маршала, преко Фридмана и Хајека, до данашњих дана. Иако је то у суштини тачно, ипак је потребно теоретичаре овог правца некако одвојити од старијих либерала који су стварали у XIX веку, с обзиром на различите нивое развоја једне идеје, као и због тога што су стварали у историјски врло различитим условима, у којима се економска теорија сучељавала са различитим изазовима.

Појам неолиберализам данас се често злоупотребљава, па се присталицама овог правца често импутирају ставови које неолиберали уопште не заступају. Њима се најчешће (погрешно) импутирају идеје тржишних фундаменталиста и анархолиберала, који се залажу за потпуно укидање економске функције државе и потпуно препуштање економије „невидљивој руци тржишта". Такође се под овим појмом понекад (погрешно) подразумевају све школе и правци који заступају тржишни механизам алокације ресурса.[46]

[46] В. Милутиновић, *Неолиберална бајка.* Досије, 2014.

ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ

1. ЉУДСКЕ ПОТРЕБЕ И РЕСУРСИ

Људске потребе су многобројне и различите. Потребе могу бити **егзистенцијалне, односно биолошке** - за храном, одећом, становањем, или **културне, односно духовне** – као што су на пример потребе за образовањем, модерном гардеробом, личним аутомобилом и сл.

Потребе појединаца треба разликовати од потреба групе, односно од потреба државе. Потребе појединаца су сужене и мотивисане појединачним личним интересима.

Постоје и потребе својствене само одређеним појединцима, односно **„повлашћеној групи"** на вишој лествици хијерархије потреба. Задовољење потреба „повлашћене групе" изискује посебне напоре и ангажовање групе на нижој лествици хијерархије потреба. То могу бити потребе за луксузно опремљеним простором, возилима, али и потребе за обезбеђењем сигурности појединаца или групе.

Потребе друштва и државе су опште, колективне, и оне изражавају општи, заједнички интерес заједнице. Држава и друштво морају водити рачуна да потребе појединаца и лични интереси, не преузму доминацију над општим, заједничким интересима. Потчињавање општег интереса личном неминовно доводи до криза привреде и друштва, а затим до дисфункционалности државних органа и институција.

Посматрано кроз историју, уочљиво је да се људске потребе **мењају**. Како се друштво мењало и развијало тако су се мењале и развијале поједине потребе. Уместо нередовних и ограничених оброка као егзистенцијалне потребе за самоодржањем, временом они постају редован и стални извор самоодржања, а као неопходност потреба јавља се читав низ других захтева својствених човеку.

Систем потреба савремене државе разликује се од система потреба робовласничке државе. То је потпуно разумљиво, јер као што су се мењала друштва и системи вредности у њима, тако се мењао и систем и значај потреба једног друштва, односно државе.

Основна карактеристика људских потреба (и појединачних и колективних) је да су **неограничене**.

Људске потребе задовољавају се производима. **Производи** или аутпути (енг. *output*) су различите робе и услуге које су резултат производње, а које се могу или непосредно трошити, или употребити у даљој производњи.

Да би до задовољења људских потреба дошло, потребно је **ангажовање ресурса** у процесу производње. У најширем смислу, ресурси су све оно што може допринети задовољењу људских потреба. У ужем, економском смислу ресурси су елементи који се користе у процесу стварања производа који служе задовољењу људских потреба. Они представљају све материјал-

не и нематеријалне изворе стварања материјалног богатства и економског благостања. Ресурси се називају још и инпути и фактори производње.

Економски ресурси могу се посматрати као природни, друштвени и људски ресурси. **Природни ресурси** су претпоставка производње. Ову групу ресурса чине земљиште, воде, шуме, рудно богатство, ваздух и све органске и неорганске ствари. Друштва која располажу обиљем природних извора у могућности су да остваре већу производњу. Међутим, то није правило. Развој људског друштва показује да земље с обиљем природних извора нису остариле довољну производњу и обрнуто, земље с недовољним природним изворима остариле су довољну производњу. Решење за недостатак природних извора садржан је у економском избору. Механизам увоза, куповина оскудних ресурса уз правилну (ефикасну) алокацију расположивих ресурса водио је прогресу и довољности производње.

Капитал као фактор производње представља сва она добра која су произведена, а која се користе у даљем процесу производње добара и услуга. Дефиниција почива на две основне карактеристике капитала. Прво, за разлику од природних ресурса и људског рада који су на неки начин дар природе, капитал је створен у процесу производње. Друга карактеристика је да се он користи за стварање нових добара и услуга. Путнички аутомобил може бити капитал уколико се користи за обављање услуга такси превоза, а може бити и потрошно добро које домаћинства користе за сопствене потребе.

Капитал се дели на капитална добра (средства за рад) и предмете рада. *Капитална добра* су дуготрајна производна добра која омогућавају производњу, али не постају део производа. Ту спадају машине, алати, грађевински објекти, разна опрема и сл. У *предмете рада* спадају предмети из природе (природна добра) и сировине. Природна добра су део природе које човек издваја, и као такве користи у процесу производње. То је нпр. посечено стабло из шуме, руда извађена из земље, риба извађена из воде и сл. Сировине су природна добра на која је човек претходно деловао, односно којима је на неки начин променио облик, а која се користе у даљој производњи. На пример, од дрвеног трупца је направљена даска, руда је претопљена, са животиње је скинута кожа...

Сви ресурси су претпоставка богатства друштва. Међутим, без људи и њихових потенцијала нема успеха. Човек је свесно, мисаоно и емотивно биће, које има свој идентитет и интегритет, своје вредности и квалитете, своје планове и циљеве, своје потребе и интересе. **Људски рад,** односно људи са својим производним искуством и радним навикама, представља први, можда најзначајнији елемент производње. Заједно са остала два фактора, он учествује у процесу стварања нових производа којима се задовољавају људске потребе. Човек је свесно мисаоно биће, које има свој идентитет и интегритет, своје вредности и квалитете, своје планове и циљеве и своје потребе и интересе. Живот човека се не одвија само у оквиру прои-

зводних процеса већ и ван њега. На његово понашање се може утицати, али га није лако увек предвидети. Стога је људски рад и његов потенцијал сложен, одговоран и осетљив елемент производног процеса. Да би се у процесу производње остварили оптимални резултати неопходан је индивидуални приступ, јер човек у организацију не уноси само своје знање и способности, него и своје жеље и амбиције, своје наде и очекивања и своје позитивне и негативне особине и навике.

Рад је процес између човека и природе, процес у коме човек својим активностима делује и регулише своју размену с природом. Наиме, да би производио, човек мора да зна како се производи, односно, људи морају да имају одређено знање и искуство, одређене способности да, делујући на природу, остваре производни процес. Осим стандардних знања, човек мора да створи и одређена правила прилагођена конкретним производним процесима, али мора стећи и нова знања и нова искуства. Да би се у томе успело, осим доброг познавања фактора производног процеса, неопходно је и добро познавати навике, интересе и вредносне ставове појединаца и група, односно добро познавати факторе окружења производног циклуса.

Упоредна искуства указују на то да традиционални модели производног процеса и развоја људских ресурса губе корак с временом. Све више и све очигледније развој и унапређење производног ланца захтева савременију, флексибилнију, и хуманију форму односа према људском потенцијалу. Традиционални модели производње су постали троми, гломазни и неефикасни, нарочито у сфери управљања људским радом.

2. ПИТАЊЕ ИЗБОРА И ОПОРТУНИТЕТНИ ТРОШАК

Основна карактеристика ресурса јесте њихова **ограниченост (оскудност, реткост)**. Нека друштва су богата **природним ресурсима**. Државе Африке, Индија и Русија богате су налазиштима руда које се користе у производњи различитих производа; Русија, Норвешка и земље Блиског истока богате су нафтом и природним гасом; Мађарска и Украјина пољопривредним земљиштем...

У неким земљама сконцентрисане су огромне количине **капитала**, док друге земље у томе оскудевају. Неке земље имају огроман број **радноспособних становника**, попут Кине и Индије. Друге, попут Уједињеног краљевства, САД, Канаде или Немачке, немају толико бројну популацију, али се оне истичу бројем и квалитетом висококвалификованих радника. Глобално гледано, развијене земље богатог Севера имају проблем јер због недовољно високог природног прираштаја немају довољно радника који су потребни њиховим индустријама. Са друге стране, последњих година приметно је да висококвалификовани и други радници напуштају сирома-

шније земље и одлазе у оне развијеније, како би себи обезбедили виши ниво стандарда.

Друга карактеристика ресурса је да се они **могу употребљавати на више начина**, односно у циљу задовољења различитих људских потреба. Грађевински радници могу бити ангажовани на изградњи путева или зграда, земљиште може бити коришћено за узгајање различитих биљних култура, камион може да се користи за транспорт робе до различитих дестинација...

Оно што је ипак заједничка карактеристика свих друштава, као и глобалног друштва у целини, јесте да је расположива **количина свих ресурса недовољна (*ограничена*) у поређењу са неограниченошћу људских потреба**. Радници ангажовани на изградњи зграде не могу истовремено бити ангажовани и на изградњи пута; на истој парцели земљишта не могу се истовремено узгајати и кукуруз и репа; једним камионом не може се истовремено возити роба и у Суботицу и у Врање. Колико год да су друштва богата ресурсима, безграничност људских потреба значи да ће многе од њих остати незадовољене.

Због ограничености ресурса јавља се основно питање: како од релативно ограничених ресурса задовољити људске потребе и у којој мери, односно које потребе оставити незадовољеним? Управо је **питање избора** основно питање на које економска теорија покушава да нађе одговор. Када би ресурси били неограничени, односно када би били достатни да се помоћу њих задовоље све људске потребе, не би било неопходно да се прави избор, па ни економија не би била потребна.

Сви **појединци се свакодневно сусрећу са избором**: студент бира да ли ће данас учити основе економије или увод у право, дипломирани правник да ли ће у адвокатуру или у суд, адвокат бира кога ће приправника да запосли, оног са бољом просечном оценом или оног који је краће студирао...

И **друштва се одувек сусрећу са избором**. У роману *Време смрти* описана је дилема политичке елите у Србији XIX века: да ли прва фабрика која се гради у земљи треба да производи оружје или плугове. И данас се друштво свакодневно суочава са изборима: да ли повећати издвајања за одбрану или их смањити, да ли имати виши стандард здравствене заштите у јавним здравственим установама уз више порезе, или нижи стандард здравствене заштите уз мање пореско оптерећење...

Једна од последица ограничености ресурса је да приликом сваког избора, долази до појаве опортунитетних трошкова. **Опортунитетни трошак** одлуке је све оно што је било могуће добити, да је одлука била другачија. На пример, опортунитетни трошак учења економије је учење римског права; опортунитетни трошак изградње фабрике оружја је изградња фабрике плугова... То је све оно чега смо се одрекли када смо учинили из-

бор.[47] Избор једног начина употребе ресурса значи да су жртвоване све остале могућности њихове употребе. Дакле, када год постоји избор, свака одлука повлачи постојање опортунитетног трошка.

Ограниченост ресурса указује на ограничене производне могућности привреде. Економски **избор у условима ограничених ресурса** захтева њихову рационалну алокацију, будући да се ресурси могу употребити на алтернативне начине. Из аспекта националне привреде, алокација ресурса могућа је применом две алтернативе - тржишта и државне регулативе. Посматрано кроз развој људског друштва, ниједна од тих двеју алтернатива није превладала у чистом изворном облику. Економија избора намеће потребу јединствене примене тржишта и државне интервенције као најбољу алтернативу алокације ограничених економских ресурса.

3. ПРОБЛЕМ АЛОКАЦИЈЕ РЕСУРСА

Из дефиниције економије произлази да је основно питање економске теорије односи на алокацију ограничених ресурса. **Алокација (расподела) ресурса** је употреба ресурса за производњу различитих производа. Питање алокације је веома сложено и у себи обухвата неколико питања од којих у крајњој линији зависи животни стандард становништва и будућих генерација.

Прво питање које се односи на алокацију ресурса јесте **шта производити?** Основни циљ производње јесте претварање ресурса у корисне облике: робе и услуге, које домаћинства троше ради задовољења сопствених потреба. Као што је у претходној лекцији објашњено, не могу све људске потребе остати задовољене. Различити производи задовољавају различите друштвене потребе и од тога која су добра произведена и у којим количинама, зависиће и то које ће од многобројних потреба бити задовољене. Од одлуке о томе да ли ће се нека роба или услуга производити, зависиће одговор на питање да ли ће одређена потреба бити задовољена или неће. Везано за пример из претходне лекције, од великог утицаја на живот људи Србије XIX века имала је одлука да ли ће се производити плугови или оружје, односно да ли ће се задовољити потреба за већом пољопривредном производњом или за безбедношћу.

Друго питање је у ускоj вези са претходним, а односи се на то **колико ће се произвести** којих производа. Дакле, овде се ради о квантитету задовољења одређене људске потребе, појединачне или друштвене.

Треће питање које се односи на алокацију ресурса је **како производити?** Један производ могуће је произвести различитим технологијама, одно-

[47] Као духовита илустрација опортунитетног трошка добро може да послужи афоризам: *Ко йоїоди циљ, йромаши све осшало!* Опортунитетни трошак поготка циља јесте промашај свега осталог. Б. Беговић, Лабус, М, А. Јовановић, Економија за правнике, 2013, 21.

сно различитом комбинацијом ресурса који су на располагању. На пример, одређена количина неке ратарске културе може се произвести коришћењем велике количине људског рада уз малу количину капиталних добара (само једноставан ручни алат), или скупом пољопривредном механизацијом уз минималну употребу људског рада. Економија се не бави технологијом пољопривредне производње, већ о томе коју комбинацију ресурса да искористимо у производњи да бисмо задовољили људске потребе за пољопривредним производима.

Четврто питање је **за кога се нешто производи**, односно ко троши произведене робе и услуге? И ово је питање од важности јер од тога зависи ко ће уживати у резултатима производње.

Одговори на ова питања зависе од **механизма алокације**. У теорији постоје два основна типа механизма алокације: тржишни или ценовни и плански или командни.

Тржишни или ценовни механизам представља начин координације економске активности. Тржиште је институцијама уређен оквир у коме се одвија размена конкретних производа између купаца и продаваца, односно потрошача и произвођача. Усклађивање њихових интереса одвија се кроз процес размене, где се на једној страни појављују произвођачи, а на другој потрошачи. Дакле, питање алокације ресурса је децентрализовано, и препуштено милионима и милијардама малих економских субјеката који својим одлукама утичу на коначну алокацију ресурса. Сваки економски субјект доноси одлуку самостално, водећи рачуна искључиво о сопственом интересу.

Кретање ресурса међу *економским субјектима* приказано је на Графикону 1 као **кружни ток**. На једној страни налазе се *домаћинства*, а на другој *предузећа*.

Домаћинства су власници ресурса: рада, капитала и природних ресурса. Они их на тржишту ресурса нуде предузећима, која се на појављују као купци. За своје ресурсе домаћинства од предузећа добијају новац у виду зараде или наднице (по основу рада), профит (по основу власништва над капиталом) и ренту (по основу власништва над природним ресурсима).

Предузећа на тржишту купују ресурсе и у процесу производње трансформишу их у корисне облике – производе,[48] те их на тржишту производа нуде домаћинствима. На тржишту производа домаћинства чине тражњу, јер се у процесу потрошње тим производима задовољавају потребе њихових чланова.

[48] Такође, производња се може одвијати и у оквиру једног домаћинства. Економија и тај процес посматра апстрактно, претпостављајући да се домаћинство у том случају понаша као предузеће.

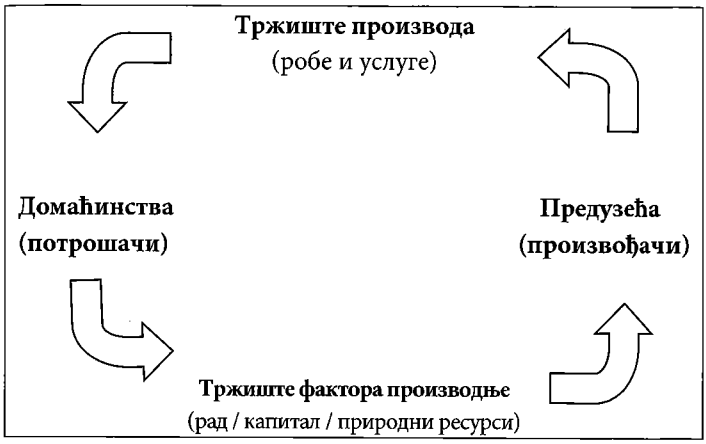

Графикон 1: Кружни ток економске активности

Други начин алокације ресурса одвија се путем **командног или планског механизма.** Код овог механизма, један појединац, група или орган одлучује о питањима алокације. Овакав начин алоцирања ресурса може се срести у оквиру домаћинства, где старешина породице или брачни другови заједнички одређују на који начин ће се користити ресурси којима домаћинство располаже, односно како ће се трошити потрошна добра.

Нека друштва су покушала да успоставе планску алокацију ресурса на нивоу државе. Ово је случај са бившим социјалистичким државама. Замисао је била да ће држава преко својих органа организовати процесе производње (шта се производи, како и колико) и процес расподеле (који субјекти ће трошити оно што буде произведено).

4. ДРУШТВЕНА РЕПРОДУКЦИЈА

Процес економске активности заснива се на неопходности да се **задовоље одређене разноврсне материјалне људске потребе**, које су бројне и разноврсне. Једном задовољене потребе не значе да престаје захтев за њима. Наиме, људске потребе се непрекидно у низу понављају, што захтева њихово поновно задовољење.

Да би се задовољила људска потреба неопходно је обезбедити одређена добра и услуге који ће по обиму и структури одговарати људским. Употреба добра подразумева његово трошење, те је неопходно, ради задовољења поново исказаних потреба, да производња добра буде континуирана. Дакле, стално и непрекидно задовољење потреба условљено је континуитетом производње. Отуда се, у најширем смислу речи, репродукција може дефинисати као процес непрекидног обнављања производње. Репродук-

ција представља нужан и стални извор опстанка и развоја људског друштва.

Непрекидно обнављање производње може се посматрати **са становишта једне производне јединице или са становишта друштвене заједнице**. Уколико је предмет анализе репродукција индивидуалне производне јединице, тада је реч о индивидуалној репродукцији. Међутим, ако је предмет посматрања репродукција једне друштвене заједнице, тада је у питању друштвена репродукција.

Репродукција се може посматрати и **са становишта обима**. Зависно од тога да ли обим друштвене производње расте или се смањује, разликују се:

- проста или једноставна друштвена репродукција;
- умањена или опадајућа друштвена репродукција; и
- проширена или увећана друштвена репродукција.

Проста или једноставна репродукција означава непрекидно обнављање производње у непромењеном обиму: обим производње текуће године је непромењен у односу на обим производње претходне године.

Проста репродукција није својствена привреди ни једне друштвено-економске формације. Наиме, људско друштво непрестано тежи развоју и прогресу, те обнављање производње у истом обиму није у људској природи. Проста репродукција не може бити законитост друштвено-економског развоја из следећих разлога:

- непрекидни раст становништва условљава раст производње. Обим производње заснован на простој репродукцији условио би (услед раста броја становника), пад животног стандарда и пад богатства заједнице;
- у људској природи је стална тежња ка бољим и квалитетнијим условима живљења, а проста друштвена репродукција није извор задовољења растућих људских потреба;
- техничко-технолошки прогрес захтева модернизацију производње, а то не може пружити проста репродукција.

Друштвено-економски развој уопште заснива се на проширеној друштвеној репродукцији. **Проширена друштвена репродукција** означава непрекидно обнављање производње у повећаном обиму. Обим производње код овог облика репродукције је већи од обима производње у претходној години. На тај начин, непрекидним повећањем обима производње стварају се услови за задовољавање потреба растућег становништва, односно ствара се основа за задовољење животних потреба на вишем нивоу како по обиму, тако и по структури. Отуда, се може закључити да проширена репродукција представља законитост друштвеног развоја.

Умањена или опадајућа друштвена репродукција представља изузетак друштвене производње који је условљен одређеним природним или друштвеним фактором. Она се, наиме, може јавити као последица елемен-

тарних непогода, земљотреса, епидемија, односно као последица ратова, економских санкција, криза и сличних појава. Умањена репродукција означава непрекидно обављање обима производње у опадајућем износу. Обим производње код опадајуће репродукције се из године у годину смањује, односно обим производње текуће године мањи је од обима производње претходне године.

Процес репродукције означава обнављање производње. Међутим, производити без циља нема за резултат економију благостања. Производња није сама себи циљ. Крајњи циљ сваке производње је потрошња. Да би производња доспела до потрошње неопходна је одређена веза између та два елемента репродукције. Наиме, веза између производње и потрошње може бити директна, али развијени системи друштвених односа условљавају да се између производње и потрошње успостави веза преко расподеле и размене. Зато друштвена репродукција представља понављање **четири повезана и зависна дела друштвене репродукције:** производње, расподеле, размене и потрошње.

За обављање процеса друштвене репродукције нужни су сви они фактори који су неопходни за обављање било ког облика производње. Неопходни су материјални и нематеријални услови производње. Међутим, фактори производње (радна снага и средства за производњу) нису неисцрпни извори. Свако трошење фактора производње захтева њихово обнављање у непрекидном низу. Кроз процес стварања и обнављања фактора производње ствара се и обнавља друштвена репродукција.

4.1. Производња

Историја људског друштва показује да је производња природна нужност људског опстанка. Производити значи живети и развијати се. Неопходност континуиране производње проистиче из саме природе људских потреба које су сталне и непрекидне.

Производња се може дефинисати на више начина, сходно предмету истраживања. Са становишта нашег предмета производња се може дефинисати као процес прилагођавања природе човековим потребама. Она је сталан и непрекидан процес присвајања природе и обликовања предмета природе од стране људи у функцији обезбеђења материјалних услова живота – појединаца, друштвених група и друштва у целини.

Да би се овако дефинисан процес производње одвијао у одређеном простору и датом времену, неопходни су **производни фактори**: средства за рад, предмети рада и радна снага. Зато, када се говори о континуираности производње, мора се имати у виду проблем оптимизације и расположивост природних, друштвених и људских ресурса. Ниједна друштвена заједница, без обзира на своју економску снагу, у датом моменту нема све неопходне ресурсе за остваривање производње. Она мора комбиновати ра-

сположиве ресурсе на начин који ће омогућити да оствари оптимизацију њиховог коришћења.

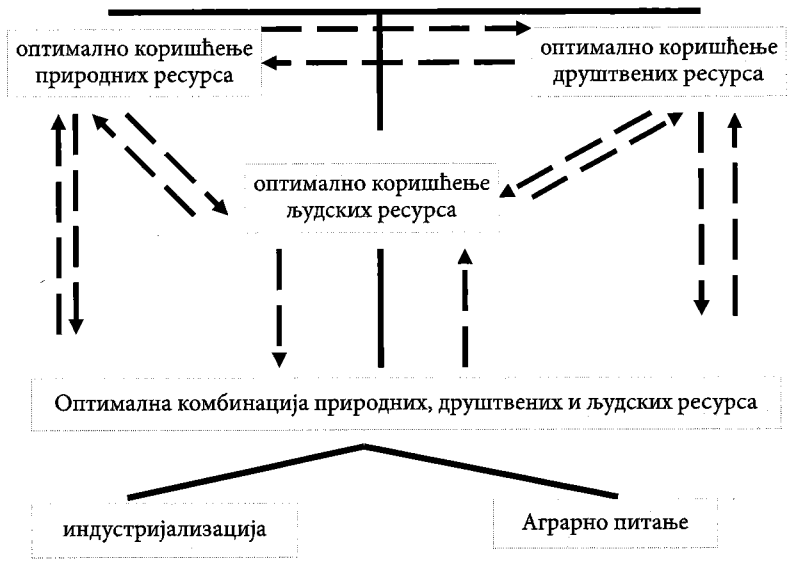

Графикон 2: Оптимална комбинација природних, друштвених и људских ресурса

4.2. Расподела

У оквиру друштвене репродукције између производње и потрошње јавља се расподела. **Расподела** има за циљ да одреди сразмеру учешћа појединца или колективитета у процесу присвајања онога што је произведено. Обим и структура расподеле одређени су производњом. Расподелити се може само оно што је произведено.

Између производње и потрошње (почетне и крајње фазе репродукције), присутно је кретање низа елемената производње и самих производа који се распоређују и усмеравају између различитих друштвених група и појединаца. Та економска активност, која полази од друштвених циљева и појединачних интереса, није продукт само економских закона, већ представља друштвену законитост развоја сваке друштвене заједнице.

У првобитној људској заједници расподела се вршила између појединаца, сходно оствареној производњи. Од тада до данас људско друштво је расло и развијало се, а у расподели су се мењали само облици, али не и оно што је требало расподелити. Расподелити се може само оно што је произведено.

Развој људског друштва условљава промену начина производње, али и промену у структури, облицима и критеријумима расподеле. Раст и развој производње ствара најразноврснија материјална добра која по обиму

и структури могу да задовоље различите људске потребе. Уколико је производња разноврснија, разноврснија је и расподела добара.

Зависно од критеријума посматрања, расподела се може посматрати као: макроекономска и микроекономска, непосредна и посредна, примарна и секундарна, наменска и интерна.

Из аспекта нивоа расподеле разликује се **макроекономски и микроекономски ниво расподеле**. На макроекономском нивоу расподеле акценат је на друштвеном бруто производу и националном дохотку земље. На микроекономском нивоу одвија се конкретна производно-услужна активност којом се практично расподељују макроекономски агрегати на нивоу привредних организација и појединаца.

Полазећи од везе која је успостављена између производње и потрошње, разликује се **непосредна и посредна расподела**. Непосредна расподела карактеристична је за натуралну привреду. Сва произведена добра непосредно се додељују групама или појединцу. Овај облик расподеле присутан је у сеоским пољопривредним домаћинствима и занатским делатностима где се произведена добра додељују члановима породице или рођацима. Посредна расподела изражава савршенији облик привредне активности друштва. Ова расподела подразумева поделу резултата производње на начин који омогућава да појединци и колективитети добијају добра која су им неопходна посредством тржишта. Кроз тржишни механизам, материјална добра може да прибави онај ко има новац, односно онај ко је спреман да по критеријумима тржишта издвоји одређену количину новца да би задовољио своје потребе.

Расподела може бити **примарна и секундарна**. Примарна расподела представља резултат по основу реализације производно услужне делатности, односно то је активност привредних субјеката и државе који учествују у расподели по основу учешћа у реализацији производно-услужне делатности. Секундарна расподела је изведена из примарне тако што привредне организације доходак који су остварили (продајом својих производа, пружањем услуга и слично) нужно морају да прерасподеле с осталим учесницима процеса друштвене репродукције. Ту прерасподелу (секундарну), по правилу, обавља држава (буџетски расходи) из средстава прикупљених порезима, царинама, таксама и на друге начине. У питању је читав низ најразличитијих обавезних издвајања (из дохотка привредних субјеката) у корист општих и заједничких потреба друштвене заједнице у целини.

Полазећи од поделе унутар предузећа, разликује се **наменска и интерна расподела**. Наменска расподела је она која, по утврђеним критеријумима, врши поделу дохотка који је остварила привредна организација за тачно утврђене намене. Доходак се тако наменски може расподелити за зараде запослених, за акумулацију, за донације, за текуће одржавање и слично. Интерна расподела у оквиру привредног субјекта, представља, поделу

дохотка који припада запосленима по одређеној методологији која је утврђена у оквиру система расподеле датог субјекта пословања.

4.3. Размена

Веза између производње и потрошње није непосредна само због расподеле, већ и због размене. **Размена** подразумева друштвено кретање робе, услуга, фактора производње, капитала и информација између центара њихове производње и центара њихове потрошње посредством тржишта. Произвођачи робе и услуга на тржишту размењују произведена материјална добра, било трампом производа за производ, било плаћањем у новцу, а све са циљем прибављања оних добара која сами не производе, како би на тај начин задовољили своје разноврсне потребе.

Независно од учешћа у производњи и учешћа у расподели, учесници на тржишту добара и услуга прибављају она материјална добра која су им потребна да задовоље разноврсне личне или колективне потребе. У том смислу размена непосредно претходи потрошњи, а због тога што се у одређеним условима, на одређеном ступњу развоја људског друштва, вредности добијене расподелом не могу претворити у коначну потрошњу, то се размена сматра обликом расподеле. Међутим, то никако не значи да се размена може поистоветити с расподелом. Размена је услов и последица производње.

Размена, као процес успостављања везе између производње и потрошње, историјски посматрано јавља се с распадом првобитне људске заједнице, када су људи почели да размењују производе. То су облици непосредне размене или трампе, где се производ једне заједнице размењивао за производ друге заједнице. Даљим развојем производње, **развојем робне производње**, новчане размене и приватне својине, развијају се и процеси размене у којима се на једној страни појављују субјекти – произвођачи/продавци, имаоци различите робе, а на другој страни субјекти – потрошачи/купци тих добара – имаоци новца. Притом се одвија процес који показује да се на истом месту и у исто време не мора обавити и активност продаје и активност куповине.

Просторно и временски одвијају се и осамостаљују различити облици размене, односно промет производних добара обавља се посредством специјализованих субјеката који обављају трговинску делатност. Тржиште, својим механизмима омогућава пренос производа из сфере производње у сферу потрошње, као и расподељивање производа и новца између различитих економских субјеката на тржишту.

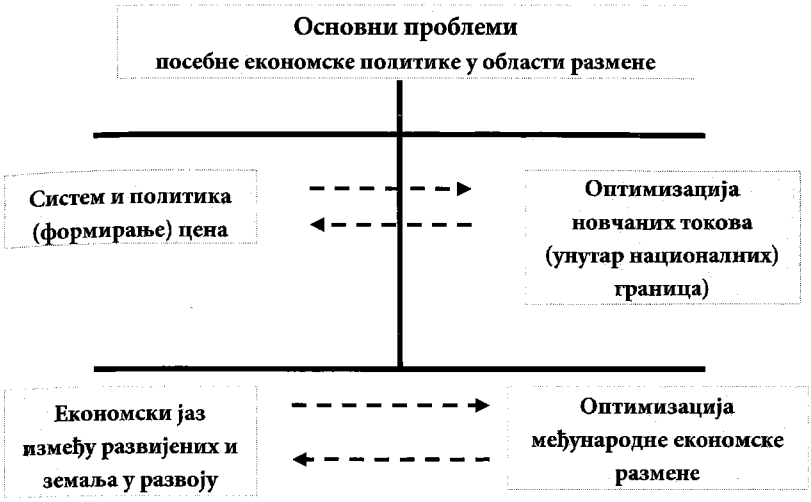
Основни проблеми
посебне економске политике у области размене
Систем и политика (формирање) цена
Оптимизација новчаних токова (унутар националних) граница)
Економски јаз између развијених и земаља у развоју
Оптимизација међународне економске размене

Графикон 3: Основни проблеми у области размене

Остварујући своју улогу у процесу друштвене репродукције, размена економских добара може се остварити на следећи начин:

- разменом произвођачких јединица поводом средстава за производњу, тј. сфере тржишта производних добара;
- разменом између произвођачких и потрошачких јединица поводом средстава за личну потрошњу, тј. тржиште потрошних добара и
- разменом унутар сфере производње, између произвођачких јединица и између непосредних произвођача.

4.4. Потрошња

Процес производње своју верификацију, свој резултат доживљава тек у процесу потрошње. Производити, значи имати добра којима се могу задовољити различите људске потребе. Према томе, **потрошња** је процес трошења производних добара са циљем задовољења различитих људских потреба.

Реч је о активности трошења материјалних и других добара у функцији задовољавања основних социо-економских потреба становништва и државе, односно активности у функцији спровођења инвестиционе политике. Тако схваћена, потрошња се може посматрати као производна и непроизводна.

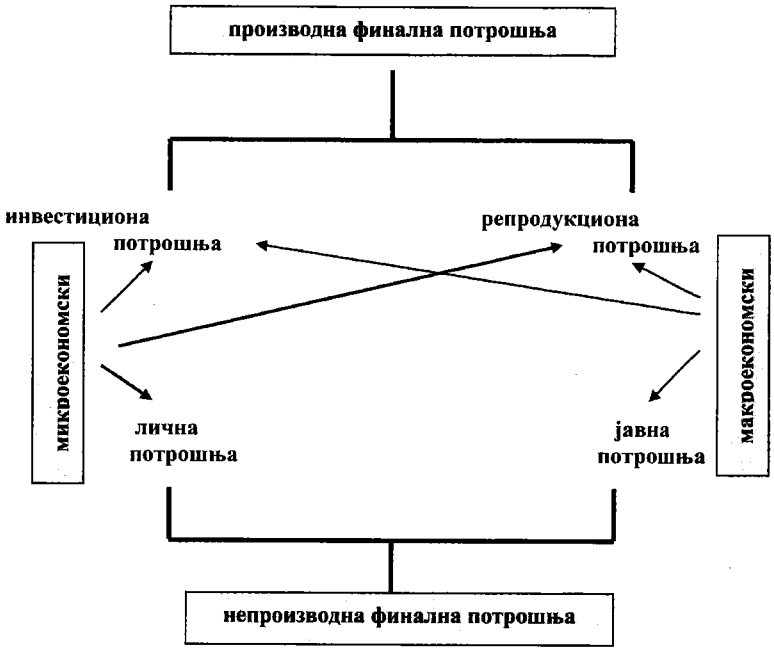

Графикон 4: Основни проблеми финалне потрошње

Процес производње добара значи и процес трошења добара. Наиме, да би се реализовао производни процес, неопходни су (као што је већ речено) фактори производње: средства за рад, предмети рада и људски рад. Наведени фактори производње улазе у производни процес у оквиру кога се троше. Отуда, производња представља истовремено и процес потрошње чиниоца производње. Ово је производна потрошња. Кроз процес потрошње фактора производње (у оквиру производног циклуса) стварају се нова материјална добра. Та нова материјална добра садржински одражавају материјална добра која су утрошена да би се производња остварила.

Дакле, свака производња (без обзира на обим, врсту производа, производни циклус, временски размак и друго), захтева потрошњу фактора производње, али та производна потрошња истовремено је индикатор производње. Потрошња је услов и претпоставка производње.

Осим производне потрошње, потрошња има и други циљ, а то је репродукција становништва, односно несметано одвијање социо-економске и политичке функције државе. Ова потрошња представља **непроизводну потрошњу**. То је потрошња која се одвија изван оквира материјалне производње, а служи за задовољење личних потреба људи, како би се обновила њихова способност за рад. Производна потрошња има на крају циклуса за резултат производ, а непроизводна потрошња има за резултат човека – људске потребе.

Непроизводна потрошња може се посматрати са становишта појединца или заједнице, те се разликују лична и општа потрошња. Под личном потрошњом подразумева се процес трошења материјалних добара од стране појединца, са циљем задовољења његових личних и породичних потреба. Општа потрошња представља трошење материјалних добара за подмирење заједничких и општедруштвених потреба друштва и заједнице.

Независно од тога, да ли је реч о производној или непроизводној потрошњи, све наведено показује да је производња непосредно потрошња, односно да је потрошња непосредно производња. „Без производње, нема потрошње. Али без потрошње нема ни производње, јер би производња тада била без сврхе".[49]

5. РОБА И РОБНА ПРОИЗВОДЊА

5.1. Основна својства робе

Роба је производ људског рада намењен тржишту, произведена да задовољи одређену људску потребу. Предметна дефиниција одређује основне карактеристике добра као робе:

- да може да задовољи неку људску потребу;
- да је производ људског рада;
- да се може репродуковати масовно; и
- да је намењено за размену.

Дакле, добро које настаје као резултат људског рада, није роба уколико не задовољава одређену људску потребу, односно ако није намењено тржишту. Само производ који задовољава потребе других, а не само потребе произвођача и који се прибавља разменом, представља робу.

Роба као производ људског рада има два основна својства - **употребну вредност** и **прометну вредност**. Основно својство робе као производа људског рада јесте да има корисна својства која ће задовољити одређену људску потребу. Тај скуп корисних својстава производа (физичких, хемијских, функционалних, естетских и других) чини употребну вредност робе.

Роба се међусобно разликује по својим особинама, начину задовољења потреба, односно према корисности. Различита роба има различите корисности па, самим тим, и различите употребне вредности. Откривање тих разних корисних својстава робе, односно различитих начина употребе робе, реализује се њеним трошењем. Корисност било које робе најпотпуније се валоризује у процесу њене **употребе**.

---

[49] К. Маркс, *Основи критике йолиūичке економије*, том I, у: К.Маркс, Ф. Енгелс, Дела, том 19, Београд, 1979, 11.

Отуда, робни произвођач тек на тржишту може да сазна колико је својим производом задовољио одређену људску потребу. Робни произвођач – за разлику од натуралног произвођача – производи друштвене употребне вредности, у смислу да употребна вредност његових производа (робе) мора да има одговарајућу друштвену верификацију.

Прометна вредност робе показује колико нека роба вреди у односу на другу робу. То је у основи разменска способност робе. У робној привреди роба се може размењивати за разне и различите врсте друге робе. То значи да роба има различите прометне вредности, односно да је прометна вредност робе променљива величина. Наиме, различити производни услови, као и дејство тржишних законитости доводи до променљивости прометних вредности робе.

Економска наука настоји да поуздано објасни чињеницу да је **прометна вредност** променљива категорија. Одговор на овај проблем економисти су тражили у теорији радне вредности својим објашњењем вредности робе. Теорија корисности своје ставове заснива на корисности последње јединице неког добра. Променљивост прометне вредности робе, према мишљењу појединих економиста, резултат је реткости, награде за ризик и неизвесност, продукт иновације. Но, тржиште је онај кључни елемент који ће вредновати сваког појединца, његов рад и способност да задовољи различите људске потребе. Тржиште својим механизмом утврђује разменску способност робе, награђује способне и умешне, а кажњава неодлучне и нефлексибилне.

5.2. Робна производња

Историја људског друштва указује на то да веза између производње и потрошње може бити непосредна и посредна. Полазећи од начина успостављања везе између производње и потрошње, разликују се два облика организације друштвене производње - натурална и робна производња.

Натурална производња је такав облик организовања производње у оквиру које је веза између производње и потрошње непосредна, директна. У таквом типу привреде унапред је познато коме су произведена добра намењена. Произвођач производи непосредно за себе или за потребе уског круга људи. Овакав тип привреде постојао је у првобитној заједници, робовласничком и феудалном друштву. Међутим, натурална производња одржала се до данас у неким областима привредне активности. Такав је случај са сеоским газдинствима на којима се производе добра за подмирење сопствених потреба оних који на њима живе.

Робна производња је такав облик привредне активности у оквиру које веза између производње и потрошње није директна. Наиме, произвођачи не производе добра за сопствене потребе, већ са циљем да их на тржишту размене за друге производе или за новац. У оквиру робне производње, производи људског рада морају, пре потрошње, проћи кроз процес

размене, у оквиру које производ добија вредност изражену кроз новац, односно кроз вредност другог производа. Значи, робна производња представља производњу ради размене.

Историјски посматрано, робна производња је настала још у првобитној људској заједници захваљујући друштвеној подели рада, појави **вишка производа** и праву својине. Друштвена подела рада условила је специјализацију и ефикасност у производњи једног или групе производа. Производња једног или групе производа неминовно је довела до појаве вишка производа. Вишак производа, односно она количина производа која се произведе мимо потреба, нужно је условила размену за друге производе. Производи добијени у процесу размене омогућују да се задовоље друге разноврсне људске потребе. Но, разменити се може само оно што је препознатљиво као власништво одређеног субјекта или групе људи.

Робна производња се, од првобитне људске заједнице до данас, развијала различитим темпом. Почетни облици робне производње су **проста или ситна робна производња**. Ситна робна производња представља привредну активност у оквиру које је непосредни произвођач истовремено и власник средстава за производњу. Обављајући производњу, он обезбеђује средства за сопствене потребе. Развој ситне робне производње условио је развој тржишта и тржишних законитости. Дејство тржишних закона неминовно је довело до економске диференцијације ситних робних произвођача. Једни су економски јачали, а други су губили своје место на тржишту. Економски развој неминовно је довео до нових облика робне производње.

У економској литератури присутно је становиште да робна производња савременог друштва има два облика - капиталистичка робна производња и робна производња у мешовитој својини.

Капиталистичка робна производња развила се из ситне робне производње и има своје посебне карактеристике. Неке од тих карактеристика јесу: доминација приватне својине, тржишни систем, економска зависност радне снаге, техничко-технолошка револуција, доминација робне производње, мотив производње је профит. Капиталиста као власник средстава за производњу самостално и аутономно доноси све одлуке о производним активностима, власник је произведене робе и самостално иступа на тржишту.

Говорећи о облицима привређивања у капиталистичкој робној производњи Шлихтер наглашава: „Изабери сам своје занимање. Произведи што ти је воља. Шта ћеш радити, коме ћеш продавати, шта ћеш и од кога куповати, цене по којима ћеш продавати и куповати, све је то твоја брига. Ти си слободан, уз врло мала ограничења, да производиш шта ти је воља, без обзира на то треба ли то неком или не, има ли тога већ превише или не.

Једнако си слободан да не уђеш у неко занимање ма како тешка била оскудица добра и ма како нужна била твоја помоћ".[50]

Робна производња у мешовитој привреди је модел робне производње економија у транзицији. Заједничко свим земљама Централне и Источне Европе јесте настојање да се у поступку транзиције изграде институције које одговарају захтевима савремене тржишне привреде. То је довело до великих промена с нејасним исходом. Промене су захватиле идеолошко-политичку, техно-економску, социо-културну и духовну сферу. Укупност ових промена најчешће се означава појмом **транзиција**.

Транзицију у економској сфери обележава пре свега:

- трансформација савремених друштвених односа у правцу приватизације и јавне својине;
- напуштање договорне, друштвено-планске привреде и афирмација тржишта и тржишних механизама регулације привредног живота;
- темељне економске реформе у складу са унутрашњим производним, пословним и другим могућностима и преовлађујућим тенденцијама тржишне економије савременог света;
- широки и обухватни процеси друштвених, економских, социјалних, развојних и других промена.

[50] S. Slichter, *Slobodno privatno preduzetništvo*, цитирано према: P.A. Samuelson, *Ekonomska čitanka*, Zagreb, 1975, 38.

КАПИТАЛ И ПРИРОДНИ РЕСУРСИ

1. ПОЈАМ И ОБЛИЦИ ИНДУСТРИЈСКОГ КАПИТАЛА

У производњи готових производа и услуга користе се различити ресурси. То су рад, земља и капитал. Рад чине људске умне и физичке способности које се користе у производњи добара и услуга. Земља као чинилац производње обухвата не само земљишне површине, него и све оне сировине које се могу добити из природе. **Капитал** обухвата све оне ресурсе који се налазе изван природе, а служе производњи материјалних добара и услуга: машине, алати, грађевински објекти и слично.

Појам капитала се **различито дефинише** у економској теорији. Под капиталом се подразумева вредност ствари, добара, новац и слично. Капитал је уложена вредност помоћу које се остварује известан прираст те вредности. Он је богатство у виду новца, добара или имовине која се користи ради увећања богатства.

Настојања да се дефинише појам капитала присутна су и у делима економиста 18. и 19. века. „Смит објашњава капитал као акумулирани фонд неопходан за покретање производње. Рикардо дефинише капитал као онај део богатства једне земље који се ангажује у производњи, да би активирао рад."[51]

Маргиналисти капитал посматрају као агрегатни фактор производње. Капитал је чинилац производње попут земље и рада. Он има своју цену која је одређена условима понуде и тражње. Услови размене одређују његову цену, а то је профит. Профит је доходак из капитала.

Појмом капитала бавили су се и марксисти. Наиме, Маркс сматра да капитал нису ни ствари ни новац сам по себи, него су то друштвени односи својствени тржишном начину производње, који се успостављају између власника новца, који га улаже у производни посао да би добио одређену добит (профит) и власника радне снаге, који пристаје да ради туђим средствима да би из тог посла остварио себи зараду (плату, најамнину). Уколико нема тог друштвеног односа у коме једна страна улаже у производњу новац, а друга страна свој рад, онда нема ни капитала.[52]

У новијој економској теорији појам капитала дефинише се као вредност која се оплођује, без обзира на њен конкретан облик оплодње. То значи да капитал није новац који се држи код куће ако није предмет оплодње. Новац на рачуну у банци, ако доноси камату, односно ако се оплођује, представља капитал. Дакле, није свака вредност капитал. Капитал је само она вредност (ма ког појавног облика она била), која доноси конкретни облик оплодње.

Капитал као појам у економској теорији има **различита значења**. Та његова различита значења указују и на разноликост појавних облика капитала.

---

[51] Цитирано према: Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit*, 342.

[52] Љ. Морић, *Основи политичке економије и економски систем I део (Основи економије)*, Београд, 2002, 136.

Полазећи од облика испољавања, капитал се може посматрати као реални и финансијски. У **реалном облику** капитал се јавља у форми: машина, алата, зграда, полупроизвода, готових производа и слично. У **финансијском облику** капитал може бити у форми различитих финансијских инструмената: обвезница, акција, штедних улога и слично.

Капитал се може посматрати и **према облицима улагања**. Полазећи од улагања, капитал може бити у облику: индустријског, трговачког, зајмовног, акцијског и земљишног. Индустријски капитал уложен је у производњу добара и услуга. Трговачки капитал има улогу да обави функцију прометног процеса, односно да омогући тржишну размену добара и услуга. Зајмовни капитал омогућава пласман слободних новчаних средстава уз доношење добити имаоцу капитала. Акцијски капитал представља нови облик концентрације и централизације капитала.

2. ПРОФИТ КАО ДОХОДАК ВЛАСНИКА ИНДУСТРИЈСКОГ КАПИТАЛА

Успех производне функције условљен је успешношћу комбиновања фактора производње рада, земље и капитала. Природно је да **власник фактора производње** тежи остварењу веће добити у односу на уложене факторе. Уколико власник рада, земље и капитала на тржишту не добије очекивани принос од тих фактора, он прекида производњу и чиниоце производње усмерава према другим делатностима. Власник рада очекује најамнину, власник земље ренту, а власник капитала профит, односно камату.

Циљ сваке пословне активности јесте **профит – добит**. Ако нема профита, нема ни мотивационог фактора, нема наставка производње. Само оно што доноси добит може да опстане, то је природна селекција пословних активности. Успешни опстају, а неуспешни престају са активношћу. Профити су подстрек за ефикасност, а губици су казне за употребу неефикасних метода или за такву употребу ресурса која не одговара жељама потрошача.[53]

У економској литератури присутно је настојање **статистичког изражавања профита**. Зависно од методологије, шта све треба укључити у категорију профита, поједине земље у статистику профита узимају различите економске категорије. У САД статистика профита обухвата зараде крупних акционарских предузећа, акционарских друштава, зараде корпорација које се састоје из дивиденди и нерасподељених профита.[54] Поједине земље у статистику профита укључују и порезе на профит корпорација, најамнине за лични рад власника фирме, камате за употребљени капитал и слично.

---

[53] P.A. Samuelson, *Economics (hr. izdanje: Ekonomija)*, Zagreb, 1992, 597.

[54] Б. Шошкић, *op.cit*, 357.

Разноликост обухвата економских категорија има за резултат и различитост изражавања резултата статистике профита. Међутим, статистички изражено, **профит као циљ једног предузећа** представља разлику између укупних прихода и укупних трошкова. Уколико је разлика између прихода и трошкова већа, утолико је и профит већи.

Остварити профит, а не губитак, јесте циљ сваке пословне активности. Профит јесте **награда за неизвесност, за преузети ризик**, истичу представници неокласичне економије. Привредне активности које у себи носе много неизвесности и ризика, који пада на оне који се ангажују у тим активностима, биће приморане, конкурентним уласком и изласком оних који преузимају ризик, да плаћају, на дужи рок, позитивну профитну награду као компензацију за аверзију према ризику.[55]

У савременим привредним системима нема савршених услова нити савршених система. На тржишту се среће мноштво продаваца и купаца, мноштво појединачних и групних интереса и мноштво жеља. Несавршеност тржишта, али и услови конкуренције, захтевају креативност и рационалност одлуке од власника чинилаца производње.

Говорећи о профиту, Самјуелсон сматра да **његов појам обухвата четири категорије**:[56]

- профит као имплицитна рента, најамнина и камата;
- профит као привремени принос смелих непредвиђених иновација;
- профит као одступање – због неизвесности – између онога што привредници очекују да ће се десити и онога што се у ствари деси, тј. награда за предузети ризик;
- профит као „монополски принос", као резултат одређеног монополског положаја, другим речима, принос због вештачке реткости, оскудице, која се појављује у нераздвојној повезаности с рентом, најамнинама и каматом.

Марксистичка економска теорија полази од схватања да профит настаје као резултат неплаћеног рада радне снаге. Маркс у капиталу не види производни фактор, већ друштвени однос експлоатације. „Капитал је мртав рад, који оживљава као вампир само усисавајући живи рад и који утолико више живи уколико више од њега усиса".[57]

Маркс полази од става да је рад једини стваралац вредности, а да у расподели тако створене вредности учествује и капитал. Капитал има цену употребе по којој може бити ангажован, иначе неће бити коришћен. Цена употребе радне снаге је најамнина – зарада радника као власника радне снаге, а цена употребе капитала је профит – зарада власника капитала.[58] Према томе, профит је прираст у односу на укупно уложени капитал у про-

---

[55] P.A. Samuelson, 1992, *op.cit*, 594.

[56] *Ibid*, 594, 597, 598.

[57] К. Маркс, *op.cit*, 1964, 241.

[58] Љ. Морић, *op.cit*, 166.

цесу производње. Предузетник присваја профит тек по реализацији робних вредности, што значи да је он преображени облик вишка вредности.

Профит, као преображени облик вишка вредности, представља разлику између вредности производа и цене коштања. Цену коштања ($C_{k)}$ сачињавају издаци за константни (c) и варијабилни капитал (v), односно:

$$C_k = c + v.$$

Вредност производа чини оно што је власника коштало (c + v) и вишак вредности (m) као део нове вредности, односно:

$$V_r = c + v + m$$

како је $C_k = c + v$, то је:

$$V_r = C_k + m$$

како профит представља преображени облик вишка вредности, то се вредност робе може изразити као:

$$V_r = C_k + pf.$$

односно:

$$pf = V_r - C_k.$$

3. ЗАЈМОВНИ КАПИТАЛ И КАМАТА

Власници капитала могу да остваре своју производну, трговачку или неку другу улогу, **властитим капиталом, али и преко туђег, позајмљеног капитала**. Уколико власник капитала остварује своју производну, трговачку или неку другу функцију сопственим средствима, он је једини присвајач оплођене вредности капитала. Међутим, ако капиталиста – предузетник остварује своју функцију користећи позајмљена – туђа средства, уз обавезу да их врати, тада није једини присвајач оплођене вредности капитала. Дакле, осим капиталиста – предузетника који обављају производну, трговачку или неку другу предузетничку активност, у функцији капиталисте су и власници капитала који се појављују искључиво као зајмодавци.

Зајмодавци своју имовину не употребљавају за улагање у производњу, трговину, за куповину акција и слично, већ за уступање другом, на привремено коришћење. Уколико је имовина зајмодавца дата на коришћење уз остваривање добити, та имовина има својство капитала. Овај облик капитала назива се зајмовним или каматоносним капиталом.

Зајмовни капитал има значајну улогу у покретању економске активности. **Неопходност зајмовног капитала** проистиче из:

- немогућности привреде, али и појединачног предузећа да сопственим средствима реализује значајна инвестициона улагања;
- неопходности континуитета и несметаног тока процеса репродукције;
- захтева техничко-технолошких промена у привреди;
- ризика одвијања процеса производње;

- ризика тржишне конкурентности;
- потребе развоја нових предузећа и
- других фактора развоја укупних тржишних услова производње.

Да би зајмовни капитал остварио своју улогу у процесу друштвене репродукције, неопходне су сталност и стабилност притицања извора овог капитала. **Зајмовни капитал има своје сталне изворе капитала**, а то су:[59]

- средства амортизације;
- средства акумулације;
- средства резерви и
- штедња становништва.

Зајмовни капитал свом власнику доноси одређену **добит - камату.** Историјски посматрано, ставови о камати као економској категорији, мењали су се током времена. Средњовековни економисти су је најпре осуђивали, да би временом камата била прихваћена као награда за муку и чекање. Савремени економисти не доводе у питање постојање камате, али постављају питање оправданости нивоа каматних стопа.

Камата представља накнаду коју зајмопримци плаћају зајмодавцима за позајмљени новац. То је цена за привремену употребу капитала. Колико ће износити камата зависи од понуде и тражње на зајмовном тржишту. Зајмодавци су спремни да понуде већу количину новца по вишој каматној стопи, а зајмопримци су спремни да позајме већу количину новца уз ниже каматне стопе.

Потражња за зајмовним капиталом увек је резултат жеље за остваривањем већег профита у будућности. Међутим, узимање зајма у свакодневном животу увек значи ризик. Отуда, одлука о различитим инвестиционим активностима предузећа захтева претходно рационалност процене очекиване стопе приноса која у себи садржи и ризик за такву одлуку.

Уколико је стопа очекиваног приноса већа од тржишне каматне стопе по којој предузеће позајмљује средства, предузеће ће инвестирати и обрнуто, уколико је стопа приноса нижа од каматне стопе, предузеће неће инвестирати. На овај начин одређена је и максимална горња граница камате. Она не може бити већа од очекиване стопе приноса предузетника. Уколико је каматна стопа већа од стопе очекиваних приноса то значи да зајмопримац нема никакав приход, па неће ни инвестирати.

Ниво оплодње зајмовног капитала изражава **каматна стопа**. Она представља однос између масе камате и масе зајмовног капитала. У економској литератури каматне стопе се могу сагледати по основу различитих критеријума. Тако се разликују:

- активна и пасивна камата;
- законска и уговорена;
- антиципативна и декурзивна;
- номинална и реална.

---

[59] Љ. Морић, *op.cit,* 193.

3.1. Ограниченост природних извора

Осим машина, опреме, људских ресурса и других чинилаца производње **природни извори** су важан елемент производног процеса. Природни извори су претпоставка производње, то су материјали, информације или енергија који могу да се прерађују у употребљиве производе. Групу природних ресурса чине земљиште, воде, шуме, рудно богатство, ваздух и све органске и неорганске ствари. Друштва која располажу обиљем природних извора у могућности су да остваре већу производњу. Међутим, то није правило. Развој људског друштва показује да земље с обиљем природних извора нису остариле довољну производњу и обрнуто, земље с недовољним природним изворима остариле су довољну производњу.

Сви ресурси су претпоставка богатства друштва. Међутим, ограниченост ресурса указује на ограничене производне могућности привреде. Економски избор у условима ограничених ресурса захтева њихову рационалну алокацију, будући да се ресурси могу употребити на алтернативне начине.

Земља и други природни ресурси имају фиксну понуду. Понекад се земљиште може „повећавати" наводњавањем, искоришћавањем растиња и слично. Међутим, прекомерна експлоатација земљишта може имати и негативне последице које су праћене смањењем плодности, односно смањењем приноса култура. Ово показује, да је земљиште у основи инпут производње са фиксном величином и не може се повећавати.

Природни ресурси су они елементи производње које одликује **исцрпљивост извора**. Нафта, злато, угаљ и други природни извори су пример за то. Будући да у природи, у земљиној кори постоји ограничена количина сваког од наведених ресурса, њихова производња и потрошња једном ће престати. Када снабдевање овим природним изворима буде исцрпљено, људско друштво ће морати да употреби све своје знање и умешност да пронађе друге изворе за задовољење својих потреба.

Када се говори о природним ресурсима мора се имати у виду да су неки од тих ресурса мање ограничени од других. Према истраживањима, процењене резерве за нафту и земни гас су још 50 до 100 година. За друге ресурсе као што су угаљ и гвожђе, процене су да ће експлоатација трајати још неколико стотина година. Земљиште као природни ресурс може се експлоатисати у производњи пољопривредних култура у временски непредвидивом року.

Природни ресурси се могу класификовати из различитих аспеката. Полазећи од критеријума трајности ресурса, природни ресурси се деле на:

- обновљиве и
- необновљиве.

Необновљиви ресурси могу бити:

- нерециклабилни (горива) и
- рециклабилни (обојени метали, алуминијум, бакар и слично).

Обновљиви ресурси се деле на:
- сталне (енергија ветра, плиме, таласа, река и слично);
- периодичне (житарице и други пољопривредни производи) и
- условно обновљиве (ресурси који су обновљиви ако се разумно користе: шума, вода, земљиште).

Ограниченост природних ресурса условљава и њихов различит, односно специфичан третман на конкурентном тржишту. Наиме, **њихова ограниченост представља значајну компоненту цене**. Кроз тржишни механизам, политиком више цене, утиче се на смањење, односно успоравање експлоатације природних ресурса. На овај начин, кроз политику више цене друштвена заједница настоји да сачува или ограничи коришћење исцрпљивих извора производње.

4. ЗЕМЉИШНА РЕНТА

Земља као природан ресурс има ограничен обим и квалитет. Ограниченост обима и својина над земљом дају посебан квалитет овом ресурсу. „Када би сва земља имала једнака својства, када би постојала у неограниченим количинама, једнаког квалитета, за њену се употребу не би могло ништа наплаћивати осим када би имала нарочите предности положаја. Само због тога што не постоје неограничене количине земљишта једнаког квалитета и што се због раста становништва почиње обрађивати земља слабијег квалитета или неповољног смештаја, плаћа се рента за њену употребу".[60]

Рента није цена земље, она је цена употребе, односно, цена за привремено коришћење земље. Земљишна рента означава плаћање за употребу земљишта на дуже време, односно, она је земљовласников доходак од власништва над земљом.

Ренту као накнаду за коришћење туђе земље плаћа закупац који је изнајмио земљу да би на њој обавио одређену делатност (пољопривреда), у коју инвестира свој капитал. Између земљовласника и закупца успоставља се одређени однос и утврђује висина ренте. На висину земљишне ренте утичу понуда и тражња за земљиштем, конкуренција на страни закупаца и мере економске политике државе.

Земљишни капитал у односу на друге облике капитала има посебну **специфичност**. Наиме, сви други облици капитала могу се даље производити и увећавати, а земља као природни ресурс не може произвести нити се може повећати. Земља је ограничене величине. Површина земље се не може повећати нити смањити. Отуда, земља као фактор производње има фиксну понуду.

---

[60] P.A. Samuelson, 1975, *op.cit*, 324.

Укупна **понуда земље је фиксна** и не може се повећавати као резултат повећане цене за њом, односно, не може се смањивати као резултат смањења ренте. Фиксна понуда земље значи да је крива укупне понуде земље вертикална линија, односно нееластична.

Тражња за земљом је изведена тражња из тражње за одређеном робом коју земља као фактор (производње) производи. Дакле, крива тражње за земљом зависи од криве тражње за одређеном робом коју земља као чинилац производње ствара.

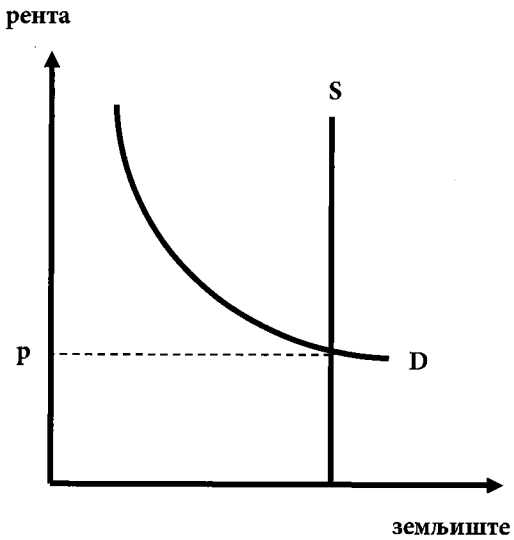

Графикон 5: Земљишна рента

Одређивање земљишне ренте може се представити графички (Графикон 5). Крива тражње и крива понуде за земљом секу се у равнотежној тачки А, која означава равнотежну цену употребе земље као фактора производње. Ако би рента расла изнад равнотежног нивоа, онда би тражња за земљом опала у односу на постојећу понуду земље, па би један део земље остао неизнајмљен. Власници земљишта које није изнајмљено, у жељи да и они добију ренту, понудили би своје земљиште по нижој ренти у односу на текући износ ренте, што би утицало на укупно смањивање ренте на ниво равнотеже. Ако би текућа рента била испод равнотежног нивоа, тржиште би деловало у правцу подизања ренте на ниво равнотеже.

Равнотежа се успоставља само онда када је укупна количина земље која се тражи потпуно једнака укупној количини расположиве земље која се нуди.

ПОТРОШЊА

Економски модел понашања потрошача је у суштини једноставан: људи бирају најбоље ствари које себи могу да приуште.[61] Људи купују она добра и услуге која највише вреднују, односно, добра и услуге која на најбољи начин задовољавају њихове потребе.

У економској литератури постоје различити приступи проблему понашања потрошача. Разлике у приступу последица су различитог прилаза тумачењу економских појава и процеса. У основи, може се говорити о теорији радне вредности и теорији корисности. Теорија радне вредности полази од укупне економске активности, па су жеље и оцене појединаца мање значајне.[62]

За разлику од теорије радне вредности, теорија корисности[63] полази од појединца, његових потреба и односа према добрима. У склопу ове теорије постоје различити приступи, али заједничка полазна тачка јесте став да потрошач треба до максимума да увећа корисност расположивог, унапред датог дохотка.[64]

1. ТЕОРИЈА КОРИСНОСТИ

Као што је раније истакнуто, кључно питање на које економија покушава да нађе одговор је питање избора. Потребе појединца су многобројне и разноврсне, а доходак којим он располаже је ограничен. **теорија понашања потрошача** објашњава начин на који потрошачи бирају да потроше свој доходак, између многобројних расположивих могућности.

На првом месту потребно је разумети појам **корисности**, који представља индивидуалну, субјективну меру среће и задовољства услед конзумирања (потрошње) одређеног производа. Конзумирање потрошних добара доноси сваком појединцу прираст његове индивидуалне среће и задовољства. Међутим, величина задовољства је ствар субјективног доживљаја појединца јер се разликују њихови укуси и преференције. Једноставно, неки појединци уживају у трошењу сладоледа или гледању кошаркашких мечева, док другима оно чини тек незнатно задовољство.

Друга претпоставка је да потрошња сваког добра доноси појединцу одређени прираст корисности. Једноставно, претпоставља се да ће се његова **укупна корисност** увећавати услед потрошње сваке нове јединице про-

---

[61] H. R. Varian, *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach*, New York – London, 2003, 33.

[62] Марксов економски модел, представљен у уводном делу уџбеника, у пракси није показао одрживост, због чега неће бити предмет шире анализе.

[63] Теорија корисности назива се још и теорија граничне или маргиналне корисности, теорија корисности и реткости, субјективна теорија вредности и сл.

[64] Đ. Benić, *Osnovi ekonomije*, Zagreb, 2004, 121.

извода. На конкретнијем примеру, што се више кугли сладоледа троши, већа је потрошачева укупна корисност.[65]

Трећа претпоставка се односи на **граничну корисност**. Не доноси свака кугла сладоледа исту корисност потрошачу. Гранична корисност се дефинише као корисност последње јединице неког добра, која се користи за задовољење потребе потрошача. Подразумева се да ће прва јединица неког добра донети највећу граничну корисност потрошачу: прва кугла сладоледа, први гутљај воде, први залогај... Свака наредна јединица доноси појединачно мањи прираст корисности од претходне, односно количина граничне корисности опада са порастом количине потрошње. Ово је суштина закона опадајуће граничне корисности.

Како је гранична корисност ознака за корисност последње јединице неког добра која се још користи при задовољењу дате потребе, то се вредност целокупне залихе добра (последње јединице, као и прве и свих осталих) одређује на основу вредности граничне јединице – односно гранична корисност одређује вредност целокупне количине потрошног добра.[66]

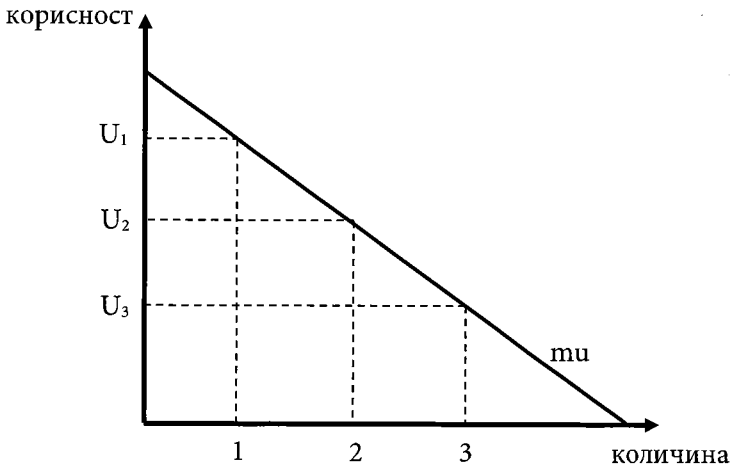

Графикон 6: Крива граничне корисности

Графички приказано, крива граничне корисности има опадајући нагиб (крива *mu* на Графикону 6). Она показује да раст потрошње неког добра ствара све мању и мању граничну корисност, односно да је прираст корисности све мањи. Потрошња прве јединице производа генерише висок ниво корисности (U_1). Друга јединица значи нешто нижу граничну корисност (U_2), трећа још нижу (U_3)... Како добија додатне јединице добра, ин-

[65] Сложенија анализа подразумева да ће у једном моменту наступити засићење, те да ће наставак потрошње довести чак до умањења корисности. Међутим, изучавање теорије потрошње ће се на овом месту задржати на анализи потрошње до тачке засићења.

[66] Р. Маринковић, *Формирање цена у тржишној економији*, Крагујевац, 1998, 61.

тензитет потреба потрошача опада са сваком додатном јединицом све док не дође до нуле, када је потреба у потпуности задовољена.

2. ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ ПОТРОШАЧА

Потребе и жеље појединаца и колективитета међусобно се разликују. Укуси и могућности су такође различити. Једни имају потребе за одређеним добрима, а други не, једни воле одређена добра, а други у тим добрима не налазе никакву корист и сматрају их штетним. Међутим, ма колико биле изражене потребе и жеље појединаца и група за неким добрима, тражња за њима је осетљива на промене цене добара и кретање дохотка потрошача. Потрошач, ограничен својим дохотком, али и кретањем цена роба и услуга, настоји да одабере она добра које му доносе највећи ниво користи.

За објашњење понашања потрошача, користиће се у почетку теоријски модел у ком постоје само два добра, *X* и *Y*. Потрошач рангира различите комбинације добара у зависности од њихових цена, као и од свог личног укуса, жеља и потреба. Различите комбинације потрошње добара које потрошач може одабрати називају се **систем преференција потрошача**. Један систем преференција приказан је на Графикону 7. Свака тачка на графикону представља различиту комбинацију добара *X* и *Y*.

Преференције значе да потрошач радије бира („преферира") једно добро у односу на друго. Он преферира једну комбинацију добара у односу на другу, што значи да ће изабрати једну на штету друге, уколико за то постоји могућност.[67]

Ове преференције директно **произлазе из корисности** потрошње различитих добара. Сваки потрошач различито преферира различите комбинације добара, с обзиром на то да се њихове потребе, жеље и укуси разликују.

Појам преференције треба **разликовати од појма тражње**. Потребе и жеље појединаца и група су бројне, што не значи да се оне одмах трансформишу у куповину. Наша потреба за новим рачунаром не значи куповину. Ограниченост дохотка и цена условиће нашу уздржаност, затим информисање о вредности рачунара, па тек када се стекну услови, можда куповину.

Постоји неколико темељних **претпоставки** које се односе на преференције рационалног потрошача. То су (1) способност рангирања, (2) транзитивност рангирања и (3) боље је више него мање.

Способност рангирања. Потрошачи су способни да све могуће комбинације добара рангирају према нивоу користи које му доносе. Пођимо од система преференција потрошача представљеног на Графикону 7. Потрошач је способан да упореди сваку комбинацију два добра која стоје на рас-

[67] H. R. Varian, *op.cit*, 34.

полагању, и да оцени коју колико преферира. У том смислу, примера ради, он може рећи да корпу *A* преферира више од корпе *B*, корпу *B* више него корпу *C*... Исто тако, може рећи и да неке корпе преферира подједнако.

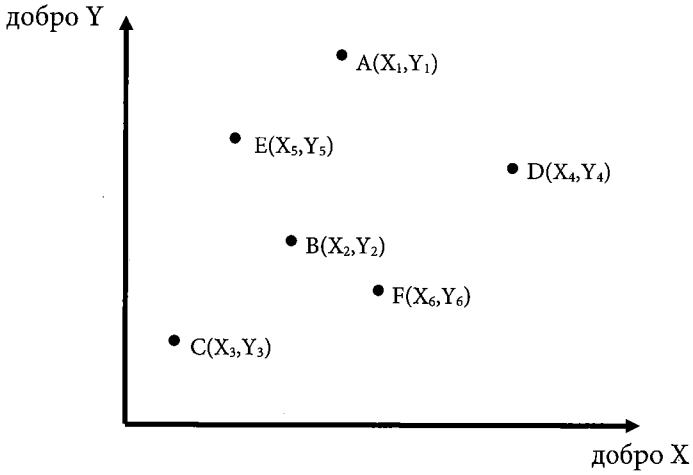

Графикон 7: Систем преференција једног потрошача

Транзитивност рангирања. Преференције морају да задовоље услов транзитивности. Ако се пође од претходног примера, уколико потрошач преферира више корпу *A* од корпе *B*, корпу *B* више него корпу *C*, онда је услов транзитивности задовољен само уколико је корпа *A* преферирана више од корпе *C*.

Боље је више него мање. Избор потрошача је увек везан за количину добара. Уколико потрошач бира између двеју потрошачких корпи исте врсте добара, његов избор ће бити корпа с већом количином добара. Потрошач увек бира ону комбинацију потрошних добара која му доноси већи ниво укупне корисности.

3. КРИВЕ ИНДИФЕРЕНТНОСТИ

За графички приказ односа потрошача према различитим комбинацијама добара, користе се криве индиферентности. **Крива индиферентности** показује различите комбинације два добра *X* и *Y* који су једнако прихваћени или вредновани у свести потрошача као индивидуе и које пружају исти ниво задовољства. Свака тачка на једној криви индиферентности представља комбинацију производа која потрошачу генерише исти ниво корисности. Потрошач је равнодушан („индиферентан") према различитим комбинацијама избора између два добра које му обезбеђују идентичан ниво корисности.

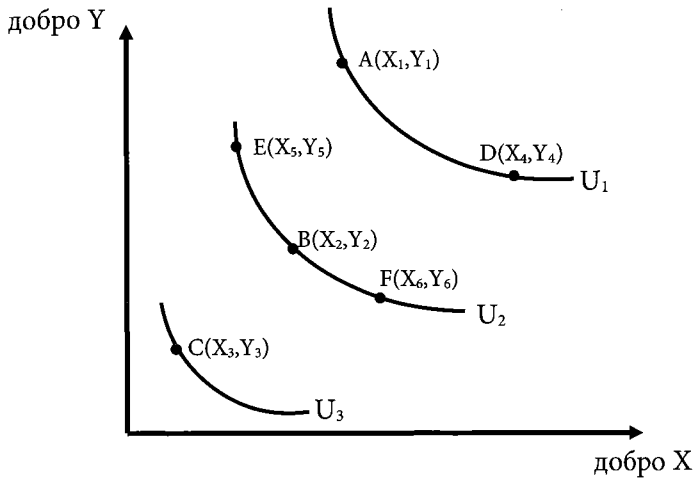

Графикон 8: Мапа индиферентности

На Графикону 8 је представљена мапа индиферентности потрошача. Једна крива индиферентности (нпр. U_2) повезује све тачке (*E,B,F*), различитих комбинација добара *X* и *Y* које потрошачу дају исти ниво корисности. Дакле, крива индиферентности показује могуће комбинације производа према којима је потрошач равнодушан, јер избор било које комбинације добара на криви индиферентности потрошачу дају исту корисност.

Потрошач је индиферентан било да одабере комбинацију добара у тачки *B* било у тачки *E*, било у тачки F, или било коју другу комбинацију добара *X* и *Y* која на датој криви може да се изабере. Све тачке на криви индиферентности потрошачу обезбеђују исти ниво корисности. Међутим, крива индиферентности не показује апсолутни ниво корисности који потрошач постиже потрошњом дате комбинације добара.

Сваки потрошач има много различитих комбинација нивоа задовољства своје потрошње која се изражава мапом или картом индиферентности. На графикону 8 је приказана мапа индиферентности потрошача с три криве индиферентности, које се разликују по нивоу корисности. Што је крива индиферентности удаљенија од координатног почетка, то је **ниво корисности који показује већи**. Криве U_2 и U_3 представљају виши ниво корисности у односу на криву индиферентности U_1. Ово је последица правила да потрошач преферира већу потрошњу него мању, те да му већа количина производа који троши увек доноси и већи ниво корисности.

Криве индиференције имају три својства:

- опадају слева удесно, односно имају негативан нагиб;
- конвексне су у односу на дијаграмско средиште; и
- никад се не секу.

4. БУЏЕТСКО ОГРАНИЧЕЊЕ

Као што је у првом делу објашњено, људске потребе су неограничене. Задовољење потреба подразумева потрошњу различитих производа – роба и услуга. Оне стоје на располагању потрошачима, и могу се набавити по различитим ценама. Међутим, у задовољавању својих потреба, потрошач је ограничен својим могућностима. При одабиру, потрошач посматра цене потрошачких корпи, али и износ новца који има на располагању. Он не може да троши више него што му његово **буџетско ограничење** допушта. У том смислу, његова потрошња не може бити већа од дохотка који остварује.

У моделу два добра *X* и *Y*, потрошач има могућност избора. Прва могућност је да сав доходак потроши на набавку једног добра, *X*. Друга могућност је да сав доходак потроши на набавку добра *Y*, док је трећа могућност да свој доходак потроши на неку комбинацију добра *X* и *Y*.

Буџетско ограничење се може изразити и функцијом. Уколико цену потрошачке корпе X означимо са P_1, цену потрошачке корпе Y означимо са P_2, а расположиви доходак потрошача са *I*, **функција буџетског ограничења** је

$$P_1X + P_2Y \leq I$$

Буџетско ограничење потрошача захтева да количина новца коју потрошач троши за набавку добара и услуга не буде већа од количине новца којим потрошач располаже. Односно, количина новца коју потрошач троши за куповину потрошачке корпе *X* и *Y* не сме да буде изнад расположивог новчаног износа потрошача *I*.

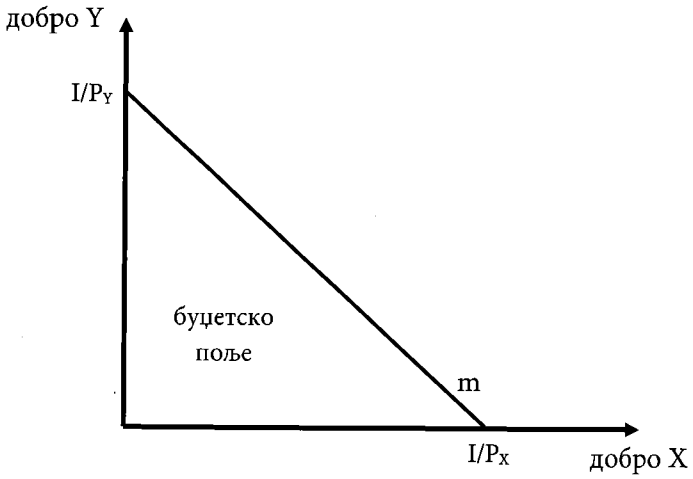

Графикон 9: Буџетско ограничење

Буџетско ограничење може да се представи и графички, путем **буџетске линије** (крива *m* на Графикону 9). Буџетска линија повезује све могуће комбинације добара и услуга које су доступне потрошачу уколико троши целокупан доходак (новчани износ средстава којим у датом тренутку располаже). Уколико се посматрају потрошачке корпе *X* и *Y*, буџетска линија се може изразити као:

$P_X X + P_Y Y = I$

при чему *X* и *Y* означавају количине добара, P_X означава цену добра *X*, P_Y цену добра *Y*.

Прву могућност, да сав доходак потроши на набавку добра *X*, представља тачка која се налази на хоризонталној оси. Количина потрошеног добра *X* износи I / P_1.

Друга могућност је да потрошач сав доходак потроши на куповину добра *Y*. Ову могућност представља тачка која се налази на *Y* оси. Количина потрошеног добра *Y* износи I / P_2.

Буџетску линију чини дуж која спаја ове две тачке.

Наравно, потрошач може да бира само оне комбинације потрошачких корпи које се налазе на буџетској линији или испод ње. Површина испод буџетске линије назива се **буџетско поље.** Све комбинације добара које се налазе унутар буџетског поља доступне су потрошачу. Уколико се жељена комбинација добара налази на буџетској линији, онда је за набавку тог добра потребно издвојити целокупан доходак.

Буџетску линију треба схватити као **границу куповне моћи потрошача.** Комбинације које се налазе изнад буџетске линије, при датом нивоу дохотка и при датом нивоу цена, нису доступне потрошачу.

Буџетско ограничење је променљива категорија. До **промене куповне моћи потрошача** може доћи услед промене цена роба и услуга, као и услед промене његовог дохотка.

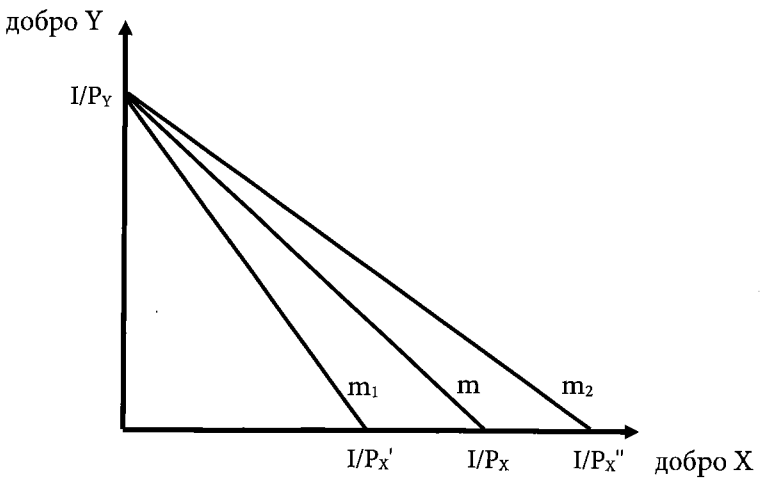

Графикон 10: Утицај промене цене на промену буџетског ограничења

Прва могућност је да дође до **раста цене** добра X, са P_X на P_X'. Последица је смањење куповне моћи потрошача, јер се за исти доходак сада може набавити мања количина добра X. Овакво смањење буџетског ограничења приказано је на графикону 10. Пошто се цена другог добра не мења, исечак на вертикалној оси остаје непромењен (I / P_Y). Међутим, исечак на хоризонталној оси је сада мањи, и износи I / P_X'. Долази до ротирања буџетске линије (крива m_1), због чега је буџетско ограничење, односно буџетско поље смањено.

Друга могућност је да дође до **пада цене** добра X, са P_X на P_X''. Последица је раст куповне моћи потрошача, јер се за исти доходак сада може набавити већа количина добра X. Повећање буџетског ограничења услед пада цене добра X такође је приказано на графикону 10. Исечак на хоризонталној оси је сада већи, и износи I / P_X''. Опет долази до ротирања буџетске линије само на другу страну (крива m_2), због чега је буџетско поље повећано.

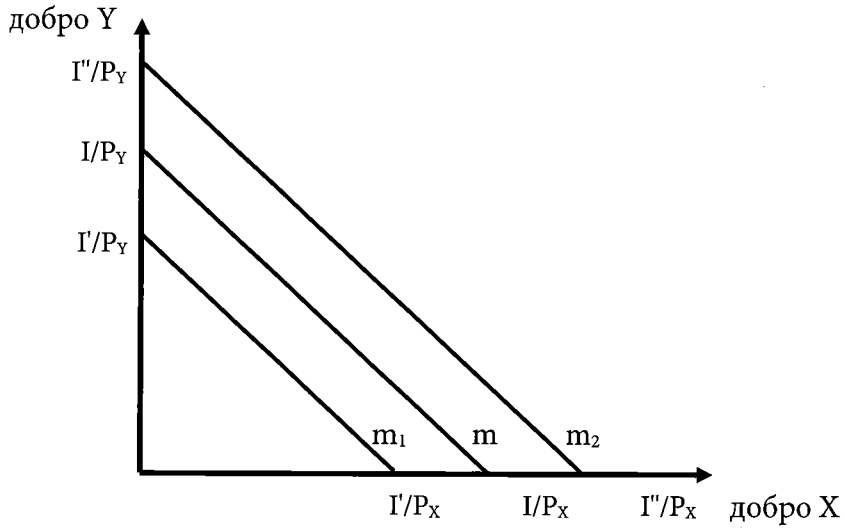

Графикон 11: Утицај промене дохотка на промену буџетског ограничења

Трећа могућност је да дође до **смањења дохотка потрошача**. Смањење дохотка, под претпоставком да су цене остале непромењене, доводи и до смањења буџетског ограничења. Потрошачу је доступна мања количина потрошних добара.

Промена је приказана на Графикону 11. Пад дохотка са I на I', доводи до смањења исечка и на хоризонталној и на вертикалној оси.[68] Долази до паралелног померања буџетске линије у положај m_1. Буџетско поље испод нове линије је смањено, што значи да је смањена и куповна моћ потрошача.

[68] Због пада дељеника у разломцима I'' / P_X и I'' / P_Y, долази до пада њихових количника, због чега су исечци и на хоризонталној и на вертикалној оси мањи.

Четврта могућност је **повећање дохотка потрошача**. Повећање дохотка, под претпоставком да су цене остале непромењене, доводи до повећања буџетског ограничења. Потрошачу је доступна већа количина потрошних добара.

И ова промена је приказана на Графикону 11. Раст дохотка са I на I'', доводи до повећања исечка и на хоризонталној и на вертикалној оси.[69] Долази до паралелног померања буџетске линије у положај m_2. Буџетско поље испод нове линије је повећано, што значи да је повећана и куповна моћ потрошача.

5. ПОТРОШАЧЕВ ИЗБОР

Да би донео одлуку о потрошњи, појединац на првом месту води рачуна о преференцијама између различитих производа на тржишту. Потрошна добра задовољавају различите потребе, али је за њихову потрошњу потребно платити одређену цену. Са друге стране, он је ограничен буџетом, односно дохотком који остварује. **Оптималан избор** представља ону комбинацију добара чијом потрошњом потрошач максимизује сопствену корисност, у оквиру свог буџетског ограничења.

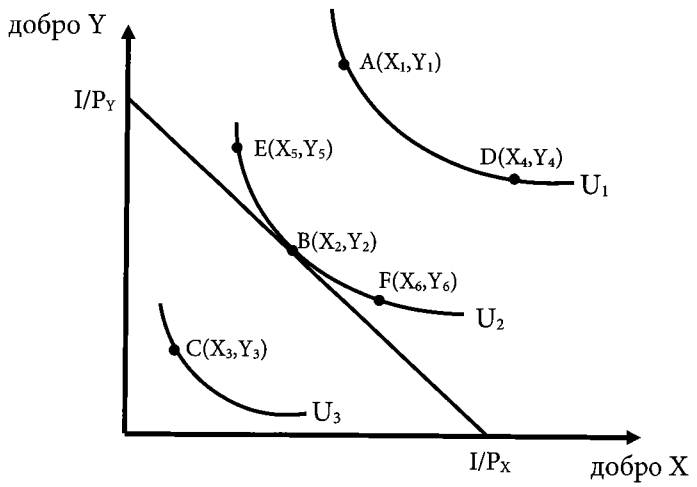

Графикон 12: Оптималан избор потрошача

Приказано графички, то је она потрошачка корпа, односно комбинација производа која се налази на највишој доступној криви индиферентности. Конкретније, то је она корпа добара која се налази у тачки у којој је бу-

[69] Због раста дељеника у разломцима I' / P_X и I' / P_Y, долази до раста њихових количника, због чега су исечци и на хоризонталној и на вертикалној оси већи.

цетска линија тангента криви индиферентности.[70] На графикону 12, то је тачка *B*.

Комбинације добара унутар буџетског поља (тачка *C*) нису оптималан избор, јер потрошач више преферира потрошњу која се налази на вишој криви индиференције. Другим речима, постоји корпа добара (комбинација *B*) која му доноси виши ниво корисности од корпе *C*.

Комбинације добара ван буџетског поља доносе му исти (тачке *E* и *F*) или виши ниво корисности (тачке *A* и *D*) у односу на комбинацију *B*, али те комбинације нису доступне потрошачу при датом буџетском ограничењу. Из тог разлога, комбинација *B* представља оптималан избор, при којем је потрошач максимизовао сопствену корисност, у оквиру својих могућности.

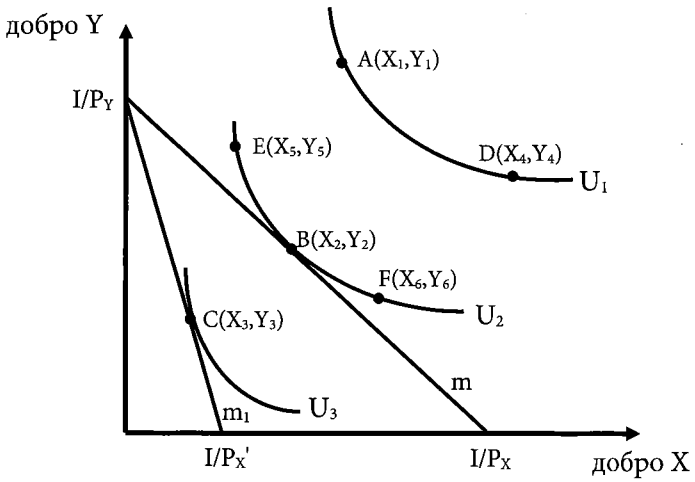

Графикон 13: Утицај промене цене на избор потрошача

Потребно је испитати и **утицај промене цене на избор потрошача**. Узеће се само ситуација у којој цена добра *X* расте. Као што је претходно објашњено, пад цене добра *X* доводи до ротирања буџетске линије у смеру казаљке на сату, дакле из положаја *m* у положај m_1 (Графикон 13). Комбинација добара *B* више није доступна потрошачу. Нова оптимална комбинација сада представља тачка *C*, која се налази на новој буџетској линији. С обзиром на то да се тачка С налази на криви индиферентности U_3 која је мање преферирана од криве U_2, следи да је положај потрошача погоршан због раста цене добра *X*.[71]

[70] Ово важи под претпоставком да потрошач троши цео свој доходак, односно да не издваја део дохотка за штедњу. Ова радна претпоставка користи се да би се поједноставио модел. Суштински, штедња по дефиницији представља само одлагање потрошње за будући период.

[71] У случају пада цене, буџетска линија ротира у контра смеру казаљке на сату. Досадашњи избор потрошача (тачка *X*) сада постаје субоптималан. Потрошач ће изабрати нови ниво

Потребно је испитати и случај **промене потрошачевог избора услед промене дохотка**. У случају раста дохотка нова буџетска линија m_2 помера се удесно (Графикон 14). Комбинација добара *B* више не представља оптималан избор потрошача, јер се налази испод његових могућности. Нова оптимална комбинација сада представља тачка *A*, која се налази на новој буџетској линији. С обзиром на то да се тачка *A* налази на криви U_1 која је преферирана више од криве U_2, следи да је положај потрошача побољшан због раста дохотка.[72]

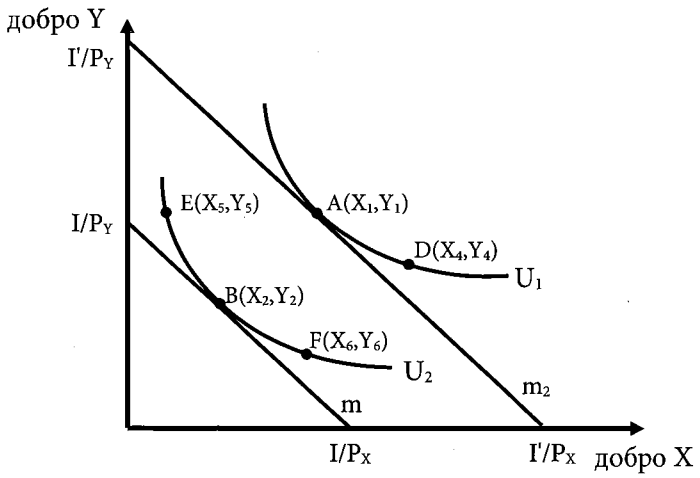

Графикон 14: Утицај промене дохотка на избор потрошача

Сада се анализа може подићи на виши ниво апстракције за један корак, како би се још више приближила реалном стању. До сада се полазило од претпоставке да постоје само два добра *X* и *Y*, међу којима потрошач тражи најбољу доступну комбинацију. Можемо претпоставити да је добро *Y* **сложено добро**, које представља сва остала добра која би потрошач пожелео да конзумира, а која може себи да приушти за доходак Y који остварује. Дакле, добро *Y* представља новчану вредност свих других добара које се троше, осим добра *X*. Досадашња анализа може се читати као оптималан ниво потрошње једног добра (*X*) у односу на сва друга добра, при одређеном буџетском ограничењу.

потрошње, који се налази на некој криви индиферентности изнад криве U_2.

[72] У случају пада дохотка, буџетска линија се помера на доле. Досадашњи избор потрошача (тачка *B*) више није доступан потрошачу. Због тога он мора изабрати нову комбинацију добара која се налази на некој криви индиферентности чија је тангента нова буџетска линија.

ПРОИЗВОДЊА

1. ФУНКЦИЈА ПРОИЗВОДЊЕ

Потребе и жеље потрошача су бројне и разнолике. Своје потребе, појединац задовољава набављајући и трошећи различите производе и услуге. Циљ производње је да обезбеди понуду добара којима се задовољавају потребе потрошача.

Производња подразумева процес размене човека с природом. То је процес у оквиру кога човек, снагом својих психофизичких способности, делује на природу да би је прилагодио себи и својим потребама.

Да би се тржишту понудила добра и услуге неопходно је да су претходно произведена. Произвођач, вођен својим интересом, настоји да произведе оне **робе и услуге (аутпуте)** које се највише траже. На тај начин, производећи, он задовољава потребе потрошача и остварује профит.

Производња роба и услуга, ма које врсте, захтева улагања. **Фактори производње** (инпути, ресурси) у основи представљају услов одвијања производног циклуса и стварања финалног производа. То су рад, капитал и природни ресурси. Зависно од технологије производње и финалног производа, у конкретном процесу производње користе се различити фактори.

Производна функција показује функционални однос између аутпута и инпута, односно колики су капацитети производње при одређеној количини уложених фактора производње. Другим речима, из производне функције могуће је утврдити колики је максималан аутпут за одређени ниво употребљених инпута.

Примера ради, можемо посматрати производну функцију једног молера. Она треба да покаже колика је површина зидова коју може да окречи један молер (аутпут) за 8 сати рада, уз употребу четке, мердевина, воде и креча (инпути).

У економији се претпоставља да се производња одвија у максималном капацитету, односно да су сви фактори производње максимално искоришћени. Тада производна функција показује **укупан производ** једног привредног субјекта, наравно за сваки могући ниво ангажованих фактора производње.

Производња може бити резултат улагања само једног чиниоца или више чинилаца. Ако је за производњу неопходан само један чинилац производње, тада је реч о простој функцији производње. **Проста функција производње** представља однос између производа и једног фактора производње.

Уколико је у производњу неопходно улагати већи број фактора производње (што је по правилу случај), тада је реч о **сложеној производној функцији**. Сложена производна функција представља однос између производа и већег броја фактора производње.

Уколико се фактори производње изразе кроз производну функцију, добија се следећи израз:

$$Q = f(W, K, M).$$

где је:

- Q – максимална производња,
- W - величина утрошка рада,
- K – величина утрошка капитала и
- M – величина утрошка природних ресурса.

Производна функција може се представити и графички (Графикон 15). На хоризонталној оси се очитава задата количина употребљених инпута, а на вертикалној оси величина аутпута. Крива *m* приказује производну функцију, односно максималну величину производа за одређени ниво употребљених инпута.

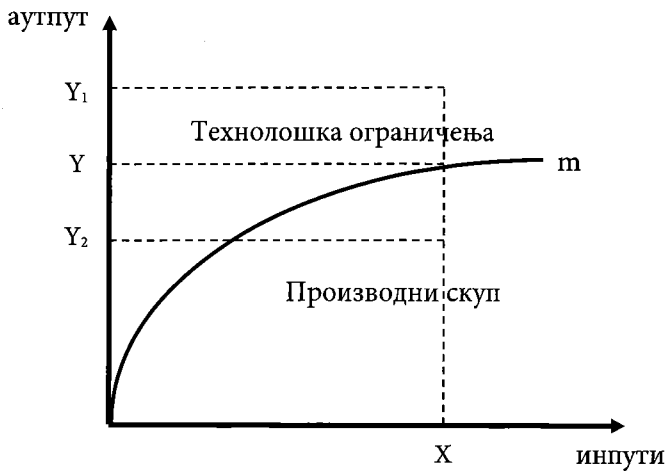

Графикон 15: Производна функција

Приказано на претходном примеру, уколико задату количину инпута (четка, мердевине, вода, креч, 8 часова људског рада) означимо са *X*, производна функција нам показује да је максимална површина окреченог зида *Y*. Наравно, молер из нашег примера са датим инпутима може да постигне и лошији резултат, који се налази испод нивоа *Y*.

Производни скуп, односно поље које се налази испод криве *m*, представља све могуће (доступне) нивое аутпута, при одређеном нивоу употребљених инпута. Ово значи да се коришћењем исте количине инпута (*X*) може постићи и ниво производње Y_2 који је нижи од *Y*.

Међутим, уз дати ниво технолошких знања, немогуће је, коришћењем само *X* количине инпута, постићи ниво производње Y_1. Обим производње Y_1 могуће је постићи или повећањем количине употребљених инпута (дакле више рада, више капитала, више природних ресурса), или унапређењем постојеће технологије.

2. ТЕХНОЛОГИЈА

Производњу треба схватити као један непрекидан процес у оквиру кога се производна улагања трансформишу у готов производ. Тај процес трансформације производних улагања представља један технолошки процес. **Технологија** се може дефинисати као скуп знања и практичних поступака на основу којих се стварају материјална добра.[73]

Природа производње намеће **технолошка ограничења** сваком производном циклусу. Да би се одређена производња остварила, могуће су различите комбинације производних улагања. Међутим, за производњу одређене врсте, осим могућих комбинација производних улагања, неопходна је и технолошка изводљивост. Само одређене комбинације чиниоца производње су технолошки изводљиве.

Скуп свих комбинација инпута који обухвата технолошки изводљив начин производње представља **технолошки могућу производњу**. Коју комбинацију инпута ће одабрати произвођач зависи од његове технолошке ограничености и од могућег максималног резултата производње. Отуда, технологија има значајан допринос у процесу максималног увећања могућег аутпута за дати ниво инпута.

Технологија се може посматрати као монотона и динамичка категорија. Када повећање производних инпута нема за резултат раст производње, реч је о **монотоној технологији**. Ово обележје технологије није својствено људском друштву.

Људско друштво одликује стални и непрекидни технолошки прогрес. Нови проналасци, нове производне и организационе технологије, привредно и потрошачко окружење и нове струке и занимања морају бити у функцији даљег развоја производних функција и човека. Уколико повећање производних улагања има за резултат раст или смањење аутпута, тада је реч о **динамичкој технологији**. Код овакве врсте технологије, где се може повећати и смањити обим производње и где одвојени производни процеси не сметају један другом, конвексност технологије представља природну претпоставку.[74]

Производна функција је увек дефинисана за дати ниво технологије и свако **побољшање технолошких знања** повећава максимални производ који се може добити из датих комбинација производних улагања. Стога ће циљ сваког произвођача бити да пронађе оптималну комбинацију фактора производње и технолошког процеса у датом тренутку која му омогућава максималне резултате производње.

---

[73] Лабус, М, *op.cit*, 346.

[74] H. R. Varian, *op.cit*, 322.

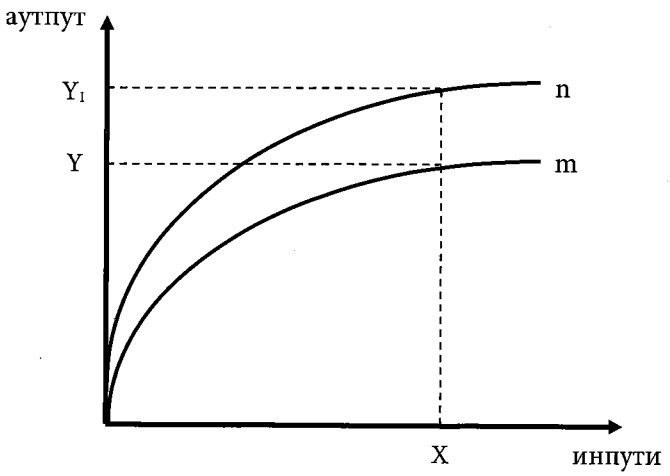

Графикон 16: Утицај технолошког развоја на производну функцију

Природа производње, тржишна конкуренција и људско друштво указују на то да је **техничко-технолошки развој услов економског прогреса**. Техника и технологија, у свој својој динамичности, намећу се као услов и претпоставка даљег развоја друштва. Захваљујући снажним техничко-технолошким променама, које су у великој мери измениле наш однос према традиционалном привредном амбијенту, створене су претпоставке за ефикасније и продуктивније пословање. Такво пословање, којим се обезбеђују солидне зараде запослених и висока добит послодавца, предуслов је економског прогреса сваког друштва.

Утицај технолошког развоја приказан је на графикону 16. Унапређењем технолошких могућности, подиже се производна функција, коју сада представља крива *n*. Последица је пораст производног скупа, односно смањење технолошких ограничења. Коришћењем савременије технологије, могуће је, уз исту количину употребљених инпута (X), произвести већу количину аутпута (Y_1), што претходно није било могуће.

3. УКУПНИ, ПРОСЕЧНИ И ГРАНИЧНИ ПРОИЗВОД

Када су сви ресурси искоришћени, производна функција показује **укупан производ** за одређени ниво расположивих ресурса. Он показује укупан обим производње при ангажовању тачно одређене количине инпута. На пример, колика је укупна производња неке фабрике у једној смени, са постојећом количином производних фактора (рада, капитала и природних ресурса) којима фабрика располаже.

Друга важна категорија је **просечни производ**. Он се добија када се укупан производ подели са укупним јединицама инпута који су коришће-

ни у процесу производње. Гледано на претходном примеру, уколико посматрамо просечан производ рада, поделићемо укупну производњу из једне смене са бројем радника који су ангажовани у тој смени. То можемо да учинимо и за сваку машину која је ангажована у производњи, и сл.

За економију је важан и гранични (маргинални) производ. **Гранични производ** представља прираст производње, односно додатни производ који је добијен ангажовањем једне додатне јединице једног фактора производње, док је ангажовање осталих фактора непромењено (фиксно). Конкретније, гранични производ показује за колико ће се повећати обим производње фабрике из претходног примера, ако се при постојећем нивоу фиксних фактора (капитала и природних ресурса) повећа ангажовање радника за додатних сат времена рада.

Из облика криве која представља производну функцију, може се прочитати **закон опадајућег граничног производа**. Према том закону, са повећањем ангажовања једног инпута уз непромењеност свих осталих, гранични производ ће бити све мањи и мањи. То се лепо може видети на примеру ратарске производње. На једној парцели земље, уз ангажовање механизације могуће је повећавати добијену количину производа, кроз додатно улагање рада. Међутим, приноси не могу бесконачно да расту. Додатно прскање или окопавање биљака повећаће приносе на рачун корова, али ће додата количина производа после сваке наредне поновљене активности бити све мања и мања. Генерално, разлози за опадајуће приносе су ти што земљиште постаје презасићено, оптерећеност машина велика, радници су уморнији...

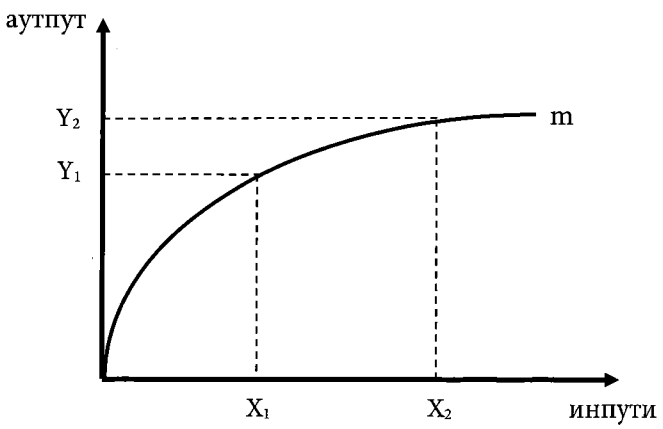

Графикон 17: Закон опадајућег граничног приноса

Закон опадајућег граничног производа видљив је са производне функције (Графикон 17), која показује да са растом количине употребљених инпута (са X_1 на X_2) расте и гранични производ (са Y_1 на Y_2), али је за све мањи и мањи раст граничног производа потребно ангажовати све више и више

инпута. Зато производна функција са растом инпута и аутпута има све положенији облик.

4. ТРОШКОВИ ПРОИЗВОДЊЕ

Трошкови су један од битних фактора у процесу доношења пословних одлука. При дефинисању улоге и места у привреди и друштву, предузеће најчешће полази од обима трошкова. У процесу производње троше се фактори производње, па према томе постоје три основне врсте трошкова: трошкови ангажовања радне снаге, капитала и природних ресурса. Отуда **трошкови** изражавају новчани износ утрошка фактора производње.

Свака промена у трошковима захтева преиспитивање рационалности постојећег нивоа производње. Неопходно је сагледати износ дохотка који ће се остварити при алтернативним нивоима трошкова и цена. Предузеће полази од постојећег нивоа цена и утврђује који је то ниво производне могућности при коме су трошкови испод преовлађујуће тржишне цене. **Са становишта рока**, разликују се: трошкови производње у краћем року и трошкови производње у дужем року.

4.1. Укупни, фиксни и варијабилни трошкови

Трошкови производње сваког предузећа утичу на ниво понуде, али исто тако и од обим производње. Међутим, аналитичке категорије трошкова немају идентичност испољавања у односу на кретање обима производње. Отуда је потребно разматрање укупних, фиксних и варијабилних трошкова.

Укупни трошкови се у економској литератури дефинишу као укупни трошкови које је захтевао неки обим производње. Они су производ количине утрошених инпута у процесу производње и њихове цене. Посматрано у кратком року, укупни трошкови се састоје од фиксних и варијабилних трошкова.

Фиксни трошкови су непромењиви у укупном износу без обзира на то како се мења обим производње. Они морају бити плаћени без обзира на обим производње. Пољопривредник мора имати трактор и плуг, без обзира да ли ће орати једну бразду или један хектар земље; молер мора имати четку, без обзира на површину зида који ће кречити, авио-компанија мора имати авион, без обзира на број летова...

Фиксне трошкове (*FC*) графички представљамо хоризонталном кривом (Графикон 18). Она показује увек исти ниво трошкова (одсечак на вертикалној оси), без обзира на обим производње (хоризонтална оса). Колика год да је површина коју је потребно узорати или окречити, односно колико

год да је потребно обавити летова, фиксни трошкови се не мењају, јер не зависе од обима производње.

За разлику од фиксних трошкова, **варијабилни** трошкови се мењају с променом обима производње. Они се повећавају када обим производње расте, смањују се при смањењу производње, а једнаки су нули када нема производње. То су трошкови који отпадају на набавку погонског горива, сировина, зараде ангажованих радника и сл.

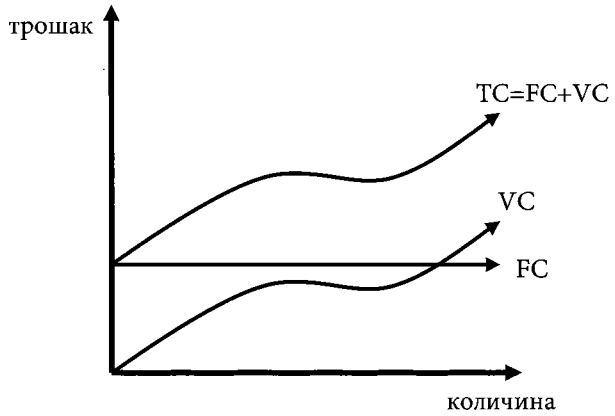

Графикон 18: Крива укупних трошкова

Зависно од обима промене, варијабилни трошкови (*VC*) могу бити пропорционални, прогресивни и дегресивни (Графикон 19). Уколико варијабилни трошкови расту у истом степену као обим производње, реч је о пропорционалним трошковима. Уколико обим производње расте брже од варијабилних трошкова, реч је о дегресивним, а када трошкови расту брже од раста производње, у питању су прогресивни варијабилни трошкови. Наравно, у зависности од обима, врсте и технологије производње, варијабилни трошкови у различитим фазама могу да имају различите нагибе (*VC*, Графикон 18)

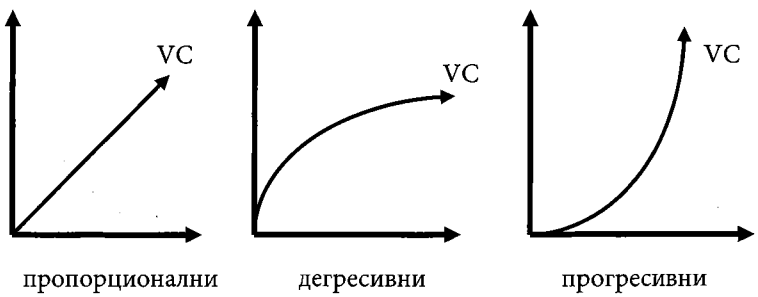

Графикон 19: Криве варијабилних трошкова

Крива укупних трошкова (*TC* на Графикону 18) добија се сабирањем криве фиксних трошкова (*FC*) и криве варијабилних трошкова (*VC*)[75].

4.2. Производња у кратком и дугом року

Уобичајено је да се производња посматра у кратком и дугом року. Као критеријум разликовања не узима се неки арбитрерно одређен временски распон, већ могућност прилагођавања инпута потребама производње.

Као што је више пута речено, произвођачи у процесу производње користе инпуте: рад, капитал и природне ресурсе. У **кратком року**, капитал и природни ресурси представљају фиксне факторе, на чији обим произвођач не може да утиче, односно не може да их прилагођава својим потребама. На пример, уколико говоримо о пољопривредном произвођачу, он на почетку производног циклуса располаже са одређеном количином пољопривредних машина и алата (капитал) и обрадивог пољопривредног земљишта (природни ресурс). Једини променљиви (варијабилни) фактор је људски рад. Сматра се да произвођач у кратком року може да прилагођава (само) количину варијабилног фактора, те да у производном процесу, са постојећим фиксним факторима којима располаже, ангажује више или мање рада, одлучујући на тај начин о циљаном обиму производње.

Као што је речено, на кратак рок, капитал и природни ресурси представљају фиксне факторе производње. Произвођач не може на кратак рок набавити нови трактор или нову машину, нити може шумско земљиште или ливаду претворити у обрадиво земљиште, већ у производњу ступа са ресурсима којима тренутно располаже. Једина могућност му је да у процесу производње прилагођава ангажовање људског рада, као јединог варијабилног фактора. Међутим, **на дуги рок**, сви фактори производње су варијабилни. Произвођач има довољно времена да набави механизацију, изгради фабричке хале, закупи додатне површине земљишта, искрчи шуму... и на тај начин оптимизује производни процес у функцији постизања жељеног обима производње.

Из аспекта времена, производња у дужем року обухвата период који је толико дуг да има довољно времена да могу настати промене у датим фиксним факторима производње. То значи да су у дужем року сви фактори производње варијабилни.

4.3. Просечни трошкови

Функција просечних трошкова мери трошак по јединици аутпута. **Просечни укупни трошкови** се добијају када се укупни трошкови поделе са бројем произведених јединица. Просечни (укупни) трошкови се у крат-

[75] Крива варијабилних трошкова *VC* на Графикону 18 у свом првом делу показује пропорционалан, у другом делу дегресиван, и у трећем прогресиван раст трошкова.

ком року могу раздвојити на просечне фиксне и просечне варијабилне трошкове.

Просечни фиксни трошкови показују фиксне трошкове по јединици производа. Они су увек опадајући са порастом обима производње. Ово је лако разумети када се објасни кроз пример. Рецимо да пољопривредник набавља трактор, чија је цена 20.000 евра (фиксни трошак). Уколико нпр. обрађује 10 хектара и добија 40 тона пшенице, његови просечни фиксни трошкови су 500 евра по тони, а уколико обрађује 100 хектара, просечни падају на 50 евра по тони. Што је већа површина коју обрађује, односно што су већи приноси пшенице коју производи, просечни фиксни трошкови падају. Из тог разлога, крива просечних фиксних трошкова (*AFC* на Графикону 20) увек има негативан (опадајући) нагиб.

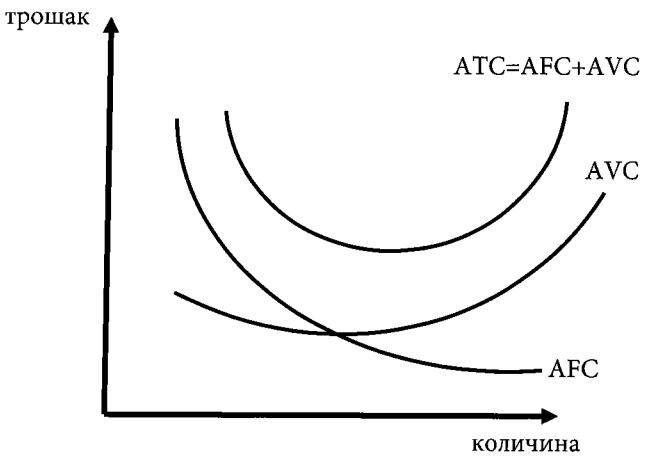

Графикон 20: Криве просечних укупних, фиксних и варијабилних трошкова

Просечни варијабилни трошкови показују варијабилне трошкове по јединици производа. Просечни варијабилни трошкови у почетку опадају, међутим убрзо почињу да расту пратећи раст производње. Крива *AVC* показује благи почетни пад просечних варијабилних трошкова, након чега долази до њиховог раста.

Крива *ATC* је резултат сабирања криве *AFC* и *AVC*. Због високог удела просечних фиксних трошкова, **укупни просечни трошкови** су у почетку високи. Они затим постепено опадају до једног момента. Са порастом обима производње, све више у структури трошкова почињу да доминирају просечни варијабилни трошкови који расту, у односу на просечне фиксне трошкове који опадају. Након одређене тачке, крива просечних варијабилних трошкова почиње да расте.

4.4. Гранични трошкови

Гранични или маргинални трошкови представљају веома важну аналитичку категорију трошкова. Они ће, **заједно са граничним производом**, дати одговор на питање: при ком обиму производње предузеће остварује максимални профит, односно равнотежу.

Гранични трошак се дефинише као прираст укупног трошка потребног за производњу додатне јединице производа. Односно, гранични трошак изражава однос:

$$MC = \Delta TC / \Delta Q,$$

при чему *MC* представља гранични (маргинални) трошак, ΔTC промену укупног трошка, а ΔQ промену количине производа.

Величина граничног трошка може бити различита **у односу на просечне трошкове**. Пример граничног трошка може се видети у авио-саобраћају. Уколико је авион на одређеној линији непопуњен, трошак за додатног путника је минималан. Пораст броја путника до једне границе може производити мали додатни (гранични) трошак. Међутим, у неком моменту ће пораст броја путника довести до потребе да се за одређени лет ангажује већи авион, што ће довести до озбиљнијег раста просечних трошкова по превезеном путнику.

Гранични трошак графички је приказан кривом граничног трошка (*MC*) на Графикону 21. У једном делу, **крива граничног трошка опада са растом производње**. Производња додатне јединице производа изискује додатни трошак, али он је све мањи и мањи. Ово је онај део када се попуњава полупразан авион додатним путником.

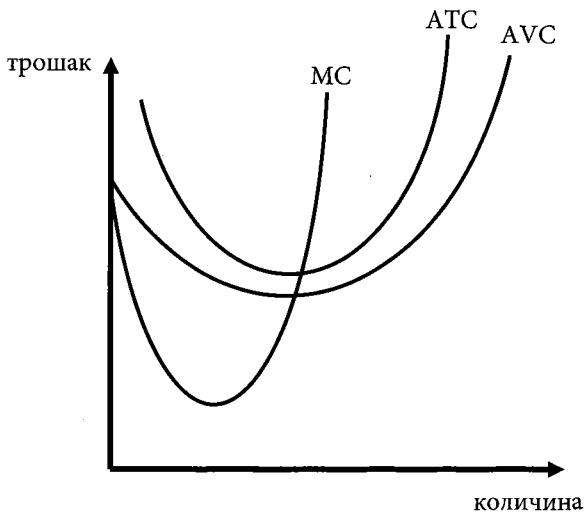

Графикон 21: Трошковне криве

У неком моменту, **гранични трошкови почињу да расту**, што је видљиво на Графикону. То је онај део када је за производњу додатне количине производа потребно издвајати све веће и веће количине ресурса.

Фиксни трошкови се не мењају с променом производње додатне јединице производа. Отуда, садржину граничних трошкова чине варијабилни трошкови, пошто је гранични трошак од фиксног трошка једнак нули.[76] Као што је већ наведено, **варијабилни** трошкови се мењају с променом обима производње. Они се повећавају када обим производње расте, смањују се при смањењу производње, а једнаки су нули када нема производње.

Уколико се **упоредо посматра крива граничних трошкова (*MC*) и просечних варијабилних трошкова (*AVC*)**, може се извести неколико закључака. Прво, ако просечни варијабилни трошкови падају, гранични трошкови морају да буду мањи од просечних варијабилних. Друго, ако просечни варијабилни трошкови расту, гранични трошкови су већи од просечних варијабилних. Зато крива граничног трошка сече криву просечног варијабилног трошка у тачки њеног минимума.

Слични закључци се могу извући уколико се **упоредо посматра крива граничних трошкова (*MC*) и просечних укупних трошкова (*ATC*)**. Прво, ако просечни трошкови опадају, гранични трошкови су мањи од просечних трошкова. Друго, ако просечни трошкови расту, гранични трошкови су већи од просечних трошкова. Зато крива граничног трошка сече криву просечног трошка у тачки њеног минимума.

4.5. Дугорочни трошкови

За разлику од краћег рока, у дужем року **нема фиксних трошкова**. У дужем периоду предузеће може успешно да прилагоди све производне услове захтевима производње, те су сви трошкови производње варијабилни.

И проблем дугорочних трошкова много је лакше разумети на примеру. Претпоставимо да је у ратарској производњи, за обраду малих површина оптимално решење мањи трактор јер је јефтин и мало троши, а нема потребе за великом брзином рада. За неке средње површине, довољан је трактор средње снаге и средње цене, док је за обраду неких огромних површина оптимално решење трактор изузетно велике снаге, јер ће једино његова велика употреба моћи да оправда његову изузетно високу цену набавке и коришћења. Сваки од тих трактора има посебну краткорочну криву просечних трошкова, која даје оптималан резултат за различите обиме производње. Ове краткорочне криве (U_1,U_2,U_3) приказане су на Графикону 22.

На кратак рок, појединац располаже са капиталним ресурсима са којима се затекао, а прилагођава само свој рад. Уколико поседује мало парче земље и мали трактор, он има оптималну производњу на кратак рок. Са

[76] Р. Маринковић, 1998, *op.cit*, 89.

продужењем рока, он са малим трактором може донекле да повећава површину коју обрађује. Међутим, са растом те површине, расту и његови просечни трошкови јер је машина спора, тако да он троши велику количину времена. Уколико настави да повећава површину коју обрађује, у једном моменту ће му оптимално решење бити да купи средњи, а касније и велики трактор.

Увидом у криву дугорочних трошкова, произвођач може на време да планира употребу ресурса, коју ће прилагодити циљаном обиму производње. **Крива дугорочних просечних трошкова** (U_{LR}) добија се када се минимуми краткорочних криви просечних трошкова за различите обиме производње споје. У том смислу, крива дугорочних просечних трошкова показује минималне трошкове производње, при различитим обимима производње.[77] Крива дугорочних просечних трошкова представљена је на Графикону 22.

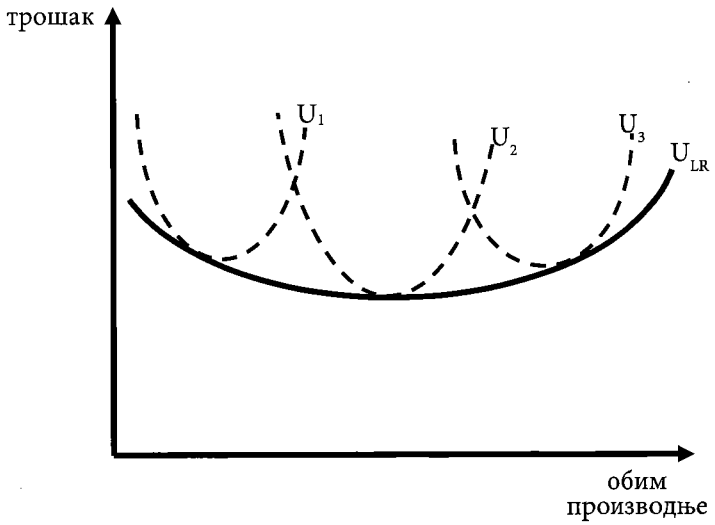

Графикон 22: Крива дугорочних просечних трошкова

5. ОПТИМАЛНА КОМБИНАЦИЈА ФАКТОРА ПРОИЗВОДЊЕ

Осим варијабилности, фактори производње у дужем року су комплементарни и **међусобно заменљиви**. То значи да се исти обим производње у довољно дугом року може остварити уз помоћ различитих комбинација фактора производње.

[77] Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit*, 197.

Постоје два типа производње. Први тип је **радно-интензивна производња,** која у већој мери троши рад, а други је **капитално-интензивна производња**, која у већој мери троши капитал, а штеди рад. Опет, за објашњење међусобне заменљивости фактора производње може послужити пример ратарске производње. Једна површина пољопривредног земљишта може се једнако добро обрадити било коришћењем капитално-интензивне производње (трактор и возач), било коришћењем радно-интензивне производње (већи број радника уз коришћење само ручног алата).

Различите комбинације рада (W) и капитала (K) које дају једнак ниво производње, графички се приказују кривама које се називају **изокванте** (криве q_1, q_2 и q_3 на Графикону 23). Све комбинације рада и капитала које се налазе на једној изокванти (нпр. комбинације E, B и F на q_2) дају исти резултат производње. Међутим, комбинација F је радно-интензивнија јер троши више рада, а мање капитала од комбинације E која је капитално-интензивнија.

Што је изокванта удаљенија од координатног почетка, то је производња већа. Конкретније, изокванта q_1 показује већи ниво производње од q_2 и q_3.

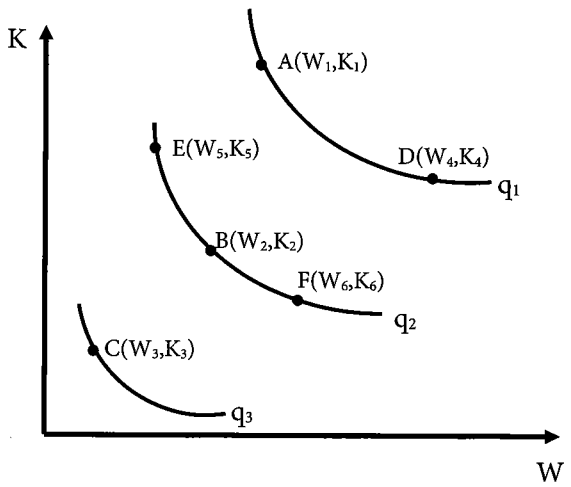

Графикон 23: Изокванте

Изокванте показују да се исти ниво производње може остварити **супституцијом** (заменом) одређене количине једног фактора производње одређеном количином другог фактора производње. Негативан нагиб и конвексност у односу на координатни почетак указује на то да се кретањем дуж изокванте могу заменити све мање количине једног производног фактора за додатну количину другог фактора. Подручје у коме изокванте опадају зове се зона супституције.[78]

[78] Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit*, 184.

Однос у којем се међусобно замењују чиниоци производње на одређеној тачки изокванте назива се **гранична стопа супституције** једног чиниоца другим чиниоцем. Гранична стопа супституције показује за колико се смањује улагање једног производног фактора уколико се повећа улагање другог фактора, уз услов да количина производње остане непромењена.[79] То значи да гранична стопа супституције изражава услов ефикасности процеса производње.

Циљ сваког успешног предузећа јесте да оствари максимални профит. Овако постављен циљ је објективна потреба и нужност сваког предузећа. Међутим, успешност захтева рационално понашање предузећа. Профит, као разлика између прихода и трошкова, може се остварити растом прихода уз непромењени или успоренији (у односу на приходе) раст трошкова или смањењем трошкова уз непромењено кретање прихода.

Предузећа, ограничена буџетом и производном технологијом, настоје да изаберу ону комбинацију производних улагања која изискује минимум трошкова. Но, минимум трошкова не значи увек и оптималну производњу. Трошкови производње могу бити минимални, али то не значи увек и већи профит. Неопходно је изабрати ону комбинацију производње која ће у постојећим условима као резултат имати највећу разлику између прихода и трошкова.

Дакле, неопходно је изабрати производњу оних производа које тржиште лако препознаје и прихвата, при чему се дати обим производње остварује уз најниже трошкове. Исти ниво производње може бити остварен и с већим трошковима, али то није понашање рационалног економског субјекта. Рационалност захтева економију **оптималног обима производње**, економију без расипања, економију с максималним профитом.

Предузеће, суочено с буџетским ограничењем и условима тржишта, остариће онај обим производње који му ограниченост услова дозвољава. То значи да предузеће не може да оствари ниво производње изнад чврстог буџетског ограничења произвођача. Оно настоји да пронађе комбинацију фактора производње која даје најниже трошкове за дати обим производње.

Одређени ниво буџета могуће је у потпуности утрошити на један или на други фактор производње, а могуће га је потрошити и за различите доступне комбинације ова два фактора. Различите комбинације улагања производних фактора који се могу купити уз дате цене и расположива новчана средства представљене су графички **кривом изотрошковног правца**, односно изотрошковном кривом или кривом једнаких трошкова (крива *m* на Графикону 24).

---

[79] *Ibid,* 185.

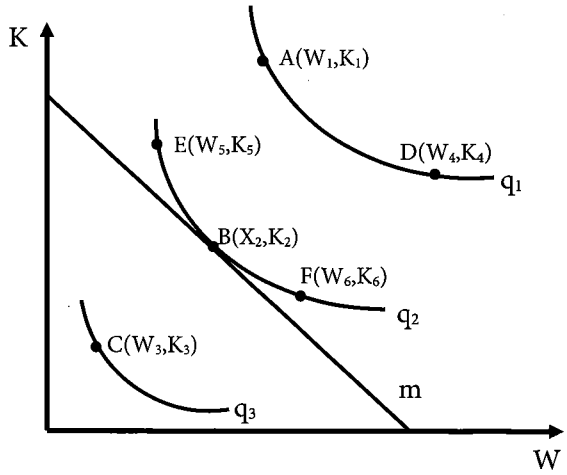

Графикон 24: Оптимална комбинација производње

Одсечак који једна изотрошковна крива прави на *Y* оси, представља ону количину капитала (*K*) који је при датој цени капитала могуће прибавити уколико се цео буџет троши за набавку само тог фактора. На другој страни, одсечак који једна изотрошковна крива прави на *X* оси, представља ону количину рада (*W*) коју је при датој цени рада могуће прибавити уколико се цео буџет троши за набавку само тог фактора. Све комбинације рада и капитала који се налазе на једној изотрошковној линији доступне су за дато буџетско ограничење.

Уколико предузеће рационално одлучује, изабраће комбинацију улагања производних фактора која дају најјефтинију комбинацију рада и капитала и највећи профит. Зато **оптимална комбинација фактора производње** подразумева постизање задатог нивоа производње уз најјефтинију комбинацију фактора производње.

Графички, оптимална комбинација остварује се у тачки додира криве једнаких трошкова и изокванте. Уколико произвођач жели да постигне ниво производње који је означен изоквантом q_2, њему на располагању стоји неколико комбинација (*E, B, F...*). У тачки *B*, крива једнаких трошкова је тангента изокванте q_2, односно, то је тачка која обезбеђује задати ниво производње уз најнижи ниво трошкова за дати обим производње.

Комбинације *E,* или *F* ће такође обезбедити задати ниво производње, али оне подразумевају скупљу комбинацију рада и капитала. Последично, профит произвођача, који представља разлика између вредности аутпута и инпута, биће мањи. Зато те комбинације нису оптималне.

Уколико тржиште чинилаца производње наметне **промену њихових цена**, нарушиће се постигнута равнотежа. Поновно успостављање равнотеже и постизање оптималне комбинације производних чинилаца захтева супституцију скупљег чиниоца јефтинијим.

6. ОПТИМАЛНИ ОБИМ ПРОИЗВОДЊЕ И МАКСИМИЗАЦИЈА ПРОФИТА

Према традиционалном схватању, основни циљ пословања предузећа је **максимизација профита**, који се дефинише као позитивна разлика између прихода и расхода, односно трошкова. Зато се поставља питање који је то ниво производње који произвођач треба да постигне, да би се постигла максимизација профита.

На првом месту, **гранични приход** представља приход који се добија од продаје последње јединице неког производа. Да би се објаснио концепт граничног прихода, поћи ће се од претпоставке да је за појединачно предузеће на тржишту цена параметарска, односно унапред дата величина. Ово значи да је цена производа већ формирана на тржишту, те да предузеће не може на њу да утиче, већ је прихвата као унапред задату чињеницу којој мора да се прилагоди. Уколико је то случај, гранични приход је константан и једнак је појединачној тржишној цени која се на тржишту добија за тај производ. Колики год да је обим производње, произвођач за сваку појединачну новопроизведену јединицу добија исти износ.

Крива граничног прихода приказана је на Графикону 25. Она представља криву која сече *Y* осу (на којој је приказана цена) тачно у нивоу тржишне цене тога производа (*P*). У питању је хоризонтална крива која не мења нагиб, чиме показује да свака произведена јединица, колико год да их буде, доноси произвођачу исти ниво граничног прихода.

Укупан приход који остварује произвођач наравно расте са сваком продатом јединицом производа. Укупан приход добије се када се број произведених и продатих јединица производа помножи са тржишном ценом.

Други фактор који утиче на обим производње је **гранични трошак**, односно трошак производње додатне јединице производа. Као што је већ објашњено, гранични трошак у почетку опада због високог удела фиксних трошкова производње, а затим од једног момента почиње да расте.

Према теорији, предузеће повећава свој ниво производње све до момента у коме се гранични приходи изједначавају са граничним трошковима. То је **оптималан ниво производње**, који на графикону представља ниво *Q*. До тог нивоа, свака додатно произведена јединица тог производа ствара додатни, **гранични профит**.

Повећање производње преко оптималног нивоа довешће до тога да ће свака новопроизведена јединица стварати већи трошак, него што је приход који она доноси произвођачу. Зато произвођач нема интерес да повећава производњу изнад тог нивоа.

Треба напоменути да се ово правило односи само на ситуацију у којој **гранични трошак има тенденцију раста**. На графикону, то је ситуација у којој крива граничног трошка сече криву граничних прихода одоздо. Уколико се деси да се гранични приход изједначи са граничним трошком у

делу у ком гранични трошак опада,[80] и те како има смисла повећање обима производње све док се гранични приходи и гранични трошкови поново не изједначе.

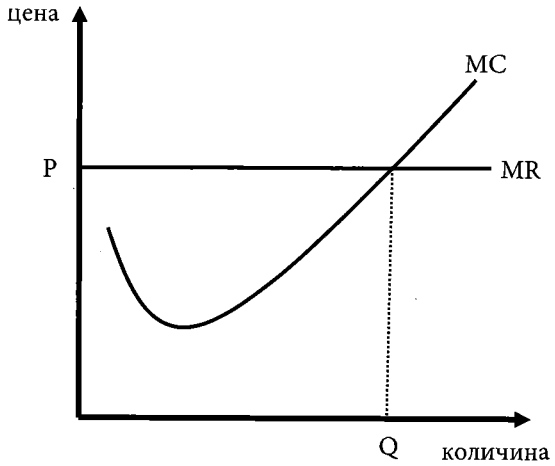

Графикон 25: Гранични приход и гранични трошак

[80] Ово се односи на први део криве *MC*.

ПРЕДУЗЕЋЕ

1. ПРЕДУЗЕЋЕ КАО ЕКОНОМСКИ СУБЈЕКТ

Концепти предузећа, па, према томе и дефиниције предузећа, мењали су се у складу с променама и развојем знања у предузећу, односно, сагласно схватањима која постоје у пракси деловања предузећа. Стога у економској науци постоји, зависно од степена сазнања и полазишта, читав **низ различитих дефиниција**, али ниједна не заобилази две компоненте: разлоге за његово постојање и место и улогу предузећа у оквиру система друштвене економије. Предузеће је основни привредни субјект, који се оснива ради стицања добити.[81] Предузеће је самостална организација која обавља одређену економску делатност ради остварења таквог прихода који подмирује трошкове и даје профит.[82] Предузеће је организација са формом и структуром, у којој се врши трансформација инпута у аутпуте са циљем да се оствари профит.[83] Предузеће је организациона јединица унутар које се обавља процес производње материјалних добара и врше одређене услуге, с одређеним циљем.[84]

Из набројаних дефиниција могуће је извести **основне карактеристике предузећа**:

- самостална организациона јединица;
- обавља одређену економску делатност;
- употребљава одређене економске ресурсе;
- производи (ствара) одређена добра; и
- остварује одређене циљеве, пре свега профит.

Након што су утврђене основне карактеристике, **предузеће се може дефинисати** као самостална организациона јединица која обавља одређену економску делатност, на начин што користи ресурсе (факторе производње, инпуте) и претвара их у производе (аутпуте), а све у циљу остваривања профита и других циљева.

Прва карактеристика је да предузеће представља **самосталну организациону јединицу**. У том смислу, оно је у организационом и правном смислу одвојено од својих власника. Оно самостално наступа у правном промету, али се права и обавезе власника разликују у зависности од правног облика предузећа.

Традиционалне дефиниције, коришћене у време када је у економији фокус био на материјалној производњи, редовно су укључивале **трансформацију инпута у аутпуте**. Предузеће на тржишту фактора производње прибавља од домаћинстава рад, капитал и природне ресурсе. У процесу производње, ресурси се претварају у аутпуте који служе подмирењу нај-

---

[81] Р. Анђић, *Пословна економија*, Београд 2008, 29.

[82] Đ. Benić, *op.cit*, 158.

[83] Д. Покрајчић, *Економика предузећа*, Београд 2002, 3.

[84] Д. Китановић, Н. Голубовић, Д. Петровић, *Основи економије*, Ниш 2008, 101.

ширих потреба друштва. То могу бити различита добра која се користе у потрошњи (робе и услуге) или у даљој производњи (полупроизводи).

У модерно време, у дефиницијама се све више инсистира на обављању економске делатности. **Економска делатност** предузећа подразумева производну, трговинску или услужну делатност.

Сматра се да је **главни циљ предузећа остваривање профита или добити**. Како је на почетку речено, основни циљ сваког појединца је максимизација индивидуалне користи. Појединци започињу производни процес са основним циљем да стекну профит. Профит представља позитивну разлику између укупних прихода и укупних трошкова производње (укључујући опортунитетне трошкове). Водећи се сопственим интересом, појединци започињу обављање пословних активности: пекари пеку хлеб, таксисти превозе путнике, индустријалци производе аутомобиле, пољопривредници житарице... Неки од њих свој посао воле и у њему уживају, други га не воле, али све њих води заједнички интерес, а то је да на крају производног процеса остваре профит, који ће даље трошити на задовољење сопствених потреба, односно остварење личних користи.

Дефиниције предузећа по правилу су укључивале профит као циљ предузећа. Међутим, са јачањем улоге државе у привреди након Велике кризе 30-их година, све значајнију улогу добијају јавна предузећа. У социјализму је готово целокупна производња била организована у јавном сектору. Државне власти пред своја предузећа често постављају **и друге циљеве, а не само профит**. То су ситуације када држава оснива фабрику у неком мање развијеном делу земље да би спречила одлив становништва из тог региона, када оснива дечје вртиће који се финансирају у потпуности или делимично из буџета, када финансира домаћу производњу војне опреме или хране да би се у случају кризних ситуација избегле несташице...

Иако појам предузеће и даље доминира, у домаћој економској теорији више не постоји једногласност, јер се под утицајем енглеског језика јављају и **други појмови**, као што су фирма, компанија и сл.

У друштвима која су претходила робно-новчаној привреди, домаћинства су производила за сопствене потребе. С развојем друштва, појединци су престали да производе за сопствене потребе и почели да размењују произведена добра. Тада настају предузећа, као израз и резултат поделе рада и настанка тржишта. Услови настанка предузећа заправо, на неки начин, дају и одговор на питање – **зашто предузећа постоје**.

Наравно, данас се уочава више разлога за постојање предузећа, али ћемо издвојити само неке.

Предност специјализације. Када се процес рада подели на читав низ посебних задатака, сваки радник (запослени) специјализује се за обављање неког конкретног посла, што подстиче ефикасност у раду.

Економија обима. Подела рада и специјализација неминовно доводе до производње великог обима. Што је обим производње већи, то су нижи трошкови производње и укупна ефикасност предузећа.

Смањење ризика и неизвесности. Пословна активност у реалном тржишту одвија се у условима постојања неизвесности и ризика. Ризик представља вероватноћу наступања неког економски штетног догађаја. Ризик и неизвесност се смањује због поделе ризика између власника, менаџера и запослених. Наравно, степен ризика није идентичан између власника и запослених. Власник сноси већи ризик од запослених, који првенствено траже стабилност зараде и заштиту од неизвесности.

Нужност организације и управљања производњом. Производња се не организује сама по себи. Неопходно је да неко доноси одлуку и одлучује шта, када, зашто и како производити. Власник предузећа управља предузећем. У зависности од величине и организације предузећа, он то чини непосредно, или преко менаџмента.

2. КЛАСИФИКАЦИЈА ПРЕДУЗЕЋА

Предузећа се могу посматрати из различитих аспеката. Полазећи од различитости критеријума посматрања, предузеће се може класификовати из аспекта величине, власништва, правног облика, и слично.

У процесу производње учествује велики број предузећа различитих величина. Са становишта величине, разликују се **микро, мала, средња и велика предузећа.** Најчешће се комбинује више критеријума, међу којима су број запослених, величина капитала којим предузеће располаже, обим прихода или профита.[85] Подела је значајна јер омогућава прилагођавање

[85] Према Закону о рачуноводству (чл. 6), привредна друштва и предузетници, у зависности од просечног броја запослених и пословног прихода у пословној години и вредности укупне активе утврђене на датум биланса редовног годишњег финансијског извештаја, разврставају се на микро, мала, средња и велика правна лица:
У **микро** правна лица разврставају се она правна лица и предузетници који на датум биланса не прелазе граничне вредности два од три следећа критеријума:
1) просечан број запослених десет;
2) пословни приход 700.000 евра;
3) вредност укупне активе на датум биланса 350.000 евра.
У **мала** правна лица разврставају се она правна лица и предузетници који на датум биланса прелазе граничне вредности два критеријума претходног, али не прелазе граничне вредности два од три следећа критеријума:
1) просечан број запослених 50;
2) пословни приход 8.000.000 евра;
3) вредност укупне активе на датум биланса 4.000.000 евра.
У **средња** правна лица разврставају се она правна лица и предузетници који на датум биланса прелазе граничне вредности два критеријума из претходног, али не прелазе граничне вредности два од три следећа критеријума:
1) просечан број запослених 250;

конкретних мера економске политике одређеним категоријама. Постоји велики број ситних предузећа у власништву само једног лица (које је често и једини запослени). Својом бројношћу, ова предузећа доминирају тржиштем. Веома често ова предузећа послују на ивици исплативости. Међутим, та предузећа могу да буду веома успешна, посебно ако поседују неку компаративну предност. Неке од најпознатијих светских компанија настале су управо услед великог раста неких ситних предузећа, као што је Мајкрософт. Њихова највећа предност је велика флексибилност и еластичност, тако да се врло брзо и лако прилагођавају захтевима тржишта. Предност је и што су у већини случајева у питању привредни субјекти у којима су власници најчешће и једини запослени, тако да постоји велика мотивација да се постигне успех у пословању. На другој страни су **велика предузећа**, настала удруживањем капиталних фондова. Она веома често имају доминантну економску (па и политичку) улогу, јер представљају мотор привредног развоја.

Ако се за аспект посматрања узме власничка структура предузећа, разликују се приватна, државна и мешовита предузећа. **Приватна** предузећа су правило у тржишној капиталистичкој привреди, док су у социјалистичким системима доминирала државна, а у специфичном југословенском самоуправном моделу социјализма државна и сада већ заборављена друштвена предузећа. Карактеристика приватних предузећа је да је постојање јаког интереса власника за што успешније пословање свога предузећа. Наиме, успех предузећа у остваривању профита доноси директну материјалну корист њеном власнику коме ће тај профит припасти. Обрнуто, код **државних предузећа** мотивисаност управљачке структуре и власничка контрола је по правилу слабија, па су и тржишни успеси ових субјеката лошији. Међутим, у одређеним областима у којима постоји јавни интерес, има оправдања за оснивање државних предузећа. Највише аргумената постоји за оснивање државних предузећа која обављају делатност повезану са коришћењем инфраструктурних мрежа, попут електроенергетске, гасне, железничке, водоводне или канализационе мреже и сл. Такође, неке државе виде интерес за оснивање предузећа која се баве производњом неких стратешких индустријских производа, као што су наоружање и војна опрема, нафта, гас и друге руде, електрична енергија и сл.

2) пословни приход 40.000.000 евра;

3) вредност укупне активе на датум биланса 20.000.000 евра.

У **велика** правна лица разврставају се правна лица и предузетници који на датум биланса прелазе граничне вредности два критеријума из претходног става.

3. ПРИВРЕДНИ СУБЈЕКТИ У СРПСКОМ ПРАВУ

Појам предузеће представља појам који се користи у економској теорији, док је у правној теорији и позитивно-правном законодавству постојало одређено лутање. У периоду социјализма, **Законом о удруженом раду** (1976) за предузећа је коришћен идеолошки обојен појам „основна организација удруженог рада". Након што је крајем осамдесетих година прошлог века отпочела привредна реформа која је означила почетак напуштања дотадашњег социјалистичког привредног модела, донет је **Закон о предузећима** (1988). Из самог назива јасно је да је законодавац прихватио економски појам „предузеће", које је дефинисао као правно лице које обавља привредну делатност ради стицања дохотка, односно добити.

Под утицајем правне теорије, донет је актуелни Закон о привредним друштвима (2011)[86] у ком је појам предузеће замењен појмом **привредна друштва.** Према Закону, привредно друштво је дефинисано као правно лице које обавља делатност ради стицања добити. Данас се у правној теорији под појмом предузеће подразумева неки предузетнички подухват,[87] чиме је дошло до јасног раздвајања економских и правних појмова.

У српском компанијском праву најзначајнији привредни субјекти су предузетници и привредна друштва.

Предузетник је пословно способно физичко лице које обавља делатност у циљу остваривања прихода. Он може обављати делатност слободне професије, осим оних делатности које су законом забрањене. Предузетник за све обавезе настале у вези са обављањем своје делатности одговара целокупном својом имовином и у ту имовину улази и имовина коју стиче у вези са обављањем делатности.

Привредно друштво је правно лице које оснивачким актом формирају, правна и физичка лица ради обављања делатности са циљем стицања добити. Правне форме привредних друштава су ортачко друштво (од), командитно друштво (кд), друштво с ограниченом одговорношћу, акционарско друштво (ад) и друге правне форме друштава, односно предузећа, које могу да се одреде посебним законом.

Привредна друштва се **формирају оснивачким актом** који има форму уговора о оснивању, ако га оснива више оснивача, или одлуком о оснивању, ако га оснива један оснивач. Оснивачки акт привредног друштва има садржину утврђену законом за одговарајућу правну форму привредног друштва.

---

[86] Законом о привредним друштвима уређује се оснивање привредних друштава, управљање друштвима, права и обавезе оснивача, ортака, чланова и акционара, повезивање и реорганизација (статусне промене и промене правне форме привредних друштава, реорганизација) и ликвидација привредних друштава.

[87] Д. Поповић, *Пореско право.* Правни факултет у Београду, 2022, 394.

Лица која оснивају привредно друштво су **оснивачи друштва**. Оснивачи и лица која, у складу са законом, приступе ортачком друштву после оснивања друштва су ортаци, командитном друштву - ортаци односно комплементари и командитори, друштву с ограниченом одговорношћу - чланови друштва, а акционарском друштву - акционари.

Привредно друштво стиче **својство правног лица** уношењем података о том друштву у регистар, који води Агенција за привредне регистре. Регистрација података о привредном друштву и објављивање регистрације врши се у складу са законом којим се уређује регистрација привредних субјеката.

Ортачко друштво (од) је друштво два или више ортака. Друштво може обављати било коју профитну делатност, осим оних које су изричито наведене у закону. Сваки ортак има овлашћење за обављање радњи у редовном пословању друштва (пословођење). Основна обавеза ортака је унос оснивачког улога у ортачко друштво. Улози су по правилу једнаке вредности. На основу уплате улога, ортаци стичу уделе у друштву, сразмерне својим улозима. Добит друштва се расподељује између ортака на једнаке делове. Ортаци су неограничено солидарно одговорни целокупном својом имовином за обавезе друштва.

Ортачко друштво по правилу су повезана лица која обављају исту или комплементарну делатност, и међу којима постоје чврсте личне везе.

Командитно друштво (кд) је привредно друштво које има најмање два члана, а то су комплементар и командитор. Комплементари имају статус ортака ортачког друштва. Они воде послове друштва и заступају га. Командитори не могу водити послове друштва. Њихова функција је само да финансирају пословање друштва. Командитори и комплементари учествују у деоби добити и покрићу губитака друштва сразмерно својим уделима у друштву ако оснивачким актом није другачије одређено. За обавезе друштва, комплементар одговара неограничено солидарно, а командитор до висине улога.

Друштво с ограниченом одговорношћу (доо) је привредно друштво у коме један или више чланова друштва имају уделе у основном капиталу друштва, с тим да чланови друштва не одговарају за обавезе друштва. Основни капитал друштва износи најмање 100 динара (осим за поједине делатности). Члан друштва стиче удео у друштву сразмерно вредности његовог улога у укупном основном капиталу друштва. По основу удела, члан друштва има право учешћа у управљању друштвом преко скупштине друштва. Такође, члан друштва има и право на учешће у добити друштва која се дели на крају пословне године.

У пракси, најчешће су у питању породична предузећа, са малим бројем чланова и малим основним капиталом.

Акционарско друштво (ад) је друштво које оснива једно или више правних или физичких лица (акционара) ради обављања било које делат-

ности, под заједничким пословним именом, чији је основни капитал утврђен и подељен на акције.[88] Акционарско друштво мора имати минимални основни капитал у висини од три милиона динара. Акционари управљају друштвом преко скупштине акционара, док функцију руковођења и извршења обављају органи друштва.

На крају пословне године, скупштина акционара одлучује о подели добити (или дела добити) акционарима. Део добити која представља приход једног акционара назива се дивиденда и њена висина зависи од процента акција друштва који поседује акционар.

Најважнија предност акционарских друштава је могућност за ефикасно и брзо груписање великих финансијских средстава, за остварење одређеног пословног циља. У затвореном акционарском друштву, акције се издају само његовим оснивачима или ограниченом броју других лица. Код отвореног акционарског друштва, оснивачи објављују јавни позив за упис и уплату акција у време оснивања друштва (или се такав позив објављује после оснивања).

4. ДОБИТ ИЛИ ПРОФИТ КАО ЦИЉ ПОСЛОВАЊА ПРЕДУЗЕЋА

Као што је више пута наглашено, основна сврха предузећа је стицање добити. **Добит** или профит представља увећање нето вредности имовине предузећа. Остварење добити представља основну сврху пословања економског субјекта. Предузеће остварује добит када су у оквиру обрачунског периода његови приходи већи од расхода, односно трошкова.[89]

Утврђивање успешности предузећа има **вишеструки значај**, не само за власнике – чланове, већ и за управљачку структуру, трећа лица (нпр. потенцијалне купце акција) и државне (пре свега пореске) органе. Из тог разлога, рачуноводственим прописима је предвиђена обавеза привредних субјеката да у току пословне године воде **пословне књиге и евиденције** релевантних активности, као и да на основу њих састављају одговарајуће финансијске извештаје.

По завршетку пословне године, привредни субјекти су у обавези да после књижења свих пословних промена закључују пословне књиге, како би се утврдило коначно стање које служи за састављање финансијских извештаја. **Финансијски извештаји** пружају информације о њиховом финансијском положају и успешности. Привредни субјекти су дужни да вође-

[88] Акција је хартија од вредности која потврђује да њен власник има одређени удео у власништву над неким акционарским друштвом, те на основу тог власништва има право на одлучивање на скупштини акционара и право на приход. Акцијама се може трговати на берзи.

[89] Могуће је и да предузеће оствари умањење нето вредности имовине, односно губитак.

ње пословних књига, признавање и вредновање имовина и обавеза, прихода и расхода врше у складу са Законом о рачуноводству. Најважнији финансијски извештаји су биланс успеха и биланс стања.

Биланс успеха представља преглед прихода, расхода и резултата (добици или губици) остварених у одређеном периоду. Извештајни период по правилу је пословна година, мада може бити и краћи. Овај биланс саставља се на основу књиговодствених података евидентираних на рачунима прихода и расхода. У њему су исказани сви приходи и расходи, на основу којих се утврђује коначно постојање добитка, односно губитка у току извештајног периода. У формалном погледу, биланс успеха представља двострани преглед. На левој страни се евидентирају расходи и позитиван финансијски резултат, а на десној приходи и негативан финансијски резултат.

Уколико се утврди да је преузеће остварило добит, његови власници одлучују о њеној расподели. Један део, или чак цела добит, може бити расподељена власницима предузећа. Ова средства чине дивидендну масу, односно **расподељену добит**. Из расподељене добити се исплаћују појединачне дивиденде власницима предузећа.

Дивиденда представља приход власника предузећа. Право на дивиденду представља једно од основних права власника, али предузеће нема обавезу да је исплаћује.

Власници могу одлучити и да део добити или чак и цела добит остане унутар предузећа. Ова средства чине акумулацију, односно **нерасподељену добит** предузећа, и могу се употребити за даље инвестиције.

5. ИМОВИНСКА ОДГОВОРНОСТ ПРЕДУЗЕЋА И ЧЛАНОВА

Привредно друштво као правно лице **има своју имовину**. Имовина привредног друштва одвојена је од имовине његових власника – чланова.

Биланс стања предузећа представља однос имовине предузећа и његових обавеза, и утврђује се на крају сваке пословне године. Позитиван биланс значи да је вредност имовине предузећа већа од његових обавеза, односно да предузеће послује успешно. Обрнуто, негативан биланс стања значи да су обавезе предузећа веће од његове имовине, а то упућује на негативно пословање.

Пословна активност у реалном тржишту одвија се у условима постојања **неизвесности и ризика**. Ризик представља вероватноћу наступања пословног неуспеха. Власник предузећа које се укључило у тржишно пословање има намеру да оствари добит. Међутим, догоди се често да услед непредвиђених или лоше процењених догађаја, величина расхода буде већа од остварених прихода. На пример, предузеће које се бави прометом здра-

ве хране је набавило већу количину воћа које није продато у одређеном року, због чега се велики део робе покварио и мора бити бачен. Износ који је добијен за продато воће није довољан да покрије обавезе према добављачима због чега власник предузећа одлучује да оконча делатност. Тада се поставља питање на који начин ће његови повериоци (добављачи) бити обештећени.

Због постојања **имовинске одговорности** за предузете активности, појединац се суочава са опасношћу (ризиком) да може остати без своје имовине. Од правног режима зависи да ли се повериоци могу намирити само из имовине предузећа, или могу да траже и од власника предузећа да одговара за обавезе предузећа и из своје личне имовине.

Више фактора утиче на одлуку појединца о уласку у неки пословни подухват. На првом месту је интерес за стицањем добити, али на другом је страх да тај подухват неће успети, односно да ће доћи до умањења вредности имовине власника. Жеља за профитом представља подстицај да се у подухват уђе, док страх од ризика од губитка делује дестимулишуће. Управо понуда неколико различитих правних форми организације омогућава појединцу да направи одговарајући баланс између жеље за стварањем профита и страха од умањења имовине услед евентуалног пословног неуспеха.

Предузетници, **ортаци** и **комплементари** за обавезе предузећа одговарају целокупном својом имовином, за штету коју из пословног неуспеха привредног друштва претрпи трећа страна. Са друге стране, **командитори**, **чланови друштва са ограниченом одговорношћу** и **акционари** одговарају само имовином коју су унели у друштво (индиректно), али не и личном имовином.

У случају пословног неуспеха, **привредно друштво одговара пословним партнерима целокупном својом имовином**. Ликвидност је способност привредног друштва да испуњава своје новчане обавезе. У пословању друштва може привремено наступити неликвидност, иако је имовина друштва већа од обавеза.[90]

Већи је проблем уколико је друштво презадужено (инсолвентно), тј. уколико нема довољно средстава за извршење својих обавеза према повериоцима. Они су тада у могућности да се принудно наплате из имовине друштва, покретањем стечаја. **Стечај** је институт колективног намирења поверилаца општим извршењем на имовини стечајног дужника. Поступак стечаја се по правилу окончава банкротством, када повериоци намирују своја потраживања (или чешће само њихов део) продајом целокупне масе предузећа – стечајног дужника.[91]

---

[90] На пример, у случају да предузеће има доспеле обавезе према трећим лицима, али нема новчаних средстава на рачуну да те обавезе изврши, јер његови дужници нису извршили своје обавезе.

[91] Алтернативно, стечај је могуће окончати и реорганизацијом.

Успешним и ефикасним окончањем стечаја, неефикасни привредни субјекти се гасе („престају"). Њихова имовина се продаје, тако да се стичу услови да се средства за производњу поново ангажују у процесу производње, али овај пут у оквиру осталих привредних субјеката. На тај начин, стварају се претпоставке за изградњу економије на здравим основама.

Инсистирање на вештачком одржавању инсолвентних привредних друштава кроз различите и дуготрајне реорганизације и реструктурирања, праћене најчешће обилним субвенцијама од стране државе, има дугорочно негативне ефекте на пословни амбијент. Уместо да се капитална добра искористе у оквиру ефикаснијих привредних организација, она најчешће остају дуже времена заробљена у оквиру неефикасног предузећа.

Треба напоменути и то да привредно друштво **не одговара за обавезе својих власника** према трећим лицима. Али, власници одговарају својом имовином, а у ту имовину улази и власништво над привредним друштвом.

ТРЖИШНИ МЕХАНИЗАМ

1. ТРЖИШТЕ

На **тржишту** се сусрећу економски субјекти ради размене економских добара. На једној страни налазе се субјекти који чине тражњу, а на другој понуду.

На тржишту се појављују домаћинства и предузећа као **основни економски субјекти**. На тржишту производа (роба и услуга), домаћинства представљају потрошаче, а предузећа произвођаче.

Потрошач располаже одређеним нивоом дохотка и жели да га употреби рационално како би остварио максималну корисност, односно задовољио своје потребе. Захваљујући свом дохотку и израженим потребама, потрошач се појављује на тржишту као носилац потражње за одређеним производима. Својом појавом на тржишту кроз изражену тражњу за одређеним робама и услугама (која је лимитирана висином дохотка потрошача), потрошач посредно утиче на производњу.

На страни понуде јављају се **предузећа**, која су носиоци производње. У процесу производње, предузећа претварају ресурсе (инпуте) у производе (аутпуте), желећи да кроз њихову продају максимизују корисност својих власника, изражену величином профита.

Тржиште се увек односи на неки период, односно, на одређени простор. Простор обухвата може бити сасвим мали, а може бити и међународни. **Према просторном обухвату** тржиште може бити локално, регионално, национално, међународно.

Предмет размене добара и услуга на тржишту је различит. **Према врсти предмета размене** разликују се тржиште роба и услуга, тржиште фактора производње, финансијско тржиште, тржиште капитала, итд.

Према истоветности и заменљивости добара која се размењују, разликују се хомогена и хетерогена тржишта.

Тржишни механизам као систем који повезује производњу и потрошњу одликује систем децентрализованог одлучивања. Сваки учесник на тржишту, продавац, купац, предузеће или институција, самостални су приликом одлучивања. Потпуно самостално, уважавајући одређене претпоставке, критеријуме и своје искуство, учесници тржишног механизма доносе одлуке о куповини или продаји добара и услуга. На њихове одлуке не може да утиче држава нити било ко други.

Тржиште, као уређен систем, ипак није савршен механизам. Дејство интерних, али и екстерних фактора нарушава једном успостављену тржишну равнотежу. Несавршеност тржишта захтева активну улогу државе и њених институција.

2. ФУНКЦИЈЕ ТРЖИШТА

У процесу повезивања производње и потрошње тржиште има бројне функције. У економској литератури издвајају се следеће основне функције тржишта: селективна, информативна, алокативна и дистрибутивна.

Селективна функција. Када је тржиште дефинисано и предузеће зна ко га сачињава, неопходно је понудити тржишту производе и услуге које оно жели. Наиме, деловањем тржишног механизма формира се тржишна цена која усмерава произвођаче, вођене профитом, да производе она добра и услуге које потрошачи желе. Потрошачи ће вредновати производе и услуге и утврдиће потребну количину добара коју су спремни да купе.

Тржишни механизам вредноваће произвођаче и извршиће њихову селекцију на просечне, успешне и неуспешне. Произвођачи који су ефикаснији имају ниже трошкове производње од просечног произвођача, а произвођачи који у свом раду имају ниску продуктивност остварују више трошкове производње од просечних произвођача.

У основи селективне функције тржишта је међусобна конкуренција и награђивање успешних. Произвођачи који имају ниске трошкове производње и производ којим су потрошачи задовољни, остварују повољнији положај на тржишту. Произвођачи који због високих трошкова нису у стању да остваре повољнију позицију на тржишту мораће да прекину рад, да се преоријентишу на друге облике производње или да модернизују производни ланац. Тржиште награђује успешне, а кажњава неуспешне.

Информативна функција. Тржиште делује као најзначајнији информациони механизам укупно оствареног дохотка у земљи. Оно даје непосредне информације о понуди, тражњи и цени. Тржишне информације су поуздане јер су настале као продукт сучељавања мноштва субјеката, учесника тржишног механизма. Кроз међусобно сучељавање учесника тржишта долази се до релевантних информација о потребама, укусима и преференцијама привредних субјеката и појединаца. Те информације представљају неопходну основу за стратегијско одлучивање на макро и микро нивоу.

Полазна информација сваке економске активности је цена. Цена омогућава да се изрази први и најважнији принцип економске рационалности: приход остварен одређеном активношћу мора да надмаши трошкове које та активност изискује.[92] Принцип економске рационалности усмериће учеснике ка доношењу рационалне одлуке.

Алокативна функција. Тржиште, без дилеме, својим механизмом обавља најбољу алокацију расположивих ресурса. Оптимална алокација економских ресурса своди се на распоред ресурса према економски најефикаснијим исходима. Произвођачи, вођени сопственим интересима, на-

[92] Р. Маринковић, 1998, *op.cit,* 5.

стојаће да изврше алокацију својих ресурса према оним облицима производње где се очекује висока тражња и високе цене. То ће условити сељење капитала на нивоу целе привреде у оне гране где се очекују најповољнији производни ефекти. Ово сељење производних чинилаца из области с ниским профитом и области с вишим профитом, управо је алокација ресурса на нивоу привреде као целине.

Дистрибутивна функција. Тржиште захваљујући цени примарно расподељује друштвени производ. Системом цена и њиховим релативним односима одређује се учешће сваког субјекта тржишта у присвајању дела укупно оствареног дохотка. Уколико се успоставе објективни односи у примарној расподели – објективни релативни односи у цени – формираће се слични односи и у осталим фазама расподеле.[93]

3. ЦЕНЕ

На тржишту добара и услуга присутни су купци, као носиоци тражње, и продавци, као носиоци понуде. Шта, када, како и колико добара и услуга ће се купити, односно продати, зависи од појединачне одлуке носилаца тражње и понуде. Сложен процес усаглашавања појединачних одлука субјеката тржишта одвија се кроз прилагођавање цена и прилагођавање привредних субјеката на промену цена.[94]

Цена је сложена и веома значајна економска категорија. Без ње, као објективне категорије, не може се одредити пословни резултат, конкурентност привреде и привредних субјеката, стабилност економског система, ефикасност инвестиција и читав низ других економских показатеља.

У развијеној тржишној привреди, продавци као носиоци понуде и купци као носиоци тражње, не размењују добра и услуге на тржишту трампом већ посредством новца. Због тога се цене изражавају у количини новца по јединици производа која мора бити плаћена да би се роба прибавила.[95] Дакле, цена подразумева новчани израз вредности јединице производа, односно, то је она количина новца коју купац мора да издвоји да би на тржишту прибавио робу која му је неопходна за задовољење неке потребе. Са становишта продавца, цена подразумева ону количину новца коју он добија за јединицу продатог производа.

Процес формирања цена одређен је многобројним факторима. На цену утичу вредност, понуда, тражња, развијеност тржишта, економска политика државе и слично. Као значајан фактор формирања цена издвајају се понуда и тражња. Раст тражње утиче на повећање цена и обрнуто, пад

---

[93] Р. Маринковић, 1998, *op.cit*, 5.

[94] М. Лабус, *op.cit*, 72.

[95] *Ibid.*

тражње изазива опадање цена. Супротно тражњи, пораст понуде добара и услуга утиче на пад цена и обрнуто, пад понуде изазива пораст цене добара и услуга. Од међусобног деловања понуде и тражње зависи конкретни ниво цена добара и услуга.

Цена мора бити објективна категорија. На основу цене као објективне категорије тржиште врши алокацију економских ресурса, дистрибуцију дохотка и селекцију привредних субјеката. Повезујући носиоце понуде и тражње, тржиште путем цене успоставља привредну равнотежу и спречава економски хаос на тржишту добара и услуга. Тржиште није идеалан механизам, али одређене функције обавља успешније од било ког до сада испробаног алтернативног механизма.[96]

4. ТРАЖЊА

4.1. Закон тражње

Тражња подразумева количину добара коју су по одређеној цени, у одређеном периоду и на одређеном тржишту, купци спремни да купе. Дакле, економски модел тражње посматра однос само две промењиве: независна промењива је цена, а зависна променљива је тражена количина неког добра. То значи да је тражња добра дефинисана у односу на цене. Колико ће одређене количине добра бити купљено зависи од цене добра. Још конкретније, посматра се промена тражене количине у односу на промену цене конкретног добра. Потребно је увидети узрочну везу: количина се посматра у зависности од цене, а не обрнуто.

Сваки економски модел суштински представља поједностављену слику стварности. У овом случају, проблем је сведен на само две величине: цену и количину, иако је јасно да у реалном животу тражња зависи и од низа других фактора. Разлог за ово поједностављивање је тај што је немогуће истовремено решавати једначину са већим бројем непознатих. Прво је потребно идентификовати утицај који цена има на тражњу, под претпоставком да су све остале величине непроменљиве. Тек након тога, модел се проширује са осталим факторима који, поред цене, утичу на тражњу, а то су у првом реду доходак, преференције и повезана добра.

Према **закону тражње,** при ниском нивоу цене, тражена количина производа је висока. Што је неко добро јефтиније, више људи је заинтересовано да га купи. Са растом цене, долази до промене тражене количине, јер је тад све мање људи заинтересовано за тај производ. Када је цена висока, тражња је ниска јер мало људи може и жели да тај производ плати.

[96] Р. Маринковић, 1998, *op.cit*, 3.

Ово је могуће представити на примеру. Замислимо групу од десет студената којој неко понуди сладолед од чоколаде. Колика ће бити тражена количина сладоледа, уколико је цена једне кугле свега 10 динара? Вероватно да би тражена количина била велика. Сада ћемо постепено подизати цену. Резултат ће бити тај да ће постепено, један по један студент смањивати тражену количину, односно одустајати од куповине. Тражена количина ће се постепено смањивати, све док на крају и последњи студент не одустане од било какве куповине јер ће му понуђена цена бити превисока.

Оваква међусобна зависност и условљеност тражње у односу на цену може се графички представити кривом тражње (D), која је представљена на Графикону 26. На вертикалној оси је представљана цена (P), а на хоризонталној количина (Q). При релативно ниском нивоу цене (P_1), тражња је релативно велика, и износи Q_1. Када дође до раста цене са нивоа P_1 на ниво P_2, тражена количина ће опасти са Q_1 на Q_2. Дакле, цена и тражена количина су обрнуто сразмерне величине.

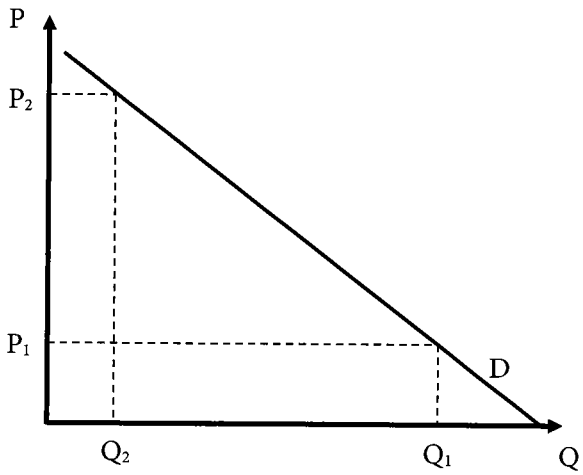

Графикон 26: Крива тражње

Крива тражње има негативан нагиб, односно она опада уколико се посматра с лева на десно. Свака тачка на криви показује одређену комбинацију цене и количине, односно колика је тражена количина при конкретном нивоу цене.

Тражња може бити индивидуална и тржишна. **Индивидуална** тражња представља тражњу једног појединца на тржишту. **Тржишна** тражња представља збир тражњи свих појединаца на одређеном тржишту, односно збир свих количина индивидуалне тражње сваког појединца.

4.2. Остали фактори који утичу на тражњу

Као што је речено, економски модел тражње посматра промену у траженој количини у односу на промену цене, под претпоставком непромењивости свих осталих фактора. Међутим, постоје и други фактори који утичу на промену у тражњи. Ту су пре свега доходак, преференције потрошача и зависна (повезана) добра.

Доходак одређује ниво тражње и њену структуру. Раст дохотка довешће до раста тражње. Примера ради, студент са дохотком који остварује од својих родитеља попије у кафићу у просеку један еспресо дневно. У случају да поред тога добије и неку озбиљнију стипендију, повећаће му се доходак, па је реално очекивати да ће се и његова тражња за угоститељским услугама повећати. Важи наравно и обрнуто: пад дохотка изазваће пад тражње.

Промена дохотка графички се приказује померањем криве тражње (Графикон 27). Уколико дође до раста дохотка, крива тражње се помера у десно (D_1). Обрнуто, пад дохотка помериће криву у лево, ка координатном почетку (D_2). Нагиб криве начелно остаје исти.

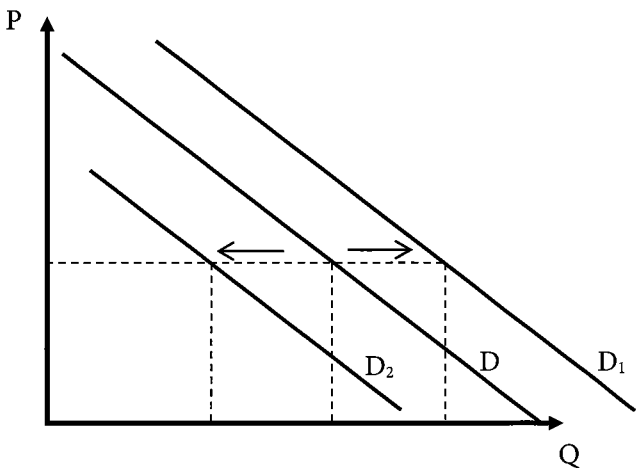

Графикон 27: Померање криве тражње услед промене дохотка

Промена у величини дохотка има одраза и на кретање структуре тражње. С растом дохотка повећава се тражња за луксузнијим и супериорнијим производима, и обрнуто, пад дохотка повећава, у структури тражње, потребу за егзистенцијалним добрима.

На тражњу утичу и промене цена зависних (повезаних) добара. **Зависна добра** су добра чија промена цене утиче на промену у тражњи других добара. Зависна добра су супститути и комплементарна добра.

Супститути су конкурентна и заменљива добра, те тражња не зависи само од промене цене посматраног производа, већ и од промене цене његовог супститута. На пример, свињско и јагњеће месо су супститути: то нису

иста добра, али су веома слична, имају исту функцију и могу се лако заменити у исхрани. Посматрајмо сада тржиште свињског меса. Уколико се цена робе не мења, под претпоставком непромењености осталих фактора, неће доћи ни до промене у тражњи. Међутим, уколико дође до осетног пада цене јагњећег меса, доћи ће до пада тражње на тржишту свињског меса, иако му се цена не мења, јер ће се потрошачи преоријентисати на јефтинију робу супституте.

Промена у цени једног добра доводи до померања криве тражње његовог супститута. Конкретније, уколико цена једног добра опада, крива тражње њеног супститута помера се улево. Обрнуто, ако цена једног добра расте, крива тражње супститута се помера удесно.

Комплементарна добра су она добра која су међусобно повезана у процесу употребе. То значи да промене цена комплементарних добара имају одраз како на кретање тражње тих добара, тако и на кретање цена међусобно повезаних добара. Најчешће се као пример комплементарних добара користе аутомобил и погонско гориво. Раст цене дизел горива довешће до пада тражње за аутомобилима која користе ту врсту горива. Обрнуто, пад цене дизел горива довешће до раста тражње за аутомобилима који га користе.

Крива тражње једног добра помера се улево увек када се повећа цена његовог комплемента и обрнуто, помериће се удесно кад падне цена његовог комплемента.

Преференције представљају потрошачев однос према корисностима које остварују потрошњом различитих роба и услуга. Примера ради, неки потрошачи више преферирају негазиране сокове у односу на алкохолна пића, други обрнуто.[97] Промена преференција може да утиче на промену у тражњи неког производа. Ово је веома важно, посебно с обзиром на чињеницу да се преференције потрошача мењају, те да се на њих може утицати. На пример, коришћење неког производа може доћи у моду, и тада се његова тражња повећава иако му се цена не мења. Промена у преференцијама може на више начина утицати на криву тражње, осим наравно на промену нагиба криве који ће сигурно остати опадајући.

4.3. Изузеци од закона тражње

Раст цене неког добра утиче на смањење тражње, односно, пад цене добра утиче на раст тражње. Ово опште правило ипак има изузетака. У литератури се наводе три изузетка овог правила, а то су Гифенов парадокс, Вебленов ефекат и шпекулативна очекивања.

---

[97] Потребно је разликовати преференције од тражње. Преференције говоре о укусима и жељама појединца у односу на потрошњу неког добра, али не говоре ништа о томе колико ће јединица тог добра појединац заиста потрошити. На пример, дечак жели да поједе пет кугли сладоледа (преференције), али ће при датом нивоу дохотка и цена, он купити само две (тражња).

Гифенов парадокс је ситуација која теоријски може да се деси код лица која имају најнижи доходак. Раст цене хлеба (који и даље остаје најјефтинија намирница) може довести до још веће потрошње хлеба, јер би део дохотка који преостаје за остале намирнице био недовољан.

Вебленов ефекат је ситуација у којој пад цене неког добра изазива смањење тражене количине за тим добром. Ово је случај тзв. снобовске потрошње. Постоје одређена луксузна добра која генеришу корисност потрошачу не само њиховим конзумирањем, већ је њихова сврха да другим људима покажу економску моћ појединца који је у могућности да себи такво добро приушти. Снобовско понашање и ексклузивна тражња код потрошача с високим дохотком у случају пада цене луксузног добра има за резултат пад тражње за тим добром. Тада је то добро доступно ширем кругу потрошача, више није луксуз који себи може да приушти само мали број најбогатијих, па више не представља статусни симбол за потрошаче с високим дохотком.

Код **шпекулативних очекивања** ради се о предвиђањима о будућим кретањима на тржишту. Уколико су очекивања купаца да ће цене у будућем периоду падати, то ће привремено успорити њихову тражњу. Уколико су очекивања да ће цене у будућем периоду расти или да ће наступити несташица, то ће довести до тренутног раста тражње.

4.4. Еластичност тражње

Закон тражње показује међусобни однос промене тражене количине и промене цене. **Ценовна еластичност тражње** мери величину реакције, односно интензитет промене тражене количине у односу на конкретну промену цене, изражено у процентима. Другим речима, еластичност тражње показује за колико се процената мења тражња за добром, када му се цена промени за 1%.

Уколико промену цене изразимо као ΔP, а промену тражене количине као ΔQ, онда је

$$\text{Еластичност} = \frac{\Delta Q}{\Delta P}$$

Интензитет промене количине може бити различит. Прва могућност је да је проценат промене тражене количине једнак проценту промене цене. Примера ради, и $\Delta Q = 10\%$ и $\Delta P = 10\%$, тада имамо **јединичну еластичност,** јер је

$$\text{Еластичност} = \frac{10\%}{10\%} = 1$$

Друга могућност је да је интензитет промене тражене количине мањи од промене цене, односно $\Delta Q < \Delta P$. Примера ради, цена производа се смањи за 30%, али реакција тражње буде слаба и она се повећа за свега 10%. Каже се да је тражња **чврста, нееластична** или **слабо еластична**, јер слабо

реагује на промену цене. То је случај када је количник ΔQ и ΔP мањи од 1 (10% / 30% < 1).

Трећа могућност је да је интензитет промене тражене количине већи од промене цене, односно $\Delta Q > \Delta P$. Примера ради, цена производа се смањи за 10%, на шта тражња бурно одреагује и повећа се за чак 30%. Каже се да је **тражња еластична,** јер јако реагује на промену цене. То је случај када је количник ΔQ и ΔP већи од 1 (30% / 10% > 1).

Еластичност тражње видљива је на самом графикону на ком је представљена крива тражње (Графикон 28). Крива тражње по правилу има негативан нагиб због обрнуто пропорционалног односа цене и тражене количине који следи из закона тражње. Међутим, нагиб саме криве тражње зависи од еластичности тражње. Код јединичне еластичности, крива тражње (D_1) има нагиб од 45°. Што је тражња еластичнија, крива тражње (D_2) је све положенија, односно има блажи нагиб. Обрнуто, што је тражња чвршћа, нагиб криве (D_3) је све стрмији.

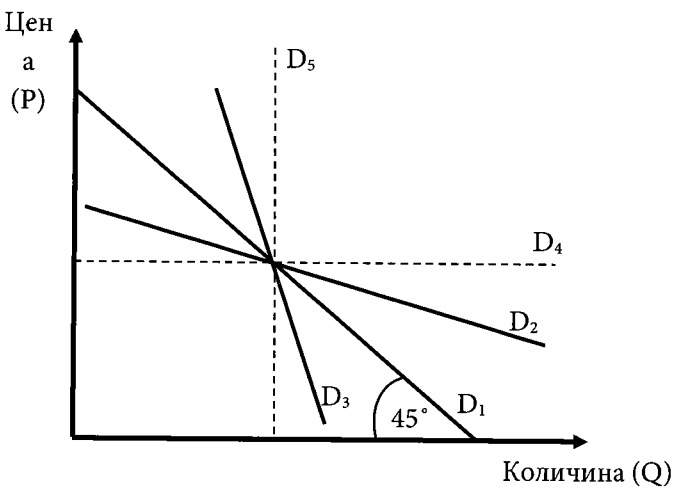

Графикон 28: Ценовна еластичност тражње

У теорији постоје и два екстремна случаја. Први случај је када је тражња **савршено еластична**, односно еластичност тражње је бесконачна. У том случају, минимална промена цене доводи до бесконачно велике промене у траженој количини. Овај екстреман случај графички се представља хоризонталном кривом тражње (D_4).

Други екстремни случај је када је тражња **савршено нееластична**, односно када је еластичност тражње нулта. У том случају, тражена количина уопште не реагује на било какву промену цене. Другим речима, тржиште је спремно да купи одређену количину производа, без обзира на његову цену. Тражња је тад постављена вертикалном кривом (D_5).

У пракси, изразито чврсту еластичност има тражња основних животних намирница које немају адекватне супституте, као што је на пример

хлеб. Домаћинства троше дневно одређену количину хлеба, без обзира да ли му је цена са 80 порасла на 100 динара, или је пала на 60. Слично је и са дуванским производима, код којих процентуално велике промене у цени не доводе до подједнако велике промене у тражњи.

Еластичнију тражњу по правилу имају робе које имају велики број супститута. Повећање цене биоскопских карата довешће до већег смањења у њиховој тражњи јер ће потрошачи чешће гледати филмове код куће.

Промене у тражњи могу бити резултат промене дохотка. **Доходна еластичност тражње** изражава релативне промене у тражњи настале као резултат релативних промена у дохотку. Уколико промену дохотка изразимо као ΔM, а промену тражене количине као ΔQ, онда је

$$\text{Доходна еластичност} = \frac{\Delta Q}{\Delta M}$$

Трећи случај је унакрсна еластичност тражње. **Унакрсна еластичност тражње** изражава осетљивост тражње једног добра на промене цене другог добра (нпр. код роба супститута). Уколико промену цене једног добра означимо са ΔP_1, а промену тражене количине другог добра као ΔQ_2, онда је

$$\text{Унакрсна еластичност} = \frac{\Delta Q_2}{\Delta P_1}$$

4.5. Потрошачев вишак

Резервациона цена купца представља највишу цену коју је појединац спреман да плати за одређено добро, и та је цена позната само њему. Она је одраз индивидуалних користи које појединац црпи из потрошње одређеног производа. С обзиром на то да се појединци међусобно разликују, разликују се и њихове резервационе цене.

Као што је претходно речено, тржишна тражња представља збир тражњи свих појединаца на тржишту неког добра. У том смислу, крива тржишне тражње практично представља **збир резервационих цена** коју је сваки потрошач спреман да плати за одређено добро.

Са друге стране, **цена коју је потребно платити** за одређено добро је унапред дата. Она је универзална за сва лица, без обзира на њихову резервациону цену.

Разлика између резервационе цене коју је купац спреман да плати, и тржишне цене коју купац стварно плаћа за одређено добро, назива се **потрошачев вишак**. То је прираст корисности индивидуалног потрошача који он остварује од размене. Он је мера његовог индивидуалног благостања.

Потрошачев вишак је могуће посматрати и на нивоу тржишта неког производа. То је збир потрошачког вишка који је сваки индивидуални по-

трошач остварио на тржишту. Другачије речено, то је разлика између резервационих цена свих потрошача неког производа и цене коју су за њега платили.

Потрошачев вишак је приказан на Графикону 29. Крива *D* представља тражњу неког добра, који је на тржишту доступан по цени P_1. Укупно је на тржишту купљено Q_1 количина производа, и сваки је плаћан по истој цени P_1. Поље *a*, означава потрошачев вишак, односно разлику између резервационих цена оних купаца који су купили производе, и стварно плаћене цене. То је поље које се налази између криве тражње која представља збир резервационих цена свих купаца (*D*), и стварно плаћене цене P_1.

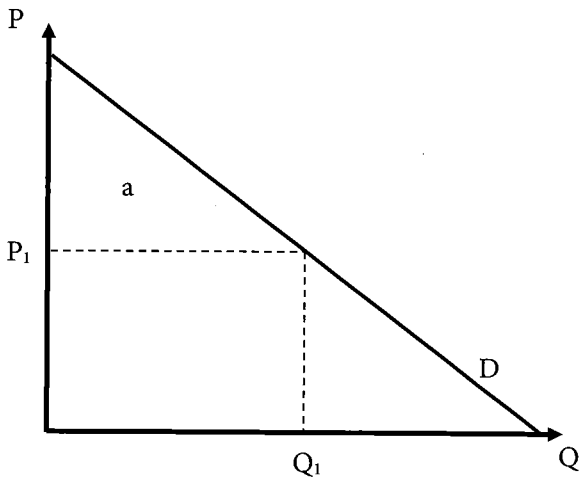

Графикон 29: Потрошачев вишак

5. ПОНУДА

5.1. Закон понуде

Понуда подразумева произведену и понуђену количину неког добра која се по одређеној цени, у одређеном периоду и на одређеном тржишту нуди купцима. Битни елементи овако дефинисане понуде јесу количина одређеног добра и цена.

Између понуђене количине неког добра и цене такође постоји однос узајамне зависности. Колико ће износити понуда неког добра зависи од цене тог добра, па се количина понуде одређује у односу на цену. Према **закону понуде**, уколико цена добра расте, произвођачи ће бити спремни да

понуде већу количину тог добра тржишту. Обрнуто, ако цена добра пада, произвођачи ће понудити мању количину.

Однос између цена и понуђене количине може се представити графички помоћу криве понуде (Графикон 30). На вертикалној оси је представљана цена (P), а на хоризонталној количина (Q).

При релативно ниском нивоу цене (P_1) и понуда је релативно мала (и износи Q_1). Када дође до раста цене са нивоа P_1 на ниво P_2, порашће и понуђена количина са нивоа Q_1 на ниво Q_2. Дакле, цена и тражена количина су директно сразмерне величине.

Крива понуде (S) има позитиван нагиб, односно расте уколико се посматра с лева на десно. Свака тачка на криви показује одређену комбинацију цене и количине, односно колика је понуђена количина при конкретном нивоу цене.

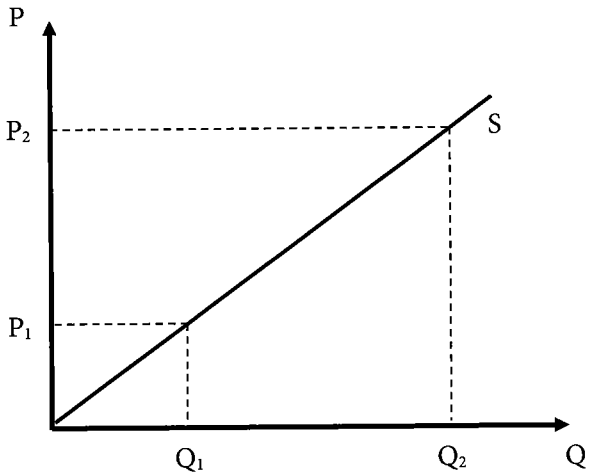

Графикон 30: Крива понуде

Понуда такође може бити индивидуална и тржишна. **Индивидуална** понуда представља понуду једног произвођача. **Тржишна** понуда представља збир понуда свих произвођача на одређеном тржишту, односно збир свих количина индивидуалне понуде свих произвођача.

Постоји и специфичан случај који је приказан на Графикону 31. У питању је тзв. **регресивна криве понуде**. Илустрована ситуација може се јавити код понуде рада. До одређене висине цене рада по часу (P_2), закон понуде нормално функционише: што је већа цена рада, појединац је спреман да ради све више и више, односно да произвођачу понуди више свог рада (до Q_2). Међутим, рад има и свој опортунитетни трошак, а то је слободно време: сваки сат који појединац проведе на раду, узет је од слободног времена. До једне тачке, појединац је спреман да повећава своју понуду због веће цене коју за тај рад остварује. Та тачка се назива тачка засићења и на графикону је представљена тачком A. Након тог нивоа, он почиње више да

вреднује слободно време од новца коју би добио за уложени рад. Из тог разлога, растом цене рада преко тачке засићења, понуђена количина почиње да се смањује (од *Q2* према *Q3*). Крива понуде у том делу има негативан нагиб.

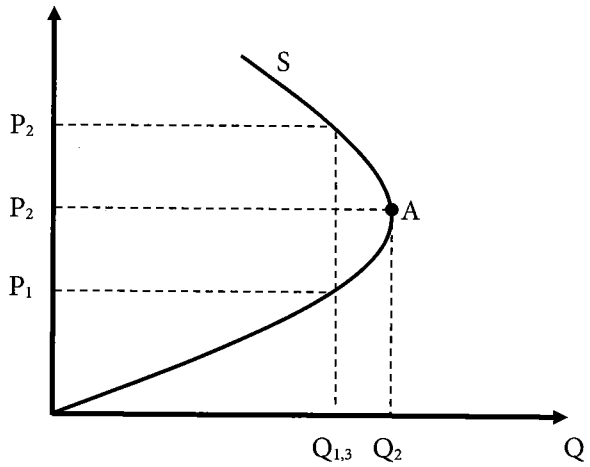

Графикон 31: Регресивна крива понуде

5.2. Остали фактори који утичу на понуду

Постоје и други фактори који поред цене утичу на понуду. Најважнији су цена фактора производње за производњу дате робе и технолошки напредак. Уколико дође до промене неког од наведених фактора, то може да изазове промену у понуди (раст или пад). Промена понуде означава промену спремности произвођача да по постојећим ценама на тржишту изнесе и прода понуђену количину добара.

Технологија се може дефинисати као скуп знања и вештина у комбиновању фактора производње, ради стварања одређених производа. Да би се одређена производња остварила, могуће су различите комбинације производних фактора. Коју комбинацију инпута ће одабрати произвођач зависи од његове технолошке ограничености и од могућег максималног резултата производње. Отуда, технологија има значајан допринос у процесу максималног увећања могућег аутпута за дати ниво инпута. Људско друштво одликује стални **технолошки напредак**. Нови проналасци, нове производне и организационе технологије, привредно и потрошачко окружење и нове струке и занимања морају бити у функцији даљег развоја производних функција. Развојем технологије, долази до повећања продуктивности свих фактора производње. Бољим коришћењем постојећих ресурса постижу се веће производне могућности, односно долази до раста понуде.

Раст понуде приказан је на Графикону 32. Примера ради, услед технолошког напретка, дошло је до појефтињења производње неког производа. Услед тога, долази до померања криве понуде удесно. Крива S_1 представља нову, увећану понуду.

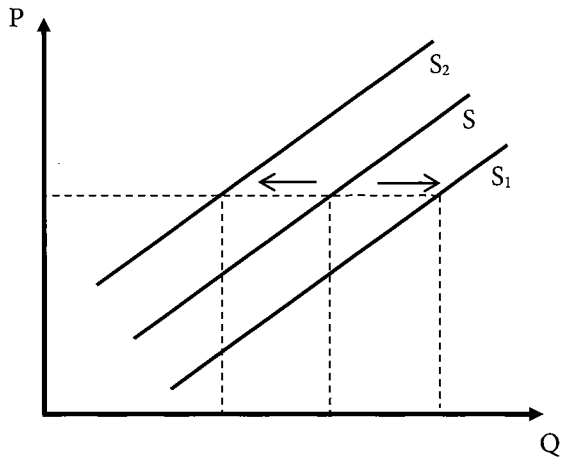

Графикон 32: Померање криве понуде

До промене понуде доћи ће и услед **промене цена производних фактора** који се користе у процесу производње. Раст зарада грађевинских радника или пораст цене грађевинског материјала, довешће до смањења понуде грађевинских објеката уколико не би био праћен адекватним повећањем њихових цена.

Пад понуде приказан је на Графикону 32. Крива S_2 представља нову, умањену понуду грађевинских објеката.

5.3. Ценовна еластичност понуде

Ценовна еластичност понуде мери величину реакције, односно интензитет промене понуђене количине неког производа у односу на конкретну промену цене, изражено у процентима. Другим речима, еластичност тражње показује за колико се процената мења понуда неког производа, када му се цена промени за 1%.

Уколико промену цене изразимо као ΔP, а промену понуђене количине као ΔQ, онда је

$$\text{Еластичност} = \frac{\Delta Q}{\Delta P}$$

Интензитет промене количине може бити различит. Прва могућност је да је проценат промене понуђене количине једнак проценту промене цене. Примера ради, када је $\Delta Q = 10\%$ и $\Delta P = 10\%$, имамо **јединичну еластичност**, јер је 10% / 10% = 1.

Друга могућност је да је интензитет промене понуђене количине мањи од промене цене, односно $\Delta Q < \Delta P$. Примера ради, цена производа се повећа за 30%, али реакција понуде буде слаба и она се повећа за свега 10%. Каже се да је понуда **чврста, нееластична** или **слабо еластична** јер слабо реагује на промену цене. То је случај када је количник ΔQ и ΔP мањи од 1 (10% / 30% < 1).

Трећа могућност је да је интензитет промене понуђене количине већи од промене цене, односно $\Delta Q > \Delta P$. Примера ради, цена производа се повећа за 10%, на шта понуда снажно одреагује и повећа се за чак 30%. Каже се да је **понуда еластична,** због њене јаке реакције на промену цене. То је случај када је количник ΔQ и ΔP већи од 1 (30% / 10% > 1).

Еластичност понуде видљива је на графикону на ком је представљена крива понуде (Графикон 33). Крива понуде по правилу има позитиван нагиб због директно пропорционалног односа цене и понуђене количине који следи из закона понуде. Међутим, нагиб саме криве зависи од еластичности понуде. Код јединичне еластичности, крива понуде (S_1) има нагиб од 45°. Што је понуда еластичнија, крива понуде (S_2) је све положенија, односно има блажи нагиб. Обрнуто, што је понуда мање еластична, нагиб криве (S_3) је све стрмији.

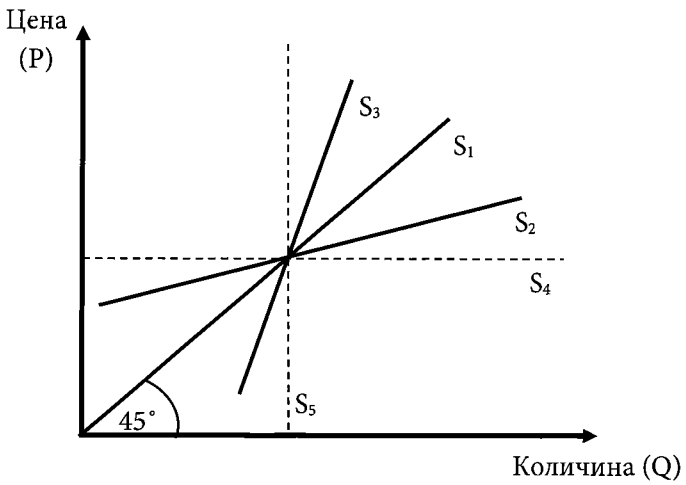

Графикон 33: Ценовна еластичност понуде

И овде теорија идентификује два екстремна случаја. Први случај је **савршено еластична**, односно бесконачна еластичност понуде. У том случају, минимална промена цене доводи до бесконачно велике промене у понуђеној количини. Овај екстреман случај графички се представља хоризонталном кривом понуде (S_4).

Други екстремни случај је **савршено нееластична**, односно нулта еластичност понуде. У том случају, понуђена количина уопште не реагује на било какву промену цене. Другим речима, тржиште је спремно да понуди

одређену количину производа, без обзира на његову цену. Тражња је тад постављена вертикалном кривом (S_5).

5.4. Произвођачев вишак

Резервациона цена продавца представља најнижу цену по којој је произвођач спреман да прода одређени производ и та је цена позната само њему. Она је одраз његових трошкова производње. Различити произвођачи користе различите технолошке процесе, односно имају на располагању различите ресурсе у процесу производње, па због тога немају исте трошкове. С обзиром на то, разликују се и њихове резервационе цене.

Тржишна понуда представља збир понуда свих произвођача неког добра. У том смислу, крива тржишне понуде практично представља **збир резервационих цена** произвођача одређеног добра.

Са друге стране, **тржишна цена** одређеног производа је параметарска величина – она је резултат укупних тржишних сила и на њу индивидуални произвођачи не могу да утичу. Одржива производња подразумева да цена по којој произвођач продаје свој производ, на дуги рок мора бити већа од трошкова његове производње.

Разлика између цене коју добија за свој производ и његове резервационе цене, назива се **произвођачев вишак**. То је прираст корисности индивидуалног произвођача који он остварује од размене. Он је мера његовог индивидуалног благостања. С обзиром на то да сви произвођачи имају различите трошкове производње, износи њихових индивидуалних вишкова се разликују.

И произвођачев вишак се може посматрати на нивоу тржишта неког производа. То је збир вишкова који је сваки индивидуални произвођач остварио на тржишту. Другачије речено, то је разлика између тржишне цене неког производа, и индивидуалних трошкова производње свих произвођача.

Произвођачев вишак је приказан на Графикону 34. Крива S представља понуду неког добра, чија је тржишна цена P_1. Укупно је на тржишту продата Q_1 количина производа, и сваки је продат по истој цени P_1. Поље (троугао) b означава произвођачев вишак. То је поље које се налази између цене P_1 и криве понуде.

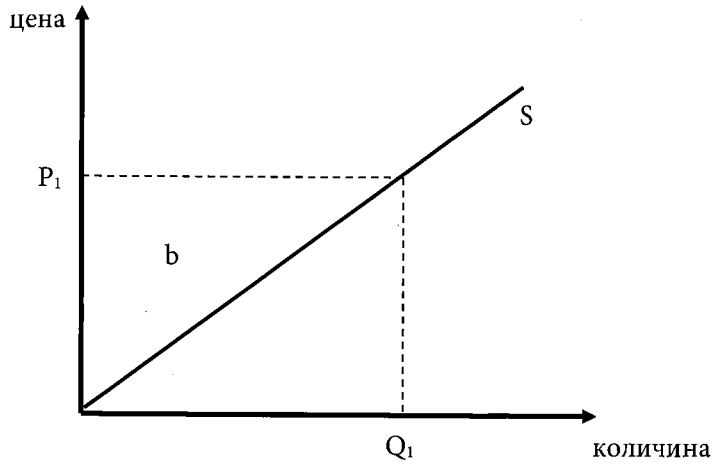

Графикон 34: Произвођачев вишак

6. РАВНОТЕЖА НА САВРШЕНОМ ТРЖИШТУ

6.1. Оптимална алокација

Као што је речено, тржиште представља амбијент у ком се сусрећу понуда и тражња. Понуда и тражња показују међусобну зависност и условљеност, прилагођавајући се међусобно кроз ценовни механизам. **Функционисање ценовног механизма** приказано је на Графикону 35. Графикон заправо представља обједињени приказ криве понуде (*S*) и криве тражње (*D*).

Пођимо од претпоставке да је на тржишту успостављена **ниска цена**, P_1. При том нивоу цене, тражња износи Q_2. То је количина производа коју су купци, при датој цени, спремни да плате. Са друге стране, при том нивоу цене (P_1), тржиште је спремно да понуди купцима само Q_1 количину производа.

На првом месту треба приметити да на тржишту постоји мањак, односно несташица конкретног производа. Овај мањак представља разлику између тражене (Q_2) и понуђене (Q_1) количине. Разлог томе је што се произвођачима не исплати да при том нивоу цене понуде већу количину производа. Они би били спремни да повећају производњу, али само по вишој цени.

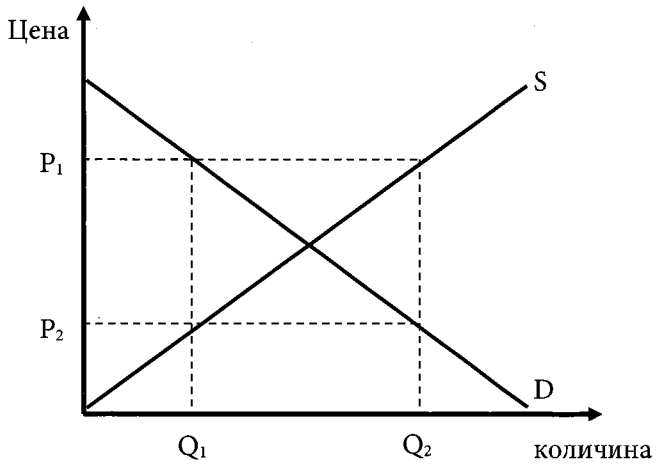

Графикон 35: Успостављање равнотеже

Са друге стране, један број купаца је задовољио своју потребу за дефицитарним производом, и то по релативно ниској цени. Истовремено, постоји и један број субјеката на страни тражње, који су спремни да купе тај производ чак и по вишој цени од P_1, али тога производа на тржишту за њих нема.

У таквим околностима, под притиском конкуренције, почиње да делује ценовни механизам. Произвођачи имају интерес да повећају производњу, али уз истовремено повећање цене. Чак и купци имају интерес да прихвате повећање цене, уколико би то значило да ће моћи да задовоље своју потребу за дефицитарним производом.

Пођимо затим од претпоставке да је **цена одређена на неком високом нивоу** P_2. У том случају, произвођачи су изузетно мотивисани да на тржиште изнесу своје производе. Њихова понуда износи Q_2. Међутим, за већину купаца та је цена превисока. Тек један број купаца је спреман да по тој цени купи Q_1 количину производа.

Разлика између понуде и тражње представља вишак, односно непродате залихе. Зато произвођачи почињу да спуштају цену, како би се тих вишкова ослободили. Нова, нижа цена делује и на купце, тако да тражња за производом почиње да расте.

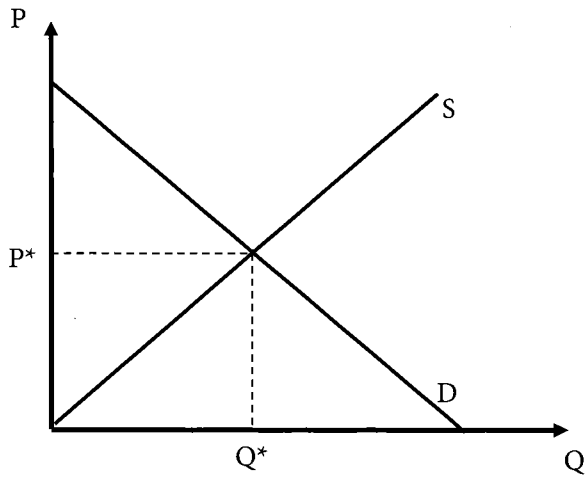

Графикон 36: Равнотежа на савршеном тржишту

Замислимо сада ситуацију (приказану на Графикону 36) у којој дође до формирања цене на нивоу *P**. У том тренутку, долази до потпуног изједначавања понуде и тражње на нивоу *Q**. Сви купци који су били спремни да плате цену, прибавили су жељени производ. Такође, произвођачи су продали целокупну производњу. На тржишту нема вишкова непродате робе, нити има несташице. У тој ситуацији, тржиште је дошло **у равнотежу**. **Равнотежна количина** је она количина производа, при ком су понуда и тражња изједначене. Цена при којој се понуда и тражња изједначавају назива се **равнотежна цена**.

6.2. Максимизација друштвеног благостања

На овом месту, потребно је сагледати ефекат равнотеже на друштвено благостање. **Друштвено благостање** представља укупан збир произвођачевог и потрошачевог вишка, представљен на Графикону 37.

Произвођачев вишак је прираст корисности који произвођачи остварују од размене, и представља разлику између тржишне цене неког производа, и индивидуалних трошкова производње свих произвођача. **Када је тржиште у тачки равнотеже**, произвођачев вишак је на графикону представљен пољем *a+b+c*.

Потрошачев вишак је прираст корисности потрошача који они остварују од размене, и представља разлику између резервационе цене коју су били спремни да плате, и тржишне цене коју су платили за одређено добро. Када је тржиште у тачки равнотеже, потрошачев вишак представљен је пољем *d+e+f*.

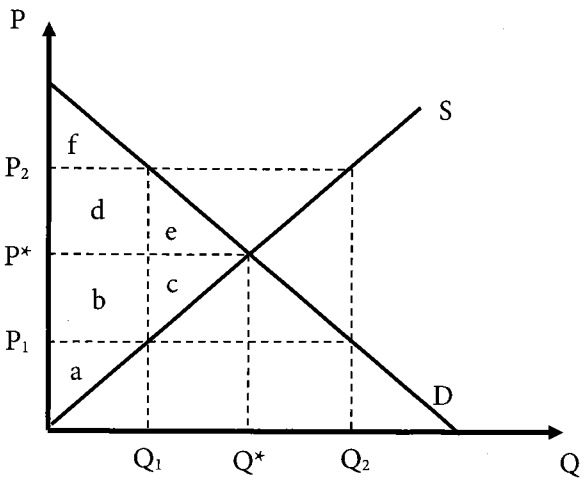

Графикон 37: Максимизација друштвеног благостања

На Графикону је видљива и величина друштвеног благостања при **цени која је нижа од равнотежне** (P_1). Прираст корисности произвођача представља само поље *a*, док је прираст корисности потрошача чак *b+d+f*. Међутим, поље *c+e*, које се назива још и Харбергеров троугао, представља губитак друштвеног благостања због неоптималне алокације ресурса.

На Графикону је видљив и случај када је **цена виша од равнотежне** (P_2). Прираст корисности произвођача представља поље *a+b+d*, док прираст користи потрошача сада представља само поље *f*. Опет имамо губитак благостања представљен Харбергеровим троуглом (поље *c+e*).

Као што је на почетку истакнуто, друштвено благостање максимизовано је у тачки равнотеже. Ни један економски субјекат тада нема интерес да промени своје понашање. Подизање цене од стране произвођача, довело би до смањења тражње, па би један део производње остао непродат, на штету произвођача. Спуштање цене би погодовало неким купцима, али би последица била смањење производње па би неки потрошачи остали без жељеног производа. У свакој од тих ситуација, дошло би до поновног активирања ценовног механизма, који би у теорији довео понуду и тражњу у стање равнотеже.

6.3. Савршено тржиште

Неокласична економија претпоставља да ће оптимална алокација бити постигнута само на **савршеном тржишту**, односно на тржишту савршене или потпуне конкуренције. И савршено тржиште представља један економски модел који поједностављује стварност, како би се на најбољи начин сагледао међусобни утицај тржишних сила, односно понуде и тражње.

Савршено тржиште у основи одликује **више карактеристика**. Пре свега, то је хомогеност производа, савршена (потпуна) обавештеност економских субјеката, велики број ситних купаца и продаваца, цена као параметарска величина, максимизација корисности и профита као циљ економских субјеката, слободан улазак и излазак из гране, непостојање трансакционих трошкова и др.

Хомогеност производа на тржишту представља прву карактеристику савршеног тржишта. Хомогени производи су међусобно савршени супститути и купци их третирају као идентичне, неуочавајући међусобне разлике. Њима је зато потпуно свеједно ко су произвођачи. У реалним условима, веома је мало тржишта са хомогеним производима. Највише се овом идеалу приближило тржиште производа којима се тргује на берзама (нпр. меркантилна пшеница или кукуруз одређене сорте и класе и сл.). Овај критеријум је изузетно важан јер представља претпоставку за функционисање економског модела, према коме ће се купци и продавци усклађивати искључиво кроз промену цене, с обзиром на то да се производи по квалитету међусобно не разликују.

Савршена или **потпуна обавештеност** значи да су сви учесници на тржишту обавештени о свим карактеристикама производа, о њиховој цени, расположивим количинама и свим другим околностима од значаја за доношење одлуке о куповини или продаји.

На савршеном тржишту учествује **велики број продаваца и велики број купаца с малом економском снагом**. Недовољна појединачна економска снага учесника на тржишту искључује сваку могућност индивидуалног вођења политике цена. Суштински, овај услов подразумева да на тржишту нема великих и јаких играча који би другим субјектима могли наметати услове. Конкретније, нема монопола ни на страни понуде ни на страни тражње, већ се цена формира искључиво у складу са тржишним силама.

Из претходног услова произлази да је на савршеном тржишту **цена унапред дата, параметарска величина**, пошто ни један учесник нема могућност да на њу самостално утиче. Појединац може само да се прилагођава цени. Уколико продавац подигне цену свог производа изнад цене конкурента, то ће условити преоријентацију купаца на куповину јефтинијих производа конкурената. Губитак купаца за продавца скупљег производа може да значи и његов престанак учешћа на тржишту. Наравно, то не значи да су једном утврђене цене добара и услуга непроменљива величина. Цене се мењају, оне су променљива величина, али као последица делатности целог скупа продаваца и купаца.[98]

Постоји **слободан улазак и излазак из гране, под нултим трошковима**. Сваки произвођач потпуно је слободан да учествује на тржишту било којих добара, односно не постоје никакве баријере уласку или изласку са тржишта. Конкретније, уколико се на једном тржишту појави профитна

[98] З. Пјанић, *Теорија цена*. Београд, 1984, 247.

могућност, свако ко је уочи има могућност да се укључи на то тржиште и ту профитну могућност искористи. Исто тако, у моменту када му се останак на одређеном тржишту више не исплати или му је друго тржиште атрактивније, има могућност да се преоријентише на неку нову делатност. Ово се у данашњим условима готово подразумева. Међутим, битно је да трошкови уласка или изласка занемариви, што у реалним условима често није случај. Примера ради, можда се у једном тренутку отвори профитна могућност у грађевинском сектору. Али, да би се неко укључио на то тржиште, морао би да располаже са довољно грађевинских машина, алата, да организује пословање са обученим и компетентним радницима и сарадницима, да би уопште могао да покрене неки грађевински подухват. Иако многи уочавају профитну могућност, немају средстава да се укључе у ову грану.

На савршеном тржишту, основни мотив појединца је трагање за **максимизацијом сопствене корисности, односно профита**. То је једини разлог због кога појединци или предузећа предузимају било какве активности на тржишту.

Карактеристика савршеног тржишта је и **непостојање трансакционих трошкова**. Трансакциони трошкови представљају цену размене. У трансакционе трошкове спада тражење трансакционог партнера, информисање о свим битним елементима посла, преговарање о условима размене, формулисање уговорних обавеза, транспортни трошкови, административни трошкови, трошкови осигурања, пореске обавезе...

7. НЕСАВРШЕНОСТ ТРЖИШТА И УЛОГА ДРЖАВЕ

Савршено тржиште представља **оптималан амбијент за одвијање економских односа**, на коме „невидљива рука тржишта" постиже оптималну алокацију ресурса и максимизацију друштвеног благостања. Ипак, оно представља само теоријски модел, и како се то често шаљиво и илустративно каже, оно постоји само у главама професора економије и њиховим уџбеницима. Свима је јасно да свако реално тржиште и те како одступа од овог теоријског модела. И поред тога, практична вредност модела је што служи као репер за креирање економског система и економске политике.

У стварности, тржиште није у могућности да осигура оптималну алокацију ресурса, јер у реалности нису (нити могу бити) испуњени апсолутно сви критеријуми који дефинишу савршено тржиште. То су ситуације у којима се јавља тзв. тржишни неуспех (енг. *market failure*) – због чега се у реалности размена одвија на несавршеном тржишту (тржишту несавршене или непотпуне конкуренције). **Задатак државе на несавршеном тржишту** је да, применом правно-економских института, у што већој мери от-

клони факторе који доводе до тржишног неуспеха, како би се резултати алокације што више приближили оптималним.

Један од фактора који доводе до неоптималне алокације ресурса јесте појава **монопола**. Монопол подразумева одсуство конкуренције. То је тржишно стање у коме постоји једно предузеће у целом производном сектору, односно у једној грани. Монополиста је у позицији да потрошачима наметне цену за своје производе, која је виша од оптималне цене каква постоји на савршеном тржишту. Из тог разлога, друштвено благостање је умањено јер је цена коју плаћају потрошачи већа, због чега је потрошња тога производа мања од оптималне. Појава монопола представља оправдан разлог за мешање државе у тржишне односе. Савремене државе воде антимонополску политику, чији је циљ заштита конкуренције и спречавање настанка монопола, односно њихова елиминација.

Сличан монополу је и **олигопол**, када на страни понуде постоји неколико доминантних предузећа, која су у стању да потрошачима наметну цену која је виша од тржишне. Она то постижу кроз отворену или (најчешће) прикривену међусобну координацију. Понекад се појам монопол употребљава у свом ширем значењу, који обухвата и олигопол.

Да би тржиште било савршено, сви економски субјекти морају бити апсолутно информисани о свим карактеристикама добара која постоје на тржишту. На пример, каквог је квалитета мотор одређеног аутомобила, да ли је храна у ресторану брзе хране свежа и термички обрађена, да ли ће мобилни телефон или рачунар функционисати беспрекорно и након неколико месеци коришћења и сл. Наравно, на реалном тржишту немогуће је чак ни приближно достићи такав ниво информисаности свих учесника (економским речником, трансакциони трошкови информисања расту до бесконачности). Произвођачи по правилу знају технологију производње, као и материјал који су употребили у процесу производње, али потрошачи такве информације немају. Економска теорија у овом случају говори о **субоптималној информисаности**, односно о **асиметрији информисаности** која постоји на реалном тржишту, где су једни економски субјекти боље обавештени од других (најчешће су потрошачи/купци мање информисани од произвођача/продаваца). Због субоптималне информисаности, реално тржиште не постиже оптималну алокацију на онај начин на који она постоји на савршеном тржишту.

У условима недовољне информисаности каква постоји у реалном свету, резултат алокације ресурса одступа од оптималног. Зато је интерес државе да колико је могуће подстакне размену информација, како би се побољшала информисаност економских субјеката. Један од примера како држава подстиче размену информација јесте прописивањем законске обавезе продаваца да на декларацијама својих прехрамбених производа истакну све информације које могу утицати на одлуку потенцијалних купаца. На тај начин се смањује асиметрија информација између произвођача и по-

трошача, због чега се резултат размене на тржишту прехрамбених производа приближава оптималном. Такође, произвођачи цигарета су у обавези да на паклицама видно истакну упозорења о опасностима дуванског дима по здравље људи, итд.

Негативне екстерналије се јављају и у фази производње и у фази потрошње. Као пример екстерналија у потрошњи може се узети пушење у затвореној просторији. Емитујући дувански дим, пушач производи екстерни ефекат утичући негативно на стање корисности присутних непушача. Увећање његове личне корисности дакле директно је праћено смањењем корисности других лица, који на ту активност нису дали свој пристанак. Екстерналије могу настати и у фази производње. Пример за то је фабрика која испушта штетне материје у атмосферу, загађујући тако животну средину која припада свим људима, директно умањујући њихову корисност. Наведеним понашањем, појединци су успели да остваре прираст индивидуалне корисности (конзумирањем дувана, јефтинијом производњом уз коришћење „прљаве" технологије), пребацујући (екстернализујући) део својих трошкова на друге субјекте. Активност појединаца који успеју да несметано екстернализују своје трошкове увећава се изнад оптималног нивоа,[99] због чега је благостање осталих субјеката нарушено.

Задатак правног система је да што више приближи реалне услове оним идеалним. У том циљу, потребно је створити такав правни оквир који ће (између осталог) спречити појединце да производе негативне екстерне ефекте на друге чланове друштва. Велики је број ограничења која су уведена управо ради спречавања појаве негативних екстерних ефеката. Она су уведена најчешће ради заштите животне средине, безбедности и здравља људи и слично.

Јавна добра према економској дефиницији представљају она добра код којих нема ривалитета у потрошњи, и код којих је немогуће или веома тешко спречити оног корисника да користи то добро, иако га није платио. Када су јавна добра у питању, тржишни механизам не може да обезбеди оптималну понуду. Зато је једна од основних функција савремене државе пружање услуге јавних добара, у шта спада изградња саобраћајне инфраструктуре, националне одбране, унутрашње безбедности грађана итд, а која се финансира кроз државни буџет.

7.1. Политика и право заштита конкуренције

Монополи показују своје негативне аспекте у развијеним капиталистичким државама већ **крајем 19. века**. У то време, велике компаније се удружују, тежећи да под своје окриље ставе целокупну понуду појединих привредних грана и географских подручја. Иако су тадашњи теоретичари

[99] Фабрика емитује више штетних материја у животну средину, пушачи конзумирају више цигарета у присуству непушача, итд.

либералног капитализма заступали став да држава не треба да се меша у тржишне односе произвођача и потрошача, у то време долази до доношења првих прописа који санкционишу овакву праксу.[100] Међутим, прошло је више деценија, док политика заштите конкуренције није заживела у модерним државама. Заштита конкуренције представља једну од основних функција савремених капиталистичких држава.

Држава спроводи заштиту конкуренције преко права конкуренције, односно антимонополског права. **Право конкуренције** се дефинише као „скуп прописа који треба да обезбеде да се конкуренција на тржишту не нарушава на начин којим се умањује друштвено благостање".[101]

Заштита конкуренције није сама по себи циљ. С обзиром на то да конкуренција представа амбијент у коме се постиже економска ефикасност, свако нарушавање конкуренције доводи до пада ефикасности. Зато је сврха заштите конкуренције спречавање умањења друштвеног благостања, односно омогућавање његове максимизације.

Један од најчешћих начина ограничавања конкуренције (свакако не и једини) јесте закључивање рестриктивних споразума између конкурената. **Рестриктивни споразуми** су споразуми између учесника на тржишту који имају за циљ или последицу значајно ограничавање, нарушавање или спречавање конкуренције.

Дакле, према дефиницији, нису сви споразуми склопљени између конкурената рестриктивни, већ само они који су усмерени на елиминацију конкуренције међу њима. Они то постижу на различите начине. Типичан случај је када конкурентска предузећа закључују **споразум о цени** по којој ће продавати неки производ. Циљ таквог споразума је да цена производа буде већа од цене која би била формирана на слободном тржишту, да споразума нема. Тржишна тражња ће се прилагодити новој (вишој) цени, па ће укупна количина производа на тржишту бити мања од оптималне.

Други вид ограничавања конкуренције јесте **уговарање производних квота**. Суштина овог споразума своди се на уговарање количине производа које ће сваки од произвођача произвести (квота), као и њихова расподела међу произвођачима. Укупна количина производа који се производе за тржиште мора бити мања од количине која би била произведена да тог споразума нема. С обзиром да је на тржиште пласирана мања количина производа од оптималне, цена која ће бити формирана на монополизованом тржишту биће већа. Дакле, уговарање производних квота има исти ефекат као и уговарање продајне цене.

---

[100] Први модеран и свеобухватан антимонополски закон доноси Канада 1889. године, а годину дана касније и САД.

[101] Б. Беговић, В. Павић, *Увод у право конкуренције*. Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012, 23.

Трећи вид ограничавања конкуренције односи се на **географску поделу тржишта**. Конкуренти се договарају о томе да сваки од њих преузме монопол на једном локалном тржишту.

У сва три случаја, **последица** је погоршање положаја потрошача на рачун положаја произвођача, с тим што укупан губитак благостања није у потпуности компензован добитком произвођача (разлика настаје због алокативне неефикасности монопола).

Могуће је и ограничавање конкуренције која се дешава **на страни тражње**, када долази до удруживања купаца. Примера ради, могуће је да произвођачи шећера склопе рестриктиван споразум којим се ограничава конкуренција при откупу шећерне репе. Ово се може постићи договарањем откупне цене која је нижа од тржишне.

У готово свим модерним земљама, заштита конкуренције се не односи на **тржиште рада**, већ само на тржиште капитала, роба и услуга. У супротном, свако синдикално организовање би морало бити забрањено, с обзиром на то да је суштина синдикалног деловања сама по себи усмерена на нарушавање конкуренције.

Спречавање злоупотреба монополског положаја представља основни задатак права конкуренције, због чега се оно назива још и антимонополско право. Када је Србија у питању, основни пропис у овој области представља Закон о заштити конкуренције (2009).

На првом месту, законом је **забрањено склапање рестриктивних споразума**. Рестриктивни споразуми, у смислу Закона о заштити конкуренције, су споразуми између учесника на тржишту који имају за циљ или последицу значајно ограничавање, нарушавање или спречавање, конкуренције. Рестриктивни споразуми могу бити уговори, поједине одредбе уговора, изричити или прећутни договори, усаглашене праксе, као и одлуке облика удруживања учесника на тржишту, а којима се нарочито: (1) непосредно или посредно утврђују куповне или продајне цене или други услови трговине; (2) ограничава и контролише производња, тржиште, технички развој или инвестиције; (3) примењују неједнаки услови пословања на исте послове у односу на различите учеснике на тржишту, чиме се учесници на тржишту доводе у неповољнији положај у односу на конкуренте; (4) условљава закључивање уговора или споразума прихватањем додатних обавеза које с обзиром на своју природу и трговачке обичаје и праксу нису у вези са предметом споразума; (5) деле тржишта или изворе набавки. Сви рестриктивни споразуми се према закону сматрају ништавим, а уговорне стране не могу тражити судску заштиту у случају да се супротна страна не придржава одредби споразума.

Централно место у вођењу антимонополске политике у Србији има **Комисија за заштиту конкуренције**. Она је основана као самостална и независна државна организација (или би таква требало да буде), којој је пове-

рена контрола понашања учесника на тржишту и спречавање злоупотреба монополског понашања.

Комисија је надлежна да самостално (*ex officio*) или по пријави странке покрене и спроведе поступак уколико постоји основана претпоставка да је дошло до повреде конкуренције. Након спроведеног поступка (у коме се предузимају потребне доказне радње у циљу правилног утврђивања чињеничног стања), Комисија, уколико утврди повреду конкуренције, одређује меру заштите конкуренције, меру отклањања повреде конкуренције, односно другу управну меру прописану законом. Мера заштите конкуренције представља обавезу плаћања новчаног износа у висини највише 10% од укупног годишњег прихода монополског предузећа.

8. ДРЖАВНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ НА ТРЖИШТУ

Након што је либерална фаза капитализма завршена са Великом кризом 1930-их година, све више јача **државни интервенционизам** у привреди. Држава преко различитих правно-економских инструмената интервенише у тржишним односима, у циљу постизања различитих економских, социјалних или политичких циљева. То се најчешће чини у ситуацијама када политичке власти нису задовољне резултатом тржишне алокације, због чега покушавају да правним нормама исправе тај резултат. Овде ће се приказати инструменти којима држава интервенише у тржишним односима, а то су субвенције које се дају произвођачима и политика цена (максимизација цена појединих производа).

8.1. Субвенционисање производње

Субвенције су врста државних расхода ради подржавања и потпомагања привредних и непривредних делатности. Различити су конкретни облици субвенционисања, али се у привреди најчешће користе субвенције за пољопривредну производњу, стамбену изградњу, саобраћај, инвестиционе активности, регионални развој, спољну трговину, итд. Субвенционисање произвођача најчешће се оправдава потребом да се повећа обим производње, број запослених радника у индустрији у одређеном сектору, и/или ценовна конкурентност производа који се субвенционише. Иако се оне могу и шире дефинисати, овде ће се под субвенцијама подразумевати новчани расходи којим држава из својих средстава помаже домаћим произвођачима.

Различити су **облици** у којима се дају субвенције. Паушалне исплате, премије и регреси спадају у директне субвенције, док ослобођења од плаћања пореза, камата, станарина и сл. спадају у индиректне субвенције. Да би заштитила неефикасне домаће произвођаче од јефтиније иностране

конкуренције, држава често доноси различите програме субвенција. Субвенције се могу поделити на оне опште, које се дају домаћим произвођачима за повећање производње, као и на тзв. извозне субвенције, које представљају новчану награду произвођачима за извезену робу. Практично је значајна и подела субвенција на оне које се дају индустрији и на оне које се дају пољопривреди, мада у теоријском смислу међу њима нема никакве разлике.

8.1.1. Алокативни ефекат субвенција

Субвенције за домаћу производњу утичу на **снижавање цена домаћих производа**. Као што је раније објашњено, цене представљају израз трошкова производње. Што је нека производња ефикаснија, то значи да је за њу потребно ангажовати мању количину инпута (производних фактора), односно она је јефтинија. Што је цена коштања производа мања – тај производ је конкурентнији, односно јефтинији. Ако домаћа предузећа нису ефикасна па имају високе трошкове производње, онда они својим високим производним ценама не могу да конкуришу јефтинијем увозу. Уколико успеју да обезбеде помоћ из буџета, њихови трошкови производње су и даље већи него што их имају инострани конкуренти, али је сада део тих трошкова пребачен на пореске обвезнике преко државног буџета, па домаћи произвођачи могу вештачки да спусте цену својим производима.

Ефекат субвенција биће представљен преко једноставног модела субвенционисања домаће производње неког производа. На Графикону 38, домаћа понуда је представљена кривом *S*, а тражња кривом *D*.

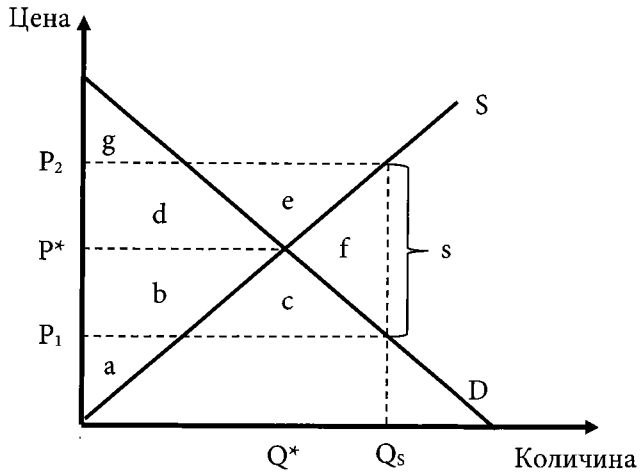

Графикон 38: Ефекат субвенција на алокацију добара и прерасподелу благостања

У случају **када држава не исплаћује субвенције**, као резултат дејства тржишних сила, формира се оптимална тражња на нивоу Q^*, по цени P^*. У том случају, каже се да је тржиште у равнотежи. Укупан ниво користи у

друштву је максимизован, због чега се у економији равнотежно стање сматра идеалним.

Када држава из буџета исплаћује произвођачима субвенцију (s) домаћим произвођачима, ремете се тржишни односи. Трошкови производње које плаћа произвођач се смањују јер један део укупних трошкова покрива субвенција коју произвођач добија из буџета. Неизбежна последица субвенционисања је **раздвајање цене** на ону коју плаћа купац (нето цена, P_1) и ону коју добија продавац (бруто цена, P_2). Разлика између ове две цене јесте износ субвенције која пада на терет јавног буџета. Укупан износ који добија произвођач је увећан, с тим што један део (P_1) добија од купца, а остатак представља субвенција. Ово се може записати и као једначина $P_2 - P_1 = s$, односно $P_2 = P_1 + s$.

Економски субјекти реагују на подстицаје. За ниво цене P_2, оптималан ниво понуде је Q_S. Зато долази до **повећане понуде** (производње) на тржишту. Домаћи произвођачи се прилагођавају повећаној цени (P_2) коју добијају за свој производ, тако да долази и до повећања домаће производње, односно понуде (Q_S). Повећану производњу по правилу прати повећано коришћење ресурса, што значи и раст запослености код произвођача који примају субвенцију.

Такође, због смањења цене коју купци морају да плате, долази и до **повећања тражње** на тржишту у односу на почетни ниво. Потрошачи се прилагођавају цени (Pd) која је нижа од тржишне, тако да долази до повећања тражње до нивоа Q_S. Код извозних субвенција, у питању су искључиво купци у иностранству, док код општих субвенција то могу бити и домаћи и инострани.

На тржишту нема вишка залиха нити несташице, јер су понуда и тражња изједначене, само на вишем нивоу (од оптималног). Из приказаног модела јасно произлази да се субвенцијама може постићи повећање обима домаће производње праћено повећањем запослености, што су по правилу **основни циљеви** због којих се држава одлучује за исплату субвенција домаћим произвођачима.

8.1.2. Ефекат субвенција на прерасподелу благостања

Од важности је да се сагледа ефекат субвенција на укупно благостање у друштву, као и на благостање појединих економских субјеката. На Графикону 39 приказана је дистрибуција благостања пре увођења субвенција, као и **редистрибуција** као резултат субвенционисања. Када не постоје субвенције, произвођачки вишак услед размене означен је пољем $a+b$, док је потрошачки вишак означен пољем $d+g$.

Захваљујући субвенцији, увећано је благостање произвођача и потрошача на терет буџета. Укупан **буџетски издатак** за субвенцију представљен је на графику пољем $b+c+d+e+f$.

Произвођачки вишак је повећан, и сада је представљен површином *a+b+d+e*. Дакле, површина *d+e* представља додатни произвођачки вишак остварен на терет буџета. Произвођачи ће на кратак рок остварити корист јер ће вештачким повећањем тражње изнад равнотежног нивоа остварити већу производњу.

Такође, дошло је и до **повећања благостања потрошача** (купаца) на рачун државног буџета. Потрошачки вишак сада представља поље *b+c+d+g*. Дакле, површина *b+c* представља додатни потрошачки вишак остварен на терет буџета.

Добитници од овакве политике јесу произвођачи који примају субвенцију јер су увећали сопствено благостање на терет буџета. Међутим, на дуги рок се њихов положај усложњава. Уместо да изврше неопходно преструктурирање и прилагођавање захтевима тржишта, они се ослањају на државну помоћ. Због тога ови произвођачи по правилу губе осетљивост на тржишне сигнале, постајући све више овисни о државној помоћи, и питање је да ли ће се у будућности моћи вратити у тржишну утакмицу.

Користи од овакве политике имају и радници запослени у предузећима која добијају субвенције. Због вештачког повећања обима посла, стичу се услови да се избегне отпуштање радне снаге и смањивање надница, па чак и да се повећа број радника у том сектору. На дуги рок и они могу бити на губитку ако се њихова предузећа не прилагоде тржишту, јер државна помоћ не може трајати довека.

Такође, добитници су и потрошачи. Иако нису директни корисници субвенција, они индиректно осећају корист због пада цене производа који троше, односно због повећања броја купљених производа због њихове снижене цене. **Укупно повећање благостања произвођача и потрошача** као ефекат субвенције је на графикону означено површином *b+c+d+e*.

Губитници овакве политике су сви порески обвезници. Они не осећају никакву корист од тога што ће неки грађани јефтиније купити субвенционисани производ, нити од тога што ће нека фабрика произвести који производ више. Субвенцијама се благостање редистрибуира од пореских обвезника ка корисницима субвенција (директним и индиректним), с тим што је појединачни трошак сваког пореског обвезника релативно мали јер су субвенције распоређене на велики број пореских обвезника.

Зато субвенције представљају трошак пореских обвезника, али (индиректно) и **трошак осталих произвођача** (опортунитетни трошак). Да је пореска обавеза грађана била мања, макар и за минималан износ од 100 динара, они би за тај износ купили неки слаткиш, фломастер за подвлачење уџбеника или попили кафу у паузи предавања. Међутим, због смањеног личног буџета услед већег пореског оптерећења, они то нису могли да учине. Дакле, на вештачки начин држава је смањила благостање произвођача кондиторских производа, произвођача фломастера, односно угоститеља,

који због повећаног пореског оптерећења потрошача нису могли да пласирају свој производ или услугу.[102]

Треба подвући и да је укупан губитак пореских обвезника већи од укупног добитка произвођача и потрошача субвенционисаног производа. **Нето губитак друштвеног благостања** (Харбергеров троугао) означен је пољем *f*. Он представља чист алокативни губитак, односно изгубљену вредност за друштво услед повећања производње преко оптималног нивоа. Овај проблем постоји код свих дисторзивних субвенција, у које свакако спада свако субвенционисање производње.

8.2. Контрола цена

Деловањем тржишног механизма, на тржишту неког производа формира се **равнотежна цена**, при којој се изједначавају понуда и тражња. При постојању равнотежне цене нема несташица роба, јер постоји тражња за свим произведеним јединицама производа. Исто тако, не постоје ни тржишни вишкови, односно долази до „пражњења тржишта". Такође, максимизовано је благостање економских субјеката (произвођача и потрошача): не може се поправити положај једног субјекта, а да се не наруши положај другог. Зато се каже да је тржиште конкретног производа у равнотежи.

Супротно концепту слободно одређене равнотежне цене, у теорији и пракси је увек било оних који су сматрали и сматрају да тржишна цена неког производа **није праведна**. Они најчешће полазе од става да је конкретна тржишна цена превисока у односу на стандард потрошача, на чијој се муци богате произвођачи. Зато је у свим државама постојао притисак на државне власти да интервенишу на тржишту кроз контролу цена, како би се потрошачима пружила заштита. По правилу су у питању биле основне животне намирнице, попут хлеба, па је забележено да је још у средњем веку његова цена у појединим градовима била ограничена. У појединим земљама ограничавана је цена по којој су станови давани у закуп, како би се заштитили људи који немају стан у својини. Најчешће до увођења оваквих мера долази у условима криза, када политичке власти морају да покажу како брину о најсиромашнијим категоријама грађана. Тако је у Србији током 1990-их година прописима била ограничена цена хлеба, млека, уља, шећера, а све у циљу заштите најсиромашнијих грађана. Међутим, познато је да су неке власти одређивале и цене других производа, попут бензина за приватна моторна возила, улазница за одређене културне догађаје и сл.

Алокативни и дистрибутивни ефекти контроле цене приказани су на Графикону 39. На **слободном тржишту**, понуда (*S*) и тражња (*D*) ће се изједначити при некој равнотежној цени P* на нивоу Q*. Друштвено благо-

[102] Повећање производње и потрошње једних на рачун смањене производње и потрошње других економских субјеката, представља реалокацију ресурса од једних економских субјеката ка другим.

стање је максимизовано, при чему произвођачев вишак представља поље *a+b+c*, а вишак потрошача *d+e*.

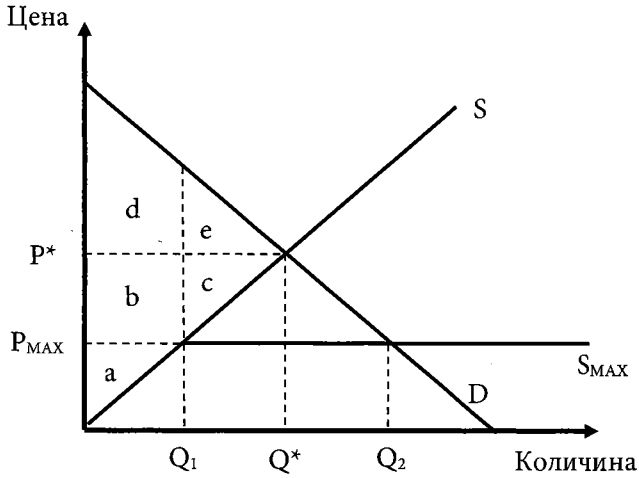

Графикон 39: Алокативни и дистрибутивни ефекти прописане максималне цене

Максимална цена се одређује на нивоу испод равнотежне цене P^*. Дакле, потрошачима се гарантује да произвођачи неће продавати производ по цени која је тржишна, већ максимално по некој арбитрерно одређеној **нижој цени** (P_{MAX}).

Међутим, **произвођачи** више нису мотивисани да задрже исти ниво производње као када је цена била P^*. Пошто произвођач бира онај ниво производње при коме му се поклапају гранична корисност (то је цена коју добија за свој производ) и гранични трошкови (коју приказује нова крива понуде – S_{MAX}), он спушта свој ниво производње на Q_1.

Са друге стране, **потрошачи** бирају онај ниво потрошње при коме се њихова гранична корисност (коју представља крива тражње *D*) изједначава са граничним трошком (цена коју плаћају). При нивоу цене P_{MAX}, оптималан избор потрошача јесте количина производа Q_2, која је већа од равнотежне количине.

8.2.1. Проблем несташица роба услед контроле цена и рационисање потрошње

Крајњи резултат је нарушена алокација ресурса јер је тражња (Q_2) већа од понуде (Q_1). Ово значи да се на тржишту јавља **несташица** јер произвођачи не могу да одговоре на захтеве потрошача. Пошто је одређена максимална цена, понуда и тражња не могу да се ускладе преко механизма цена (повећање цене до нивоа P^* довело би до истовременог пада тражње и раста понуде до нивоа Q^*).

Повећано је **благостање потрошача**, али само оних који су успели да прибаве дефицитарни производ. Њихов прираст корисности сада представља поље $b+d$. Међутим, остали потрошачи нису успели да прибаве производ који им је потребан, због чега бележе губитак корисности (поље e).

Благостање произвођача је смањено. Њихов доходак сада представља само поље a: поље b је за произвођаче губитак због ниже цене коју добијају за свој производ (овај губитак произвођача компензован је добитком одређених потрошача); поље c је чист губитак благостања због смањеног обима производње, односно потрошње.

Када дође до појаве несташице, редовно долази до појаве **црног тржишта** за дефицитарне производе. Поједини потрошачи су прибавили производ по цени P_{MAX}, и спремни су да га понуде осталим потрошачима који то нису успели. Цене на црном тржишту усклађују се у потпуности на основу тржишног механизма, а (у зависности од нивоа трансакционих трошкова) крећу се у распону од P_{MAX} до P^*.

Ово је појава која је грађанима Србије била и те како позната током 1990-их, у време када су цене основних намирница биле контролисане. Било је изузетно тешко редовним путем прибавити уље, шећер или млеко. Зато је на другој страни цветало црно тржиште, где су се могли наћи како домаћи производи, тако и производи из увоза који су различитим путевима стизали у земљу. Наравно, цене су биле неколико пута веће, него на легалном тржишту. Апсурдно или не, али црно тржиште тако представља практично једини начин да поједини грађани прибаве добра која су им неопходна.

Несташице роба и појава црног тржишта увек изазивају незадовољство грађана јер је очигледно да проблем „неправедно високих" цена њиховом административном контролом није решен. Државне власти тада покушавају да лече последицу, спровођењем неких од мера **рационисања потрошње**. Рационисање представља меру контролисане (вантржишне) расподеле и потрошње производа.

Постоји више начина рационисања производње, која у доброј мери зависи од врсте производа чије се рационисање спроводи. Једно од основних правила је да првенство код куповине имају **лица која су се прва јавила** на продајном месту. На пример, у Србији 1990-их грађани су у редовима испред продавница чекали долазак камиона за снабдевање, како би купили млеко, уље, шећер и друге намирнице. За оне који нису на време стали у ред, на крају није остајало ништа. Код овог правила се одмах у старту јавља проблем, јер поједини довитљиви грађани који први стану у ред купују много више производа него што им је потребно, па касније те производе продају на црном тржишту. Зато се као контролни механизам уводи ограничење количине коју је могуће купити у једном доласку пред касу (нпр. литра уља, две литре млека, килограм шећера...).

Други начин рационисања представља **систем бонова**, такође афирмисан у социјалистичком и постсоцијалистичком периоду економског „развоја" Србије. Током ратне 1999. године по овом систему се вршила расподела горива грађанима. Суштина је да се грађанима (у овом случају власницима возила) подели једнак број бонова који гласе на одређену количину горива. Свако може да прибави само онолико горива колико бонова има.

Познат је и систем **„листа приоритета"**, који представља потпуну негацију тржишног механизма. Наиме, код овог система, рационисање потрошње се врши на основу неких унапред одређених критеријума. На пример, уколико је у питању храна, према броју и старости чланова домаћинства, одређује се колико ће које домаћинство моћи дневно да добије хлеба, колико млека... Овај систем рационисања основних животних намирница постојао је у Србији у првим годинама након Другог светског рата, а представљао је класичан случај планске алокације добара. Касније је тај систем коришћен за расподелу „друштвених станова", корисницима станарског права, све до пропасти социјалистичког система почетком 1990-их.

Оно што је заједничко за сваки систем рационисања потрошње и што треба нагласити, то је да он **не решава проблем несташице**, већ само утиче на начин трошења и расподеле произведених добара.

Несташица изазвана контролом цена често се **комбинује са субвенционисањем** произвођача, како би се њене последице ублажиле. Произвођачима се исплаћују субвенције како би се компензовали губици настали услед тржишних дисторзија изазваних контролом цена. Субвенцијама је могуће вештачки повећати ниво производње, али ово показује сву немоћ државе да нешто суштински промени у економским односима: прво је у циљу заштите потрошача мерама контроле цена смањена производња, да би након тога кроз порезе грађанима узиман део дохотка, како би се плаћали произвођачи да поново повећају производњу.

Економисти до сад нису нашли бољи начин за алоцирање ресурса од оног које подразумева слободно тржиште. Свака интервенција ове врсте којом се изазивају дисторзије тржишних односа, може само да погорша ситуацију. Зато је кризне ситуације у економији најбоље превладати афирмацијом тржишних принципа, уместо њиховом негацијом.

У Србији је након 2000. године спроведена широка реформа економског система, у оквиру које је **омогућено слободно формирање великог броја цена које су до тада контролисане**. Резултат је готово тренутно био раст цена до равнотежног нивоа, уз елиминацију црног тржишта.

МАКРОЕКОНОМСКИ АГРЕГАТИ

1. АГРЕГАТНА ПОНУДА: БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД

Као што је на почетку истакнуто, макроекономија изучава економију као целину. Главни задатак економије једне земље је да произведе робе и услуге потребне становништву. Када је мерење производње у питању, у савременој економској теорији прихваћена је тзв. **шира концепција производње**. Она подразумева производњу материјалних и нематеријалних добара. У материјална добра спадају робе, а у нематеријална добра услуге (образовне, здравствене, финансијске, државне, културне и друге услуге).[103]

До 1992. године као основни показатељ у систему националних рачуна доминантно се користио **бруто национални производ** (БНП).[104] БНП обухвата вредност свих финалних добара и услуга, које произведу резиденти једне земље, не само у границама те земље него и у иностранству. Са друге стране, из обрачуна БНП-а искључена су добра и услуге које у домаћој земљи произведу инострани резиденти.

Као најважнији показатељ економске активности користи се **бруто домаћи производ** (БДП)[105], који даје најтачнију слику вредности производње у некој земљи. Он служи за оцену достигнутог нивоа развоја или за мерење темпа привредног раста одређене друштвене заједнице, а у исто време, говори о нивоу достигнутог благостања становништва. БДП представља агрегатну (укупну) понуду. То је изузетно важна агрегатна економска величина због доношења веома значајних одлука у макроекономској анализи и економској политици на нивоу националне економије.

Бруто домаћи производ јесте вредност финалних производа и услуга произведених у држави у одређеном периоду. У оквиру ове дефиниције, могу се идентификовати три елемента БДП-а. На првом месту, у питању је производња финалних добара. Финална добра су добра која купују крајњи корисници, и треба их разликовати од међуфазних добара. Међуфазна добра су она добра која су прошла одређене фазе обраде и која предузећа даље прерађују у финалне производе. Примера ради, у српски БДП се рачуна вредност аутомобила који је произведен у крагујевачкој фабрици, али се вредност појединачних компоненти, које ће бити уграђене у аутомобил, не рачунају у БДП јер оне представљају међуфазне производе.

На другом месту, БДП се односи на производњу на одређеној територији. По правилу, у питању је територија одређене државе. Потпуно је ирелевантно да ли је произвођач у власништву домаћег или иностраног капи-

---

[103] У ранијем периоду доминирао је **концепт материјалне производње** који је игнорисао важност сектора услуга, већ је вреднована само производња материјалних добара. У развијеним земљама, а нарочито у земљама OECD-а, данас се доминантно користи шира концепција производње.

[104] Енг. *Gross National Product,* скр. *GNP.*

[105] Енг. *Gross Domestic Product,* скр. *GDP.*

тала, да ли је домаћи или страни резидент. Примера ради, производња кинеске фабрике у Зрењанину улази у обрачун српског БДП-а.[106]

На трећем месту, БДП мери вредност производње у одређеном периоду. По правилу, у питању је период од годину дана. Међутим, брзина одвијања економских односа у савременим условима, као и важност брзе реакције на промене одређених величина, захтевају и праћење БДП-а у краћим временским интервалима, као што су месеци и тромесечја (квартали).

Стварни производ може се дефинисати као укупна количина материјалних добара и услуга која је произведена у одређеном периоду. Теорија познаје и **потенцијални бруто производ**, који подразумева бруто домаћи производ који би се могао остварити у одређеном периоду када би се у функцију ставили сви производни фактори који једном друштву стоје на располагању. Уколико је стварни производ једнак потенцијалном производу, тада су производни потенцијали друштва у потпуности искоришћени. Када се стварни производ налази испод нивоа потенцијалног производа, фактори производње нису (довољно) искоришћени.[107] У макроекономији, величина стварног производа изражава се бруто домаћим производом.

Економска анализа захтева реалност и објективност показатеља. Међутим, током времена промене цена нарушавају реалност економских величина. Због тога се у макроекономији економске величине обрачунавају на такав начин да се раздвајају ефекти стварног пораста производње од ефеката пораста цена производа и услуга. Из тог аспекта разликују се номинални и реални бруто домаћи производ.

Номинални БДП исказан је у текућим ценама. Он представља вредност произведених финалних добара и услуга изражен у текућим ценама. Текуће цене нису сталне, отуда номинални бруто домаћи производ показује кретање реалног производа, али и кретање цена у једној друштвеној заједници. Примера ради, у условима инфлације, може се уочити „раст" БДП-а, односно његове вредности. Међутим, суштински, дошло је само до пораста цена добара која улазе у БДП, али не и њихове реалне вредности. Зато је значај промене номиналне вредности БДП-а занемарив.

Уколико се из номиналног БДП искључи утицај кретања цена, добија се реални БДП. **Реални** БДП представља вредност произведених финалних добара и услуга изражен у сталним ценама. За израчунавање реалног БДП-а узимају се цене у једној години („базна година"). Цене у претходним и наредним годинама прерачунавају се у цене из те године, тако да се на тај начин елиминише утицај инфлације или дефлације. Дакле, колика ће бити разлика између номиналног и реалног бруто домаћег производа, односно да ли је обрачунати бруто домаћи производ реалан показатељ кретања

[106] Вредност ове производње не би ушла у обрачун српског, већ кинеског БНП-а.

[107] Примера ради, у случају оружаних дејстава унутар неке државе, један део радно способног становништва, грађевинских и других машина, хотелски капацитети, складишта, енергенти и сл. ангажују се у оружаним снагама, због чега су искључени из процеса производње. Тада стварни ниво БДП-а знатно пада испод потенцијалног нивоа.

производње добара и услуга у датом периоду, зависи од кретања цена. Уколико се цене у посматраном периоду повећавају, односно смањују, ценовни утицај је израженији, а номинални бруто домаћи производ све удаљенији од реалног.[108]

Често се као показатељ вредности производње употребљава **БДП per capita**, односно БДП по глави становника. Овај износ се добије када се БДП подели са бројем становника одређене земље. БДП по глави становника омогућава реално сагледавање вредности производње према броју становника. Примера ради, када се посматрају две највеће привреде света у 2022. години, кинески реални БДП износи 27 билиона долара, а амерички 22 билиона долара. Међутим, када се посматра реални БДП по глави становника, очито је да један амерички грађанин у просеку ствара 64.000 долара годишње, док кинески само 18.000 долара годишње. У истој години, реални БДП Србије износи 139 милијарди, а БДП суседне Хрватске 131 милијарду долара, мерено ценама из 2017. године. Међутим, посматрано по глави становника, српски БДП износи 20 хиљада долара, а хрватски чак 34 хиљаде.[109]

2. АГРЕГАТНА ТРАЖЊА И КОМПОНЕНТЕ АГРЕГАТНЕ ТРАЖЊЕ

Бруто домаћи производ одговара агрегатној понуди. Наспрам агрегатне понуде налази се агрегатна тражња. **Агрегатна тражња** представља количину добара и услуга коју, при датим ценама и у датом временском оквиру, троше различити сектори привреде. У агрегатну тражњу спадају приватни сектор, јавни сектор и нето извоз. Стварни бруто домаћи производ (Y) у условима равнотеже једнак је агрегатној тражњи (AD), односно

$$Y = AD.$$

Први део агрегатне тражње чини тражња **приватног сектора**. Од дохотка које остваре, домаћинства један део могу потрошити. У питању је тзв. **лична** или **приватна потрошња**. Домаћинства свој доходак троше пре свега на потрошна добра и услуге. У потрошна добра спадају гардероба, обућа, играчке за децу, намештај и сл, док се услуге односе на исхрану у ресторанима, туристичка путовања, културне садржаје и сл.

Остатак дохотка становништво штеди. **Штедња** по дефиницији представља неутрошени део дохотка у одређеном периоду. Величина расположивог дохотка одредиће потрошњу, али и штедњу домаћинства. Уколико је

---

[108] Примера ради, уколико је номинални раст БДП-а 5%, а стопа инфлације 3%, онда је реалан раст свега 2%.

[109] The World Bank, official web-site: https://data.worldbank.org/.

доходак на вишем нивоу, склоност штедњи биће израженија и обрнуто, ако је доходак на нижем нивоу, могућност штедње биће све мања.

Неутрошени, односно уштеђени део капитала приватног сектора трансформише се у **инвестиције**.[110] Под инвестицијама се подразумева стварање капиталних добара – добара која се употребљавају у производњи других добара и услуга. Предузећа инвестирају са циљем да остваре профит или добит.

Може се рећи да су прве две компоненте агрегатне тражње приватна потрошња (C) и штедња (S), односно приватна потрошња (C) и инвестиције (I).

Поред приватног сектора, агрегатну тражњу чини и **јавна (државна) потрошња** или потрошња јавног сектора (G).[111] У потрошњу јавног сектора убрајају се издаци државе, односно централних и локалних органа на добра и услуге. На пример, издвајања за војску, полицију, судство или саобраћајну инфраструктуру спадају у јавну потрошњу. Јавна потрошња зависи од конкретне економске политике државе, а не од висине укупног дохотка.

Од јавне потрошње треба разликовати трансферна плаћања. У њих спадају различити трансфери које држава из буџета исплаћује појединцима, без икакве противуслуге. У трансферна плаћања спадају различита социјална давања угроженим категоријама становништва, економски подстицаји привреди и сл. Трансфери не чине јавну, већ приватну потрошњу.

Трећи део агрегатне тражње чини **нето извоз** (NE). Извоз представља продају домаћих роба и услуга на иностраном тржишту, док увоз представља куповину иностраних роба и услуга. Пошто је увоз већ садржан у другим компонентама, потребно је у рачун агрегатне тражње укључити само позитивну разлику извоза и увоза, односно нето извоз.[112]

---

[110] Изједначавање штедње и инвестиција може на први поглед изгледати чудно, пре свега због тога што не мора да постоји знак једнакости између лица која штеде и лица која инвестирају. Начелно, и домаћинства могу директно да инвестирају, купујући капитална добра (радионице, алати, апартмани за издавање). Међутим, највећи део дохотка који није утрошен у оквиру приватне потрошње, штеди се у банкама (појединци који штедњу држе ван банака на тај начин „троше" камату коју су могли да остваре, а која представља опортунитетни трошак оваквог „чувања" капитала). Други субјекти позајмљују новац који је похрањен у комерцијалним банкама да би га искористили за инвестирање у капитална добра.

[111] Ради економичности, устаљено је да се појам „потрошња" употребљава када се односи на приватну потрошњу, док се потрошња државе увек означава као „јавна потрошња".

[112] Заправо, нето извоз чини суфицит платног биланса. Платни биланс државе представља рачун прихода и расхода у размени са иностранством. У приходе се убрајају пре свега извоз домаћих роба и услуга на инострано тржиште, али и дознаке српских радника који раде у иностранству, донације из иностранства и сл. Расходе пре свега чини увоз иностраних роба и у услуга на домаће тржиште, као и плаћање различитих обавеза (нпр. камата за узете зајмове и сл.). Спољнотрговински биланс, односно разлика извоза и увоза, само је један део платног биланса.

Агрегатну тражњу (AD) једне друштвене заједнице чине дакле приватна потрошња (C), штедња (S) односно инвестиције (I), јавна потрошња (G) и нето извоз (NE). Другачије записано, агрегатна тражња је:

$$AD = C + S + G + NE,$$

односно

$$AD = C + I + G + NE.$$

3. ПРИВАТНИ СЕКТОР: ПОТРОШЊА И ШТЕДЊА

Доходак домаћинства представља збир њихових појединачних прихода у неком посматраном периоду. **Приходе** доминантно чине приходи од рада (зарада, плата) и приходи од имовине (хонорари од различитих ауторских права, од издавања непокретности, дивиденде и сл.). Такође, у доходак домаћинства улазе и **трансферна плаћања**. У њих спадају различите исплате државе према становништву, као што су пензије, разни облици социјалне или економске помоћи и сл.

Део дохотка који преостане након опорезивања представља **расположиви доходак**. Домаћинства могу располагати дохотком на два начина – могу га или потрошити, или уштедети. Зато се укупни расположиви доходак домаћинстава дели на две компоненте који чине БДП, а то су потрошња и штедња.

Према дефиницији, **потрошња** представља издатке домаћинства за финалне производе. У 2022. години, потрошња домаћинстава учествује у БДП-у Србије са чак 67,1%. Зато она представља најзначајнију ставку БДП-а. Промене у кретању потрошње имају значајне реперкусије на агрегатну тражњу, па последично (индиректно) и на агрегатну понуду (производњу), наравно у зависности од тога на који начин је до те промене дошло.

Штедња представља неутрошени део расположивог дохотка. За домаћинства која штеде, штедња представља одложену потрошњу, тј. потрошњу која ће бити потрошена у будућности. На ниском нивоу дохотка, домаћинства углавном не штеде, већ се сав доходак троши на основне животне потребе. Након што домаћинство пређе одређени ниво дохотка (тзв. тачка покрића), оно почиње да одваја део дохотка за штедњу. Све већи раст расположивог дохотка по правилу значи да ће домаћинство издвајати на штедњу његов све већи и већи део.

Не постоје два домаћинства која на исти начин располажу својим дохотком. Међутим, статистика је указала да постоји одређени образац у потрошњи. Теоријски, потрошња домаћинства састоји се из аутономне потрошње и изведене потрошње. **Аутономна потрошња** домаћинства представља део дохотка који домаћинство троши, а који не зависи од висине расположивог дохотка. У аутономној потрошњи доминирају трошкови исхране, смештаја и други основни животни трошкови. **Изведена потро-**

шња зависи од висине расположивог дохотка. Што је доходак домаћинства већи, већи је и број потреба које домаћинства желе да задовоље. На пример, ту спадају одласци на туристичка путовања, студирање, козметика, рекреација и сл.

Економисти нису успели да се сагласе о томе који **фактори доминантно утичу на одлуку домаћинства** о висини потрошње, односно штедње. Прва група заступа становиште да пресудну улогу у доношењу одлуке има **текући расположиви доходак**. Величина дохотка одредиће потрошњу, али и штедњу домаћинства. Потрошња је условљена величином оствареног дохотка у краћем периоду, до годину дана. На ниском нивоу дохотка, аутономна потрошња доминира у структури потрошње, односно највећи део дохотка троши се на основне животне потребе. Са растом дохотка, расту издаци за храну и смештај, у смислу да се домаћинства квалитетније хране, живе у бољим објектима, облаче се квалитетније, али ти трошкови не могу бесконачно да расту, јер ни најбогатији људи не поједу дневно четири ручка. Зато на вишим нивоима дохотка, у структури потрошње све више долазе до изражаја расходи за неке луксузније робе и услуге.

Други теоретичари у први план стављају **трајни расположиви доходак**. Трајни доходак подразумева континуиран, перманентан доходак у дужем временском периоду. Примера ради, напредак на радном месту који обезбеђује виши ниво дохотка у будућем времену. Тек би такво повећање дохотка значило повећање потрошње на дужи рок. Обрнуто, домаћинства су склона да неко привремено, односно ванредно повећање дохотка које нема стални карактер претворе у штедњу, а не у потрошњу.

Треће гледиште у први план ставља **висину каматне стопе**. Што је каматна стопа на штедне улоге виша, домаћинства су склонија да (већи) део дохотка издвоје на штедњу. Обрнуто, што је каматна стопа нижа, домаћинства су мање заинтересована да штеде.

Према четвртом гледишту, на одлуку домаћинства о потрошњи и штедњи доминантно утиче **животни циклус.** Појединац очекује да ће, са уласком у старије доба, његов доходак бити нижи, што самим тим значи да ће и квалитет њиховог живота бити лошији услед мање потрошње. Зато они теже упросечавању потрошње, на начин што ће више штедети у младости. На тај начин, уштеђено богатство омогућиће им одлагање дела потрошње за последњи животни циклус.

Правила о понашању домаћинства до којих је дошла микроекономија, пресликавају се и на макроекономском плану. Макроекономија не посматра индивидуалну, већ **укупну (агрегатну) потрошњу, односно штедњу** свих домаћинстава заједно.

Структура потрошње домаћинстава у Немачкој и Србији приказана је у Табели 1. Природно је да богатија друштва троше више у апсолутним износима од оних сиромашнијих. Али, у зависности од величине дохотка, разликује се и потрошња према структури трошкова. Део дохотка који

српски грађани троше за храну, пиће и дуван износи 40,7%, док је у много богатијем, немачком друштву, тај проценат на нивоу од 14,6%. Са друге стране, Немци много више троше на робе и услуге које им повећавају квалитет живота, као што су рекреација, култура, ресторани, зелена енергија и сл.

Лична потрошња	**Немачка**	**Србија**
Храна, пиће и дуван	14,6	40,7
Одећа и обућа	3,6	4,9
Становање, вода, ел. енергија, гас и остала горива	36,0	16,1
Опрема за стан и текуће одржавање	6,0	4,0
Здравље	4,1	4,4
Транспорт	12,2	8,9
Комуникације	4,3	5,5
Рекреација и култура	8,6	5,1
Образовање	0,7	1,3
Ресторани и хотели	6,2	3,2
Остали лични предмети и остале услуге	3,6	5,9

Табела 1: Структура личне потрошње у Немачкој и Србији 2022. године, у процентима.[113]

4. ПРИВАТНИ СЕКТОР: ШТЕДЊА И ИНВЕСТИЦИЈЕ

Свака друштвена заједница настоји да унапреди услове живота и рада својих грађана. Остварење овог циља подразумева улагање (инвестирање) у будућност. Да би се остварила развојна будућност привреде, потребна су улагања у нове пројекте, технологије, организацију, менаџмент и слично. Улагање у будућност значи да се одлаже могућа потрошња данас да би се обезбедила нова потрошња и привредни развој сутра. Појам инвестиције у свакодневној пракси користи се с различитим значењем. Обично се појам инвестиције везује за куповину деоница и других хартија од вредности. За разлику од овако схваћеног појма инвестиције, у економији се под реалним **инвестицијама**[114] подразумева стварање капиталних добара, односно добара која се употребљавају у производњи других добара и услуга. Највећи део улагања домаћег приватног сектора[115] односи се на инвестиције предузећа. Ту пре свега спада изградња индустријских постројења и по-

[113] Републички завод за статистику: *Статистички календар* Републике Србије. Београд, 2024, 45; Statistisches Bundesamt (Destatis), званични интернет сајт: https://www.destatis.de/.

[114] Поред инвестиција, у теорији се још користе и појмови инвестиционa потрошња, као и улагање.

[115] Поред инвестиција приватног сектора, постоје и јавне (државне) инвестиције које у национални рачун улазе на другом месту.

словних објеката, куповина машина, алата, опреме и слично. Такође, у инвестиције спада и улагање домаћинстава, као што је нпр. изградња породичних кућа.

О инвестицијама може бити речи једино ако се улаже у **стварање нових капиталних добара.** То су реалне инвестиције. Куповина земљишта (које већ постоји) или раније произведене и коришћене опреме не представља инвестиције у макроекономском смислу. По дефиницији, инвестиције значе увећање фонда реалног капитала у националној економији у односу на претходно стање, а не промену власничке структуре код постојећег фонда. Ако је куповина неке половне машине унутар државе за појединачно предузеће инвестиција, она не утиче на агрегатни ниво инвестиција јер је укупна количина реалног капитала остала непромењена.

Кретање БДП-а директно зависи од кретања инвестиција јер се инвестицијама увећава фонд капиталних добара у националној привреди. Самим тим, увећан је и **потенцијални БДП**, јер су потенцијали привреде након инвестирања већи. Када се та капитална добра ставе у функцију производње, долази до увећања и **стварног БДП**-а.

Предузећа инвестирају са циљем да остваре **добит**. Добит представља основни мотив пословања предузећа на тржишту, а чини је позитивна разлика између прихода и расхода. Међутим, пословање предузећа одвија се у условима постојања ризика. Зато је рационалност инвестиционе одлуке условљена пословним оптимизмом предузећа. Она подразумева процену будућих прихода и расхода.

Приходи који ће бити остварени зависе пре свега од продате количине производа и услуга, као и од продајне цене која ће бити постигнута на тржишту аутпута. Структура **трошкова** је сложенија. Поред набавке сировина и капиталних добара, у трошкове улази и камата на позајмљена средства и порези који се плаћају.

На пословање директно утиче реална[116] **каматна стопа**. Највећи део инвестиција предузећа финансира се из зајмовног капитала. На позајмљена средства предузећа плаћају камату која представља цену зајмовног капитала. Што је каматна стопа већа, предузећа морају да остваре и веће приходе, како би им се инвестиција исплатила. Зато висока каматна стопа делује дестимулишуће на инвестирање. Обрнуто, ниска каматна стопа знак је повољног амбијента за инвестирање.

Порез је значајан фактор пословања на који држава директно утиче. Што су порези нижи, нижи су и трошкови пословања предузећа, па је амбијент за инвестирање повољнији. У пореском систему Србије предузећа плаћају порез на остварену добит који износи 15%. Такође, она уплаћују и порез на додату вредност у износу од 20% или 10%.

---

[116] Реална каматна стопа представља номиналну каматну стопу, кориговану за стопу инфлације, која представља општу стопу раста цена. Примера ради, уколико је стопа инфлације 3%, а номинална каматна стопа 5%, онда је реална каматна стопа свега 2%.

У макроекономском рачуну, **износ инвестиција једнак је износу штедње**. „Претварање" штедње у инвестиције одвија се на финансијским тржиштима или **тржиштима капитала**. Део дохотка који појединци штеде представља зајмовни капитал. Они се појављују на финансијским тржиштима као понуђачи, док се на страни тражње јављају инвеститори – лица која узимају зајмове ради инвестирања.

Штедња се трансформише у инвестиције путем **финансијских инструмената**. Најједноставнији такав инструмент је **зајам**. У најгрубљим цртама, страна која штеди, односно која има вишак новца, тај новац позајмљује инвеститорима, који ће га касније вратити, увећан за камату. Најчешће се тај процес одвија посредством комерцијалних банака, које представљају врсту финансијских посредника. Страна која има вишак новца тај новац даје на штедњу комерцијалним банкама, а за тај новац убира камату по пасивној каматној стопи. Банке тај новац даље пласирају инвеститорима, који за њега плаћају камату по активној каматној стопи.

У земљама које имају развијено тржиште финансијског капитала, за трансформацију штедње у великој мери се као финансијски инструменти користе различите хартије од вредности, од којих су најважније обвезнице и акције. **Обвезнице** су хартије од вредности које представљају потврду о дугу, односно задужености. Инвеститор којем су потребна финансијска средства, емитује обвезнице у којима наводи износ главнице дуга, каматне стопе која се плаћа на главницу, датум доспећа дуга и друге елементе прописане законом. Те обвезнице на тржишту купују субјекти који вишак финансијских средстава штеде уместо да га непосредно троше, а након доспећа обвезница средства ће им бити враћена, увећана за камату.

Акције такође представљају хартије од вредности које емитује акционарско друштво. Акционарско друштво је привредно друштво чији је основни капитал подељен на акције које има један или више акционара. Акција зато представља потврду о власништву над делом акционарског друштва. Лице које тренутно има вишак новца, тај новац може уштедети и на начин што ће прибавити одређени број акција неког акционарског друштва. По том основу, ово лице стиче право на део добити тог акционарског друштва које се зове дивиденда, и која се исплаћује власницима друштва једном годишње.

Два су фактора која доминантно утичу на одлуку појединца на то који ће финансијски инструмент искористити за штедњу. **Први је камата односно дивиденда, а друго је кредитни ризик**. Камата представља цену зајмовног, а дивиденда цену акцијског капитала. Наравно да је сваки појединац заинтересован да што више увећа вредност својих средстава. Међутим, свака врста позајмљивања средстава скопчана је са ризиком да дужник не изврши своју обавезу према повериоцу, и тај ризик урачунат је у цену капитала. Најмањи ризик од неизвршења обавеза налази се на страни банака. Зато су по правилу депозити код банака најсигурније средство

штедње, али је и принос од камате на ове депозите најмањи. Са друге стране, привредни субјекти који издају хартије од вредности суочавају се са ризиком пословања. Од њиховог пословања зависи да ли ће остварити успех на тржишту (и самим тим могућност исплате средстава у року), или ће отићи у банкрот и тиме угрозити своје повериоце. Зато висина приноса на обвезнице и акције зависи од кредитног рејтинга издаваоца хартије од вредности. Ако су у питању непоуздани привредни субјекти који се баве високоризичним делатностима, њихове хартије од вредности на тржишту имају низак кредитни рејтинг, па морају бити праћене изузетно високим приносима.

4.1. Врсте инвестиција

У литератури су присутни различити критеријуми класификације инвестиција. Критеријуми класификације инвестиција могу бити: квантитативни, квалитативни и временски ефекти. **Према квантитативним ефектима**, разликују се:

- инвестиције у разним секторима предузећа и
- инвестиције у реална добра.

Према **квалитативним ефектима,** разликују се:

- инвестиције за замену;
- инвестиције ради побољшања и рационализације производње и
- инвестиције социјалног карактера.

Према **временском ефекту**, разликују се:

- континуирано инвестирање и
- дисконтинуирано инвестирање.

Из аспекта **финансирања**, инвестиције се могу посматрати као:

- бруто инвестиције и
- нето инвестиције.

Бруто инвестиције обухватају сва производна капитална добра током године, независно од тога да ли су намењене надокнади утрошених капиталних добара или њиховом увећању. Ту спадају инвестиције у грађевинску опрему, објекте, стамбену изградњу и слично.

Нето инвестиције представљају нето прираст капитала у некој привреди. У периоду криза могу бити негативне, што значи да се није довољно улагало у замену фонда капитала.

Према **извору**, инвестиције могу бити:

- сопствене и
- туђе.

Сопствене инвестиције су резултат унутрашњих резерви предузећа. Инвестиције које настају као резултат позајмљених средстава од субјеката на финансијском тржишту представљају „туђе инвестиције".

Инвестиције се могу посматрати и према **пореклу** и тада се разликују:

- домаће и

- стране.

Домаће инвестиције потичу од резидената земље инвеститора, а стране инвестиције настају као резултат инвестирања иностраних субјеката на домаћем тржишту.

Инвестиције се потом могу разврстати на:

- примарне и
- секундарне.

Примарне инвестиције намењене су развоју и унапређењу непосредног производног процеса, а секундарне остваривању логистичких потреба предузећа.

4.2. Мотиви за инвестирање

Мотиви инвестирања могу бити различити. У економској литератури, мотиви за инвестирање најчешће се посматрају као:

- стратешки;
- субјективни и
- економски.

Стратешки мотиви инвестирања су продукт стратешких пројекција државе. Стратешке одлуке државе могу бити: производња ради обезбеђења ресурса, производња ради обезбеђења тржишта, производња ради остварења веће ефикасности и слично. Важан мотив за инвестирање јесте и обезбеђивање различитих врста ресурса по нижој цени, него што би то било могуће у иностранству. Инвестиције ради обезбеђења природних сировина обично преузимају компаније из примарног или индустријског сектора да би обезбедиле јефтин и сигуран извор за снабдевање инпутима за чију даљу обраду поседују комплементарне прерађивачке капацитете.

Инвестирање у технолошка, менаџерска, маркетинг и организациона знања предуслов су успеха. Улагања у обезбеђење ресурса „знања" предузимају се обично у форми стратешких алијанси или других неимовинских форми сарадње и везују се за технолошки интензивне индустријске гране.

Инвестиције које су мотивисане задржавањем постојећих или освајањем нових тржишта, настају у условима присуства одређених трговинских ограничења. Недостатак тржишта, конкуренција, лоша дистрибуција и слично утичу на доношење одлуке о инвестирању. Када је већа ефикасност мотив предузимања инвестиција, значи да је у питању потреба за рационализацијом организационе структуре предузећа, и то на такав начин да се може остварити предност заједничког управљања у географски дислоцираним капацитетима.

Субјективни мотиви инвестирања могу бити:

- лични интерес и егоизам;
- инвестирање услед страха због губитка тржишта;
- присуство на тржишту које је у том тренутку атрактивно и привлачно;

- јак притисак конкуренције на домаћем и иностраном тржишту;
- профит и слично.

Категорија **економских мотива** пословања везана је за несавршеност тржишта робе и фактора производње, а обухвата већину мотива, који су већ објашњени, у оквиру групе стратешких и субјективних мотива инвестирања.

4.3. Директне стране инвестиције

Слободан промет капитала, у основи треба да усмери капитал према оним географским областима које пружају могућност остварења највећег профита и најрентабилније производње. Кретање капитала из једне државе у другу може се посматрати из различитих аспеката. На његов обим и правац кретања утичу: монетарна политика (инфлација, девалвација), промене у фискалној политици и политици регулисања профита и дивиденди, државна интервенција, опасност од национализације, страх од националне и других дискриминација и слично.

Кретање капитала из једне националне економије у другу подразумева два облика извоза капитала: инвестициони и кредитни. Инвестициони облик извоза капитала служи за обављање различитих привредних делатности у иностранству и испољава се на два основна начина: један је портфељни систем, односно куповина страних хартија од вредности од стране домаћих девизних резидената, а други су директне инвестиције за проширење постојећих и оснивање нових привредних субјеката од стране матичних предузећа.

Каматоносни облик извоза капитала јавља се када се кредитирају страна предузећа или држава, при чему инвеститор добија фиксне камате од дужника. Дакле, основни критеријум за обим и правац кретања капитала је разлика у висини профита код инвестиционог облика извоза капитала, односно, у висини каматне стопе, ако је реч о зајмовном капиталу.

Мотиви за извоз капитала у облику директних инвестиција су различити. Мотив може бити остварење високих профита, као и обезбеђење сировинске и енергентске базе, како би се осигурао континуитет домаће производње, али и да се од сировина произведу финални производи који се по високим ценама продају у оној земљи из које су те сировине увезене, или да се продајом ових производа на светском тржишту остварују високи профити. Мотиви могу бити и у могућности увозне супстанце, избегавању царинских баријера, стварању нових простора за своју делатност, остварењу економске и политичке доминације и слично.

Основни циљ коме земље у транзицији теже јесте постизање стабилног дугорочног привредног раста који ће се заснивати на повећању инвестиција, побољшању технолошке базе ових земаља и повећању конкурентности њихових производа на међународном тржишту. У остварењу овог циља стране директне инвестиције могу имати значајну улогу. Посматрано

финансијски, стране директне инвестиције представљају прилив страних ресурса који повећава укупне инвестиције у земљи домаћину.

Стране директне инвестиције сматрају се најкориснијим и најјефтинијим извором капитала за земље у транзицији. Оне имају неколико предности у односу на друге изворе који се могу користити – задуживање у иностранству и портфолио инвестиције. Предност страних директних инвестиција у односу на кредите из иностранства јесте у томе што оне не подразумевају значајније одливе у будућности који могу да угрозе текући биланс и привредни раст у тим периодима.[117] Предност страних директних инвестиција у односу на портфолио инвестиције јесте у томе што су стране директне инвестиције много стабилније од портфолио инвестиције, јер подразумевају инвестиције у фиксну имовину која репрезентује дугорочне намере инвеститора, будући да је много теже повући капитал уложен у фиксну имовину, него капитал пласиран у хартије од вредности.

Искуство земаља у транзицији показује да су стране директне инвестиције значајно допринеле финансирању гепа између домаће акумулације и растуће инвестиционе тражње, омогућујући на тај начин бржи процес замене застареле опреме и увођење нове опреме, без додатног задуживања у иностранству. Продуктивност рада у овим земљама у претранзиционом периоду била је значајно нижа у односу на земље Европске уније. У протеклих десет година дошло је до одређених промена, али је просечна продуктивност рада[118] у индустрији у филијалама и домаћим предузећима транзиционих земаља и даље испод просека ЕУ.

Стране директне инвестиције могу да утичу на ниво спољне задужености.[119] То, са своје стране, знатно побољшава кредитну способност земаља у очима потенцијалних инвеститора. Бољи кредитни рејтинг земље доноси у њу већи прилив капитала који треба да допринесе већем привредном расту. Већи потенцијал привредног раста привлачи нова капитална улагања, чиме се ствара подлога за остваривање дугорочног раста. Свакако да поменути ефекти наступају с одређеним временским закашњењем, али то не умањује њихов значај.

Треба имати у виду и један негативан ефекат који стране директне инвестиције могу имати на платни биланс земље домаћина. Стране директне инвестиције предузимају се да би се остварио одређени профит који се потом реинвестира или трансферише у матичну земљу. Реинвестирање про-

---

[117] Не треба заборавити да и СДИ имају своје одливе, као резултат репартријације профита и ситуација када филијале отплаћују ануитете по основу позајмица од својих централа (што се третира као класичан кредит).

[118] Мерена новостореном вредношћу по раднику.

[119] Велики спољни дуг је био један од разлога због којих се Мађарска одлучила од самог почетка на убрзану приватизацију. Као резултат прилива СДИ, спољни дуг је смањен у периоду 1990-1995, када су приливи достигли максимум. Пољска је, такође, 2000. године, на основу прилива од продаје телекомуникационе компаније TSPA, исплатила девесточетрдесет милиона УСД дуга по основу претходно издатих обвезница.

фита представља одлив страних директних инвестиција, тако да су нето стране директне инвестиције (које служе за покриће дефицита текућег биланса) мање што је трансфер профита већи.

Стране директне инвестиције значајно доприносе привредној стабилности земаља у транзицији. У најновијем World Investment Raportu[120], владама земаља у развоју се сугерише да размотре неколико кључних питања националне политике за привлачење страних директних инвестиција. [121]

- *Смањивање препрека страним инвестицијама* – укидањем ограничења за оснивање и пословање страних компанија. Кључна питања су како реализовати либерализацију уласка инвестиција, које се гаранције нуде (доток директних и индиректних средстава може се различито третирати), као и које су мере контроле предвиђене у области страних директних инвестиција.
- *Унапређење стандарда у третману страних инвеститора* – давање гаранција за национални третман и обезбеђењем мера које ће онемогућити дискриминацију страних предузетника при уласку на тржиште, али и након оснивања фирме.
- *Заштита имовине страних инвеститора* – путем надокнада и других видова компензације, у случајевима национализације или експропријације, при судским споровима, као и давањем гаранција при трансферу фондова.
- *Подизање стандарда у решавању спорова.* Данашњи систем арбитраже пати од легитимитета кризе. Реформа укључује унапређење постојећег система арбитраже или његову замену (нпр. са сталним међународним судом).
- *Обезбеђивање одговорног улагања.* Стране инвестиције могу позитивно допринети развоју земље домаћина, али могу и негативно утицати на животну средину, здравље, права на рад, људска права или друге јавне интересе. Одговорност инвеститора мора бити једнака заштити коју ужива у земљи домаћина. Реформске опције обухватају и додатне клаузуле које спречавају смањење еколошких или друштвених стандарда, и које предвиђају да инвеститори морају да ускладе своје пословање као друштвено одговорно.
- *Унапређење системске доследности.* У одсуству мултилатералних правила за инвестиције, природа инвестиционог режима може довести до празнина, преклапања и недоследности између инвестиционог улагања, међународних инструмената права, као и између ин-

[120] *World Investment Report* се бави кључним проблемима у међународној заштити и промоцији инвестиција. Осим наведеног, бави се истраживањем фискалног третмана међународних инвестиција кроз улогу мултинационалних корпорација које у земљама у развоју врше инвестициона улагања у циљу фискалног смањена обавеза (кроз пореско избегавање), али и улогу offshore инвестиционих токова.

[121] World Investment Report; http://www.worldinvestmentreport.org/wir2015/ - UNCTAD: Reforming international investment governance 2015.

вестиција и домаће политике. Реформске опције морају имати за циљ боље управљање у интеракцији између правила инвестиционог улагања и домаћег законодавства, као и интеракције у оквиру инвестиционог режима, ради консолидације и рационализације улагања и остварења пројектованих циљева домаће политике.

- *Промовисање привлачења страних директних инвестиција* – мерама које побољшавају имиџ земље, обезбеђују се информације о могућностима инвестирања, стварају повољни услови за ове инвестиције, олакшава доток страних директних инвестиција побољшањима институционалних и административних система и обезбеђују додатни сервиси страним инвеститорима. У свим овим процесима политике земаља домаћина имају значајну улогу, али су и политике земаља инвеститора, такође значајан фактор. Кључно питање је, којим финансијским, фискалним и другим мерама (укључујући и давање одређених законских повластица), земље извозници могу да олакшају инвестиције у привреде земаља у развоју.

Упоредном анализом кретања бруто домаћег производа, учешћа робног извоза у бруто домаћем производу и **прилива страних директних инвестиција у привреду Србије** од 2001. до 2015. године могу се извести одређени закључци. Прилив страних директних инвестиција у посматраном периоду имао је тенденцију раста до 2011. године, а након тога евидентне су осцилације у приливу инвестиција. Упркос значајном износу прилива страних директних инвестиција, реални привредни раст је имао осцилирајућу динамику, па чак и периоде негативних токова. Имајући у виду да је преовлађујући део прилива страних директних инвестиција остварен кроз приватизацију, није се могао ни очекивати њихов снажнији утицај на привредни раст и извоз.

Учешће извоза у бруто домаћем производу указује на две слабости привреде Србије:

- остварен је недовољан увоз савремене технологије и опреме која је неопходна за структурне промене производње и
- остварено је недовољно инвестирање мерено учешћем бруто фиксних инвестиција у бруто домаћи производ. На такав закључак наводи и релативно скромно учешће увоза опреме у укупном увозу Србије.

Полазећи од ових карактеристика, знатније повећање удела извоза у бруто домаћем производу Србије није могуће остварити без нових инвестиција, које би подразумевале увоз савремене опреме и технологије и отварање нових малих и средњих предузећа. Ово захтева повољну инвестициону климу у дужем периоду, као полазну претпоставку за пораст мотивисаности страних инвеститора за инвестирање.

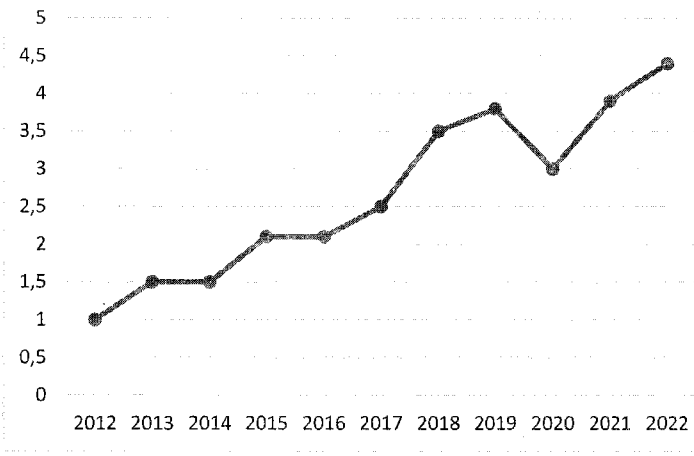

Графикон 40: Нето стране директне инвестиције у Србију (млрд евра)[122]

5. ПОТРОШЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА

Поред приватног сектора, агрегатну тражњу чини и јавна потрошња. **Јавна потрошња** представља део државних расхода који се троше за набавку роба и услуга. Само примера ради, ту спада набавка опреме за војску или полицију, изградња инфраструктурних објеката као што су путеви и пруге, плате запослених у јавном сектору и слично. Овај део јавних расхода представља компоненту агрегатне тражње, и као такав утиче директно на бруто домаћи производ земље.

Други део јавних расхода чине трансферна плаћања, у које спадају пензије, разни облици социјалне или економске помоћи и сл. Овакве исплате непосредно увећавају доходак становништва, због чега чине потрошњу приватног, а не јавног сектора.

Раст јавне потрошње значиће и раст агрегатне потрошње, а самим тим и БДП-а. Изоловано гледано, ова чињеница би могла да наведе на помисао да би неограничено увећавање јавне потрошње довело и до неограниченог раста БДП-а.

Проблем је у томе што се јавни расходи финансирају из пореза који плаћају домаћинства и предузећа. У том смислу, порези умањују расположиви доходак домаћинстава, па се самим тим умањује потрошња приватног сектора, што утиче на смањење агрегатне тражње и БДП-а. Међутим, не умањује се расположиви доходак приватног сектора за износ укупно плаћеног (бруто) пореза, пошто се један део јавних прихода враћа становништву кроз трансферна плаћања. Из тог разлога, **расположиви доходак**

[122] Народна банка Србије, званични интернет сајт www.nbs.rs. Вест од 30. 3. 2023. године.

се умањује за износ нето пореза, који се добије када се од бруто пореза одбију трансферна плаћања. Дакле, на БДП утичу два супротстављена фактора: порези који га умањују, и јавна потрошња која га увећава.

Величина јавне потрошње не зависи толико од БДП-а, колико од политичких фактора. Она наравно не може да буде већа од БДП-а јер се не може потрошити више од произведеног, али њен укупан удео у БДП-у зависи од конкретне **економске политике државе**.

6. РАЗМЕНА СА ИНОСТРАНСТВОМ: НЕТО ИЗВОЗ

Савремене привреде карактерише отвореност за међународну размену. У **отвореној привреди**, економски субјекти слободно ступају у економске односе са субјектима у иностранству. Размена једне земље са иностранством значи да се један део њене производње извози у иностранство и тамо троши, док се један део иностране производње увози и троши у домаћој земљи. **Извоз** представља добра и услуге произведене у домаћој земљи које су продате у иностранству, док **увоз** представља добра и услуге произведене у иностранству и продате у домаћој земљи.

Салдо извоза и увоза једнак је вредности извоза умањеног за увоз. Он је одређен домаћим и иностраним кретањем дохотка, висином домаћих и иностраних цена, али и девизним курсом. Све док је извоз већи од увоза, **нето извоз** ће утицати на раст укупне потрошње па, самим тим, и на раст бруто националног производа. Уколико је салдо извоза и увоза негативан, агрегатна потрошња ће се смањити, што ће изазвати пад БДП-а.

ПРИВРЕДНИ РАСТ, ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ И ПРИВРЕДНИ ЦИКЛУСИ

1. ПРИВРЕДНИ РАСТ И РАЗВОЈ

Економски прогрес је претпоставка и услов раста и развоја људског друштва. Настају нове, модерне и ефикасне технологије, нови облици управљања, нови облици и организација државне управе, спремност и способност за нове врсте подухвата. Све су то покретачке снаге које привреду и друштво мобилишу ка развоју нових привредних структура и токова. Жеља за профитом и модернизацијом, али и потреба даљег развоја и опстанка људског друштва, намеће ширење поља активне изградње нових институција и нових технологија.

Изучавање привредних токова и његових законитости намеће потребу дефинисања појмова привредног раста и развоја. Реч је о различитим садржајима те је неопходно јасно разграничити та два појма.

Привредни раст према дефиницији означава увећање вредности производње у дужем року, при функционисању привреде с пуним капацитетом. У суштини, он представља повећање агрегатне понуде. Привредни раст се може остварити или повећаном употребом фактора производње, или њиховим бољим (у смислу ефикаснијим) коришћењем.

Привредни раст се најчешће квантитативно изражава помоћу **стопе раста** БДП-а. Стопа раста БДП-а показује за колико процената је БДП промењен у односу на претходни период. Реалан раст БДП-а добија се када се неутралише ефекат инфлације.

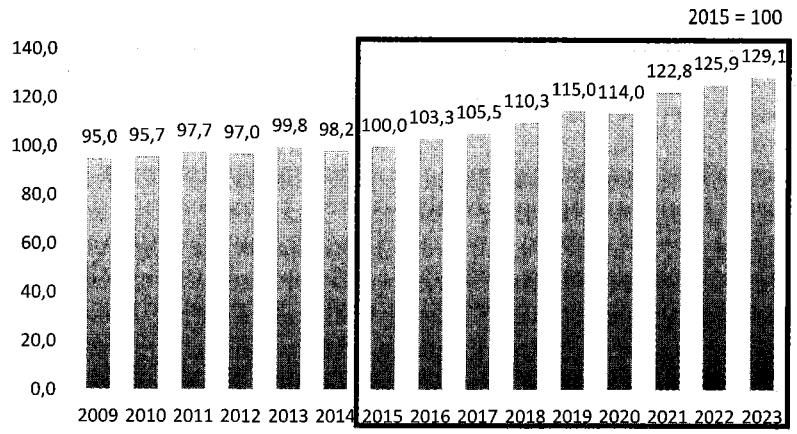

Графикон 41: Дугорочно кретање БДП-а у сталним ценама[123]

Када се посматра у континуитету, види се да од 2015. године Србија остварује раст од 29,1%. Ово значи да је реална вредност производње у земљи у посматраном периоду увећана за нешто мање од трећине. У том пе-

[123] Републички завод за статистику: *Економска кретања у Републици Србији у 2023. години.* Београд, 2024. Званични интернет сајт: *www.stat.gov.rs.*

риоду, „негативан раст" остварен је само 2020. године (пандемија вируса ковид-19) од -0,9%. Ниска основица у 2020. години разлог је што је у 2021. години забележен раст од чак 7,7%, да би се у 2022. и 2023. години уравнотежио на нивоу од 2,5% годишње.[124]

Појам привредног раста је ужи од појма привредног развоја јер је раст у основи компонента развоја. **Привредни развој** је један динамички процес који, осим раста БДП-а, обухвата структурне промене у привреди и промене у расподели дохотка, које доприносе порасту животног стандарда већине становништва.[125] Структурне промене у привреди испољавају се кроз промене производне структуре, подизање степена развоја, поделе рада и ширење производње од примарних ка секундарним и терцијалним делатностима, уз повећање броја запослених. Отуда привредни раст треба посматрати као део привредног развоја, и то као најважнији део јер нема привредног развоја без привредног раста.

Полазећи од сложености привредног раста и развоја, у економској литератури посебан акценат је усмерен ка случајевима у којима се поједине привреде налазе на нижем нивоу привредне развијености. То је чест случај у стагнантним привредама с непромењеном производном структуром у којима се повремено, услед повољних услова, остварује раст производње у одређеним областима, а изостаје одговарајући раст у многим другим. Краткотрајни привредни раст не изазива дубље економске промене, па такав раст представља раст без привредног развоја.

2. ФАКТОРИ КОЈИ УТИЧУ НА ПРИВРЕДНИ РАСТ И РАЗВОЈ

Свестраност привреде условљава да **на привредни раст и развој делује велики број фактора** различите снаге и с различитим последицама. Потичући из бројних сфера друштва, спектар ових фактора иде од историјског и културног наслеђа, традиције, аграрних односа, грађанских слобода, система образовања и развитка науке, до различитих економских фактора.[126]

Бројност и разноликост фактора привредног раста и развоја усложава проблем мерљивости њихових ефеката. Поједини фактори су мерљиви, а поједини нису, или су недовољно мерљиви. Раст и развој производних могућности захтева сагледавање основних фактора могуће производње. Ро-

---

[124] *Ibid*, 35. Ради оријентације, годишњи раст од 7% удвостручиће БДП у периоду од 10 година.

[125] Д. Китановић, Н. Голубовић, 2003, *op.cit*, 513.

[126] Н. Чобељић, *Привреда Југославије – раст, структура и функционисање*, Крагујевац, 1984, 107.

берт Солоу у својој анализи одређује следеће основне факторе привредног раста и развоја:[127]

- број људи који се могу запослити;
- обим основних средстава и њихова расподела према делатности;
- гранама индустрије и локацији;
- ниво технолошких достигнућа;
- услови под којима нека привреда има приступ природним ресурсима, било домаћом производњом било увозом и
- производни ефекат под којим се ресурси распоређују за задовољење различитих економских циљева.

Иако су за привредни раст сви економски ресурси важни, **људски ресурси су најважнији**. Човек је мисаоно и рационално биће, а његов живот се не одвија искључиво у организацији, него и изван ње. Да би се у том процесу остваривали повољнији резултати, неопходан је индивидуални приступ, јер човек у организацију не уноси само своје знање и способности, него и своје жеље и амбиције, своје наде и очекивања и своје позитивне и негативне особине и навике.[128] Људски ресурси имају пресудан значај за остваривање пројектованих циљева привредног раста и развоја. Њихова изузетност и специфичност стављају их у први план у односу на остале ресурсе, а њихов немерљив значај за економску успешност чини их најважнијим ресурсима привреде.

Стопа раста БДП-а највише је условљена стопом раста продуктивности рада. Код продуктивности рада разликују се два основна пута њеног пораста:[129]

- продуктивност рада може да расте, на бази структурних промена у привреди, померањем структуре запослених од гране с нижом продуктивношћу рада (пољопривреда) ка гранама где је продуктивност рада виша (индустрија),
- продуктивност може да расте под дејством техничког прогреса који, повећавајући продуктивност рада у низу производних јединица, повећава је и према друштвеном мерилу.

И један и други метод раста продуктивности присутан је у привредама свих земаља. Међутим, степен развијености привреде условљава већу заступљеност прве, односно друге методе. Наиме, у земљама где је присутна аграрна пренасељеност и у којима пољопривредно становништво чини претежан део запослених доминантнија је прва метода раста продуктивности. У земљама које се одликују већом заступљеношћу непољопривредног становништва, у укупном броју запослених примениће се друга метода повећања продуктивности.

---

[127] P.A. Samuelson, 1975, *op.cit*, 390.

[128] Ж. Кулић, Г. Милошевић, С. Ристић, *Управљање кадровима и њиховим потенцијалима*, Београд, 2005, 15.

[129] И. Росић, *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Краљево, 2000, 174.

Привредни раст може бити убрзан и **повећањем инвестиција**. Уздржавањем од потрошње на рачун ивеститција, увећавају се производни капацитети у једној земљи, а потрошња се одлаже за будућност.

Технички прогрес је значајан и неспоран чинилац економског раста и развоја људског друштва. Ново друштво захтева технички прогрес јер у њему налази извор даљег привредног раста. Под техничким прогресом се подразумева:[130]

- сталан процес усавршавања средстава и предмета рада и извора енергије, увођење нових производних метода и нових начина организације и управљања производњом, у чијем се резултату постиже повећање продуктивности рада;
- стварање нових производа или нових врста већ познатих производа и
- стално мењање технике производње било заменом основних средстава технички савршенијим, било увођењем више технике преко нових инвестиција у већ постојеће гране, било изградњом потпуно нових грана.

Технолошки прогрес означава промене у процесима производње или увођењу нових технологија које значе да се од истих или умањених инпута може остварити већи или побољшани аутпут. Он смањује трошкове по јединици производа, подиже ниво продуктивности рада и ефективност употребе економских ресурса, што повећава обим БДП.

Под утицајем технолошког прогреса долази до сталних **промена у производној структури**. Под утицајем нових знања и нових технологија јављају се нове привредне гране. Осим тога, долази и до сталних секторских промена: смањује се учешће примарног, а повећава учешће секундарног и терцијалног сектора.

Примена нове технике и технологије неспорно узрокује привредни раст, али технолошки напредак захтева и одређене **инвестиције у науку и технологију, у нова знања**. То значи одрицање за будућност.

Савремена технологија није доступна или је делимично доступна неразвијеним земљама. Недостатак знања и немогућност примене нових технолошких решења је додатни пратилац земаља у развоју. Зато ове земље морају да улажу у образовање и обуку радника и да стварају услове за бржи раст и развој у будућности.

---

[130] И. Росић, *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Краљево, 2000, 211.

3. ПРИВРЕДНИ ЦИКЛУСИ И ПОДСТИЦАЊЕ ПРИВРЕДНОГ РАСТА

Привреда у свом непрекидном кретању пролази кроз више циклуса. У једном циклусу могу се, на основу неких заједничких карактеристика, идентификовати четири фазе. Почетак циклуса представља највишу тачку привредне активности. Врх циклуса представља крај економске експанзије, односно раста БДП-а, након које наступа период рецесије или контракције привреде. **Рецесију** карактерише пад обима производње у односу на претходни период. Продубљивање и продужавање кризе води привреду дубље у депресију. Пад производње праћен је растом незапослености и сиромаштва. Бројни фактори производње остају неискоришћени. Долази до затварања бројних предузећа, банака и сл. Најнижа тачка депресије назива се рецесионо дно. Од те тачке почиње оживљавање, као прва фаза **експанзије** привреде. Са растом производње почиње да расте искоришћеност капацитета. Долази до раста запослености и животног стандарда, већег пласмана производа, настанка и раста нових предузећа, итд. У фази полета или просперитета, обим производње прелази ниво који је достигнут у претходном циклусу. Циклично кретање привредне активности представљено је на Графикону 42.

Пад запослености и животног стандарда у условима кризе, доводи до великог незадовољства становништва. Грађани обично нису стрпљиви да чекају привреду да се сама извуче из кризе. Њихово незадовољство се пре или касније манифестује у притиску на државне власти да се нешто учини, како би се стање у друштву поправило. У условима кризе, **активно деловање на привредни циклус** своди се на коришћење различитих економских инструмената на подстицање раста агрегатне потражње. Повећана агрегатна тражња довешће и до повећања БДП-а. У макроекономске инструменте који могу бити примењени спадају фискални (порези) и монетарни инструменти.

На првом месту, државе фискалним мерама **утичу на повећање приватне потрошње** домаћинстава, као прве компоненте агрегатне тражње. Подстицање потрошње врши се на више начина. На првом месту, то је кроз смањење пореза на доходак грађана (физичких лица). Мањи порез на доходак значи да ће расположиви доходак[131] бити већи, па су веће и могућности за потрошњу. У том циљу, посебно је важно смањивати порезе лицима која остварују најнижи ниво дохотка, јер они највећи део дохотка троше.

Подстицање штедње и инвестиција даје резултат на дужи рок, јер неће поправити стандард становништва у садашњем, него тек у будућем времену.

---

[131] Расположиви доходак представља доходак становништва који преостане након опорезивања.

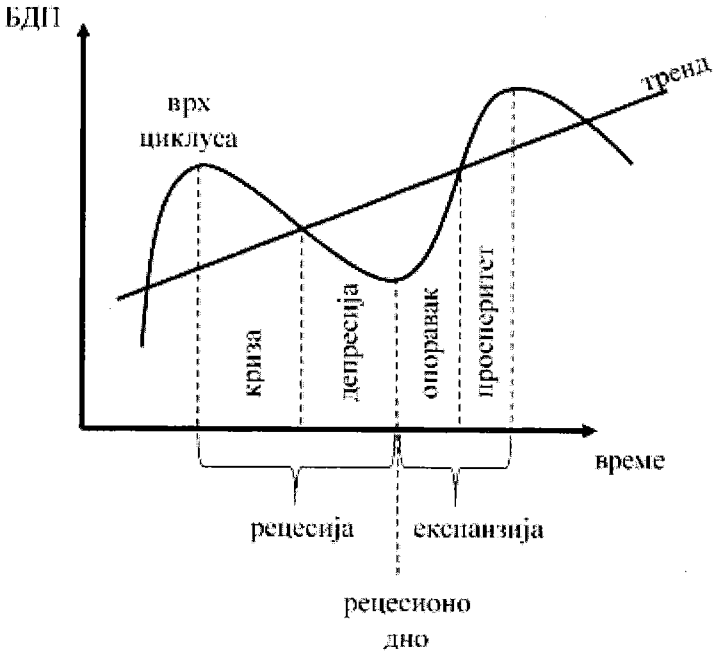

Графикон 42: Циклично кретање привредне активности

Инвестиције могу одиграти одлучујућу улогу у трансформацији производне структуре привреде и трансферу знања. Оне могу знатно побољшати и извозне перформансе привреде. Дакле, механизмом инвестирања истовремено може „ојачати" домаће тржиште, али и појачати извозни потенцијали домаће привреде.

Држава на различите начине настоји да подстакне прилив инвестиција у своју привреду: директним и индиректним мерама утиче на привлачење инвестиција. Изградњом одговарајућег законодавног оквира и институција тржишне привреде, кроз нове инвестиционе пројекте и већу економску либерализацију, државна заједница доприноси већем приливу инвестиција, што доводи до већег нивоа запослености и производње у мањим предузећима. Мерама подстицајне економске политике привлаче се стране директне инвестиције и јача конкурентска позиција домаће при-

вреде.[132] У Србији постоји велики број пореских олакшица[133] које за циљ имају подстицање инвестиција.

Државе често примењују различите мере да би **ограничиле увоз**. Основни инструмент за ограничење увоза су царине, али економска теорија познаје и бројна друга ограничења увоза. Такође, државе понекад примењују различите видове фискалних **подстицаја за извознике**.

Можда најлакши механизам повећања БДП-а је кроз **повећање јавне потрошње**. Простим повећањем јавне потрошње, увећава се агрегатна тражња. Проблем са јавном потрошњом је што се буџет пуни од пореза. Да би се финансирали јавни расходи, претходно је било потребно сакупити средства у буџету кроз порезе које плаћају привредни субјекти. Узимањем пореза, смањује се расположиви доходак приватног сектора, тако да повећање

---

[132] Један од најцеловитијих одговора на питање шта би заправо владе и администрација држава у транзицији требало да учине да подстакну инвестирање и побољшају своју пословну климу садржан је у Министарској декларацији, чије су потписнице земље Југоисточне Европе – Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Молдавија, Румунија, Србија и Црна Гора. Земље потписнице усвојиле су следеће принципе чија би примена требало да допринесе побољшању услова за регионалне и међународне инвестиције:

- транспарентност националних политика, закона и прописа, као и административних процедура за стране и домаће инвестиције;
- кохерентност и стабилност ових политика, закона и прописа, при чему се променама не смеју угрозити стечена права страних инвеститора;
- брига о третману страних инвеститора, како у фази пре, тако и након инвестирања (било каква одступања у овој области морају бити прецизно утврђивана и периодично контролисана, како би се најефикасније елиминисала);
- процедуре правовременог и неограниченог трансфера инвестиција као и давање гаранција за репартријације капитала, када се инвестициони процеси окончају;
- једнак и непристрасан третман домаћих и страних инвеститора, укључујући потпуну заштиту права својине, нарочито заштиту интелектуалне својине и високе стандарде када је реч о компензацијама за могуће експропријације;
- обезбеђивање ефикасних механизама страним инвеститорима за решавање могућих спорова, укључујући могућност међународне арбитраже;
- омогућавање доласка, боравка и рада кључном персоналу, као и поједностављивање издавања виза и потребних дозвола;
- поједностављивање административних процедура за оснивање нових предузећа, преузимање постојећих домаћих фирми, као и обезбеђивање гаранција за дозволе, концесије и лиценци за друге операције и трансакције, неопходних за започињање и развој процеса инвестирања;
- транспарентна и уједначена регулатива у области приватизације и демонополизације;
- поштовање међународно признатих принципа државне одговорности за економску безбедност рада страних предузећа;
- стварање услова за ефикасан и одговоран рад државне администрације;
- уклањање препрека за слободну трговину, подстицањем регионалне сарадње држава потписница.

[133] Између осталог, порез на доходак грађана се не плаћа на камате на динарске штедне улоге и на хартије од вредности које издаје држава; не плаћа се порез на премију добровољног пензијског и инвалидског осигурања до одређеног износа; дивиденда коју остварују физичка лица не улази у основицу годишњег пореза на доходак грађана; привредна друштва која уложе преко милијарду динара у основна средства и запосле преко 100 радника ослобођена су пореза на добит у периоду од 10 година, итд.

јавних расхода има за последицу истовремено смањивање потрошње у приватном сектору.[134]

Држава утиче на агрегатну тражњу и монетарним инструментима, кроз промену референтне каматне стопе и кроз утицај на понуду новца на тржишту.[135] Референтну **каматну стопу** одређује централна банка. Што је каматна стопа виша, значи да је већи интерес појединаца да свој доходак уштеде, уместо да га одмах потроше. Дакле, већа каматна стопа утиче на првом месту на повећање штедње, а индиректно на смањење потрошње.

Међутим, каматна стопа утиче и на инвестиције. Што је каматна стопа виша, појединци су више заинтересовани за штедњу него за инвестирање. Инвестирање подразумева одређени степен пословног ризика од неуспеха инвестиције и губитка уложених ресурса. Основни мотив за инвестирање капитала је остварење профита (добити). Да би се ризик исплатио, потребно је да профитна стопа[136] буде виша од каматне стопе. Што је каматна стопа виша, власници новчаног капитала су мање заинтересовани за инвестирање, а више за штедњу.

Држава преко централне емисионе банке утиче и на понуду новца. Понуда новца на тржишту повећава се кроз **емисију додатних количина новца**.[137] Емисијом новца може се на кратак рок утицати на повећање агрегатне тражње, на начин што ће већа количина новца у оптицају значити пре свега већи доходак становништва, што ће даље довести и до веће потрошње.

Проблем је што додатна количина новца у оптицају утиче на инфлацију. Величина новчане масе на тржишту мора да одговара величини робне масе, односно укупној количини роба и услуга које се налазе на тржишту. Неутрална монетарна политика подразумева да држава прати кретање робне масе, и у зависности од њеног раста или пада, прилагођава количину новчане месе. Активна монетарна политика, која подразумева додатну емисију новца преко граница робне масе, пре или касније доводи до инфлације, и свих негативних последица које она носи.[138] На дуги рок, сви успеси активне монетарне политике биће поништени и анулирани, а до стабилизације на тржишту ће доћи на истом реалном нивоу производње на ком би тржиште било и без ових мера, само при номинално вишем нивоу цена.

---

[134] Зато се често јавна потрошња повећава на рачун задуживања државе. Резултат је тренутни раст БДП-а, уз увећање јавног дуга, који ће бити враћан од пореза прикупљених у неком будућем периоду.

[135] Камата представља цену новца, односно доходак власника зајмовног капитала за време од једне године, док каматна стопа представља величину камате у односу на 100 јединица зајмовног капитала. Каматна стопа се изражава у процентима.

[136] Профитна стопа представља величину профита у односу на 100 јединица уложеног капитала. Профитна стопа се изражава у процентима.

[137] Понуда новца се смањује на начин што централна банка, продајом девизних резерви, извлачи део новца са тржишта повећавајући на тај начин његову вредност.

[138] Инфлација представља општи раст цена. Главни узрок инфлације је раст новчане масе у односу на робну масу, односно смањење робне масе у односу на новчану масу. Непосредна последица инфлације је општи раст цена. Главни губитници су штедише, повериоци и примаоци фиксних прихода (пензионери, запослени пре свега у јавном сектору, итд.), док су главни добитници власници капитала и дужници.

МАКРОЕКОНОМСКА РАВНОТЕЖА

1. КЕЈНСОВ КОНЦЕПТ РАВНОТЕЖЕ

До Кејнса, економисти су сматрали да аутоматизам тржишног механизма сам доводи до одговарајуће привредне равнотеже. Међутим, Велика економска криза тридесетих година прошлог века показала је да тржишни механизам није савршен. Анализом економског стања, пре свега у Сједињеним Америчким Државама, **Кејнс** долази до закључка да слободан тржишни механизам не тежи равнотежном стању, укључујући и пуну запосленост, већ баш супротно, неравнотежама израженим кризама и привредним циклусима. Кејнс сматра да тржишни систем препуштен сам себи доводи до цикличних кретања, до привредне нестабилности, незапослености и инфлације, те он предлаже мере макроекономске политике које имају за циљ да уклоне односно ублаже те поремећаје у привреди.

Полазиште Кејнсове анализе огледа се у тражењу одговора на **питање**: *зашто уз дату понуда рада при датим (тржишним) надницама, постоји дуготрајан вишак понуде рада над тражњом рада?*

Кејнс даје **одговор у форми следеће хипотезе**: *агрегатна тражња за робама и услугама детерминише тражњу рада, односно запосленост.* То значи, да неједнакост између тражње рада и понуде рада, настаје као последица прениске тражње за робама и услугама. Ако је тражња за робама прениска, производиће се мање, а мања производња резултираће мањом тражњом рада. Ово по аутоматизму има одраза и на остале области економског тока. Због ниске тражње за робама и услугама продавци смањују цене својих добара, а то има за резултат и смањење надница. Смањење надница доводи до смањења личне потрошње, а то опет узрокује опадањем агрегатне тражње.

Кејнс сматра да држава у време криза и депресије, треба да има активну улогу како би се створили услови стимулисања агрегатне тражње. Држава мора да смањи пореско оптерећење привреде, али и да делује на смањење каматних стопа како би предузетници могли да дођу до јефтиног новца за инвестирање. На основу датих претпоставки Кејнс развија модел привредне равнотеже.

Кејнсов модел полази од становишта да су узроци неравнотеже у привреди последица недовољне потрошње и да тржишни механизам није у стању да покрене привреду. Кејнс развија модел према коме **привредна равнотежа** настаје увек када је ниво укупне тражње једнак величини стварног производа.[139]

$$AE = Y.$$

Наведени израз може се представити као:

$$AE = Y = C + I + G + (X - Z).$$

[139] Стварни производ изражен је величином бруто националног производа (GNP).

Наиме, агрегатну тражњу изразили смо компонентама укупне тражње, односно једнакошћу са стварним производом. Ниво стварног производа одређен је величином агрегатне тражње. Раст тражње доводи до раста стварног производа и обрнуто, пад агрегатне тражње условиће и пад стварног производа.

Кејнсов модел равнотеже заснива се на неколико претпоставки:[140]

- за Y < Q, све док је стварни производ мањи од потенцијалног, односно, док постоји недовољна запосленост производних чинилаца, додатна тражња утиче на раст стварног производа, а цене производа и услуга су константне;
- за Y ≥ Q, цене производа и услуга расту;
- количина новца у оптицају је константна;
- потрошња домаћинства функционално зависи од висине укупног дохотка;
- инвестициона потрошња, државна потрошња и нето извоз функционално не зависе од висине укупног дохотка, нити су у међусобној функционалној зависности.

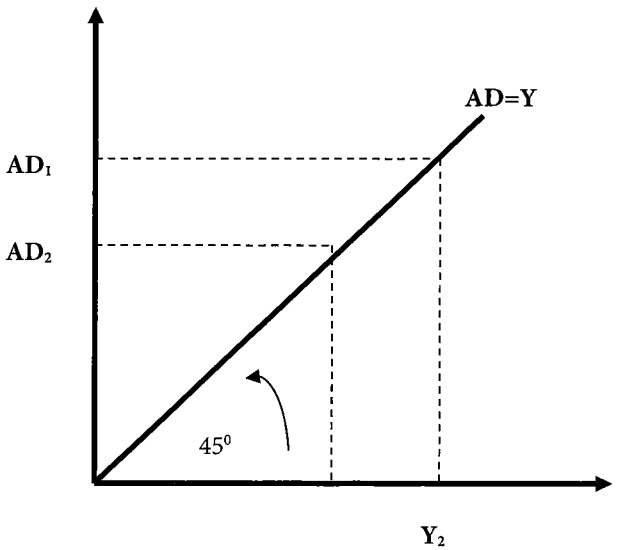

Графикон 43: Кејнсов концепт привредне равнотеже

Кејнсов концепт привредне равнотеже: AE=Y, може се представити графички (Графикон 43). Крива од 45^0 представља **равнотежни ниво агрегатне тражње и стварног производа**. Ако је агрегатна тражња довољно велика да је стварни производ на нивоу потенцијалног производа, тада је привредна равнотежа успостављена на нивоу пуне запослености. Ако је агрегатна тражња сувише ниска, па је стварни производ мањи од потенцијалног, тада се равнотежа успоставља на нивоу запослености који је нижи

[140] Д. Гњатовић, *op.cit*, 38.

од нивоа пуне запослености. Дакле, Кејнсов модел подразумева да се привредна равнотежа може успоставити на различитим нивоима запослености.

2. КОНЦЕПТ МАКРОЕКОНОМСКЕ ТРЖИШНЕ РАВНОТЕЖЕ

Узрок неравнотеже привреде према Кејнсовом концепту је у потрошњи, односно у тражњи. Међутим, узрок привредне неравнотеже седамдесетих година прошлог века није изазван тражњом, него инфлацијом трошкова. Наиме, непосредни узрок привредне неравнотеже био је општи раст цена изазван растом трошкова производње.

Утицај промена општег нивоа цена на привредну равнотежу и раст националног дохотка предмет је концепта макроекономске тржишне равнотеже. Он прихвата основне претпоставке Кејнсовог модела равнотеже, изузев става да су цене производа и услуга константне све док је стварни производ мањи од потенцијалног ($Y < Q$).

Концепт макроекономске тржишне равнотеже заснива се на претпоставци о међузависности формирања цена на тржишту финалних добара и услуга, тржишту производних чинилаца и тржишту зајмовног капитала. Дакле, нема сегмента националног тржишта на којем је могуће да се цене формирају независно од формирања цена на свим другим сегментима тржишта нити да поремећаји на било ком сегменту тржишта не изазову ланчану реакцију у укупним привредним токовима.[141]

Због тога, стању опште привредне равнотеже одговара појам макроекономске тржишне равнотеже. **Макроекономска тржишна равнотежа** постоји онда и само онда када је на тржишту добара и услуга агрегатна понуда једнака агрегатној тражњи, на тржишту рада укупна понуда радне снаге једнака укупној тражњи радне снаге, а на тржишту зајмовног капитала, величина укупне тражње једнака величини укупне понуде слободних дугорочних средстава.[142]

Да би се успоставила општа привредна равнотежа неопходна је **интерна конзистентност** тржишта добара и услуга, тржишта радне снаге и зајмовног тржишта. То значи да је неопходно да цена добара и услуга буде виша од цене фактора производње бар за величину употребе зајмовног капитала. Уколико између сегмената националног тржишта (тржишта добара и услуга, тржишта радне снаге и зајмовног тржишта) не постоји интерна конзистентност цена, привреда неће бити у равнотежи.

---

[141] P. A. Samuelson, Ekonomija, Beograd, 1969, 77.

[142] Д. Гњатовић, *op.cit*, 56.

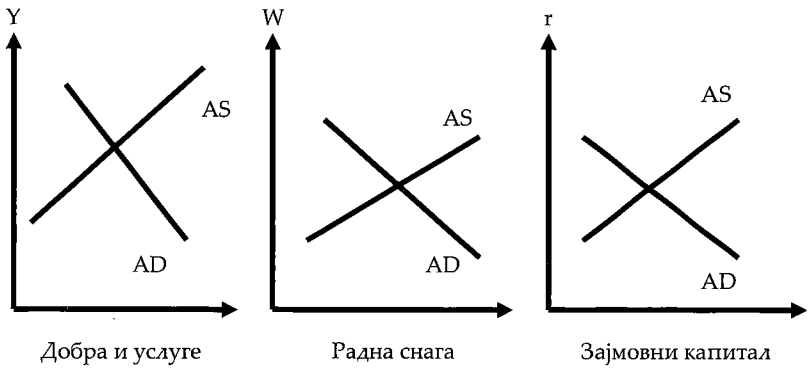

Графикон 44: Услов опште привредне равнотеже: конзистентност три тржишта

НЕЗАПОСЛЕНОСТ

1. ПОЈАМ И ОБЛИЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Незапосленост данас представља свеопшти међународни проблем. Она је постала верни пратилац привреде која није више у могућности да створи нова радна места. Нова радна места зависе од нових технологија и глобалне конкуренције. Будућност тражи професионалце и експерте, а не оператере и чиновнике.[143] Само ће образовани радник, способан за прилагођавање, допринети успеху структурних промена.

У свакој привреди увек постоји одређен број људи који је без посла. Разлози су бројни и разноврсни: неко жели да промени посао, неко је променио место боравка, неки радници су постали вишак и добили отказ, неко се налази на школовању и слично.

Уколико посматрамо укупну **активну радну снагу** једне националне економије, њу чине они који су запослени и они који су незапослени. Као претпоставка успешног вођења економске политике, државе редовно прате дешавања на тржишту рада. У Србији се редовно спроводе анкете о радној снази, према методологији прописаној од Међународне организације рада, Европског савета и Евростата.[144]

Према наведеним правилима, **запослено становништво** обухвата лица старости од 15 до 89 година, која су у посматраном периоду радила најмање један сат за зараду или приход, укључујући неплаћене породичне раднике, као и лица која су била привремено одсутна током целе посматране седмице, али су везана за тај посао.

Према професионалном статусу, запослено становништво се дели на самозапослене, запослене раднике и неплаћене породичне раднике. **Самозапослени** су лица која раде самостално у властитом предузећу, установи, приватној радњи или на пољопривредном имању, као и лица која обављају самосталну професионалну делатност или неки други посао за сопствени рачун. **Запослени радници** су лица која раде за послодавца у било ком сектору својине, без обзира на то да ли имају формални уговор о запослењу или раде на основу усменог договора. Чланови домаћинства који помажу у обављању породичног посла и који су плаћени за свој рад сматрају се запосленим радницима. **Неплаћени породични радници** су рођаци који помажу у породичном послу или на породичном имању, без зараде или прихода. Овде спадају нпр. син или ћерка који раде у родитељском послу или на имању без надокнаде; жена која помаже свом мужу без надокнаде итд. Такође, овде су укључени рођаци који живе негде другде, али долазе да помогну у послу, нпр. током сезоне жетве, без плаћања у новцу или натури.

У **незапосленим становништво** статистика урачунава лица старости од 15 до 74 године која у посматраном периоду нису била запослена. Међу-

[143] Ж. Ристић, *Глобални фискални менаџмент*, Београд, 2000, 332.

[144] Републички завод за статистику, Билтен: Анкета о радној снази у Републици Србији. Београд, 2024. 75-78.

тим, захтев је проширен са два додатна услова. Први је да су та лица тренутно расположива за рад, односно расположива су да почну да раде. Други услов је да активно траже посао, односно да предузимају активности у циљу тражења посла.

Поред запослених и незапослених лица (која чине активно радно становништво), статистика познаје и категорију **становништво ван радне снаге**. Ова категорија обухвата лица млађа од 15 година, старија од 89 година и лица старости између 15 и 89 година која током посматраног периода нису била запослена, нити незапослена према дефиницијама запослености, односно незапослености.

Како укупну радну снагу једне националне економије чине запослени и незапослени, **стопа незапослености** добија се када се укупан број незапослених стави у однос са укупном радном снагом, односно:

$$\text{Стопа незапослености} = \frac{\text{укупан број незапослених}}{\text{укупан број запослених и незапослених}}$$

Зависно од тога шта је **узрок незапослености**, разликују се: фрикциона, структурна и циклична незапосленост.

Фрикциона незапосленост присутна је у свакој привреди. Услед непрекидне флуктуације радне снаге, поједини радници привремено остају без посла било због промене боравишта, било због истека уговора на који су ангажовани, било због завршетка школовања или студирања и преласка на друго радно место. За њих на тржишту рада постоји тражња, али је и њима и њиховим потенцијалним послодавцима потребно мало времена да се пронађу и усагласе. У том периоду између два посла, или између школовања и првог запослења, пролази одређени период у ком ова радно способна лица привремено остају неангажована.[145]

Структурна незапосленост настаје као последица неравнотеже понуде и тражње за радом, која обично настаје услед значајнијих промена у структури тражње за радном снагом. Ова незапосленост је присутна у привредама где постоји несклад између квалификација радне снаге и слободних радних места. Техничко-технолошке промене и развој нових облика производње доводе до дугорочног смањења тражње за одређеним профилима радника, који тада остају без посла. Тржиште више нема потребу за том врстом рада и једино решење које ти радници имају јесте преквалификација и стицање нових знања, како би се запослење пронашло у другим секторима. Међутим, процес преквалификације често доста траје, због чега је структурна незапосленост дугорочни проблем за привреду.

Циклична незапосленост настаје као последица цикличног кретања привреде. Пад привредне активности у рецесионој и депресионој фази циклуса доводи до недовољне тражње за радном снагом. Смањење агрегатне потрошње узрокује пад производње, а пошто је тражња за радном снагом изведена из тражње за готовим производом, долази до смањења тражње за

[145] Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit*, 502; G.J. Borjas, *Labor Economics* (српско издање: *Економија рада*). Ekonomski fakultet u Beogradu, 2016, 513.

радном снагом и повећања незапослености.[146] Ако је рецесија краткотрајна, циклична незапосленост релативно кратко траје и након неколико месеци враћа се у оквире природне незапослености. Међутим, ако је рецесија дуготрајна, велики број незапослених у једном дужем периоду не може да нађе запослење. За разлику од периода рецесије, у периоду експанзије агрегатна тражња расте, расте запосленост, расте производња, што значи да се незапосленост смањује.

2. ПРИРОДНА НЕЗАПОСЛЕНОСТ И ОКУНОВ ЗАКОН

Услови **пуне запослености** привреде подразумевају једнакост стварног и потенцијалног производа. То је привреда у којој нема незапослених чинилаца производње. Међутим, и у условима пуне запослености привреде постоји један део незапослене радне снаге као последица фрикционе или структурне незапослености.

Незапосленост која се редовно јавља у свакој тржишној привреди као последица краткорочне неусклађености понуде и тражње радне снаге назива се **природна незапосленост**. У свакој привреди (развијеној или неразвијеној), у сваком тренутку постоји одређен број људи који тренутно тражи посао, као и одређен број радника који су изгубили посао.

Природна незапосленост је својствена свакој привреди, али је веома тешко статистички установити њену стопу. До осамдесетих година прошлог века сматрало се да је **природна стопа незапослености** на нивоу од 2,5%, а већ осамдесетих година она је достигла ниво од 5,5%. Поједини економисти сматрају да се стопа незапослености која се креће у висини до 7% може сматрати природном стопом незапослености.

На кретање природне стопе незапослености утичу структурне и демографске промене у привреди. Повећан је притисак женске радне снаге која жели запослење, али и све веће опредељење младих људи да веома рано почну да раде. Развој нових технологија, крах одређених индустријских грана и несклад између квалификације и слободних радних места увећава стопу незапослености.

Амерички економиста Артур Окун је анализирао и тестирао међузависност између кретања реалног GDP-а и незапослености. На основу анализе привреде САД, Окун је извео закључак о чврстој повезаности стопе незапослености и националног производа. Наиме, према **Окунов закону** смањење БДП-а по правилу значи и смањење употребе рада као фактора производње. Према његовим мерењима, смањење реалног БДП-а за 3% повећава стопу незапослености за 1%. Ипак, у питању је статистички показатељ који се мора посматрати у конкретном друштвеном, политичком, социјалном и економском контексту.

[146] Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit*, 502.

3. НЕЗАПОСЛЕНОСТ И УЗРОЦИ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ У СРБИЈИ

Незапосленост још увек представља **један од основних проблема** са којим се суочава српска привреда, иако је последњих година овај проблем у доброј мери смањен. Висока стопа незапослености у Србији последица је структурне неусклађености захтева привреде и понуде радне снаге, али и привредне нестабилности.

Стопа незапослености у Србији, приказана на Графикону 45, показује значајне осцилације. Последњу деценију XX века привреду Србије обележиле су санкције УН-а, распад јединственог југословенског тржишта и дотадашњег социјалистичког привредног система. Бројни привредни субјекти који су запали у кризу још током 80-их, доживели су колапс до краја 2000. године. Почетак транзиције 2001. године обележила је приватизација и отпуштање вишкова радника, због чега тај период карактерише висока стопа незапослености од око 20-ак процената. Након почетног шока почело је прилагођавање радника потребама привреде, па је и стопа незапослености почела постепено да пада, тако да је 2008. године износила 13,6%.

Међутим, наредне године на Србију се преносе последице Глобалне кризе која је захватила светску привреду. Почиње контракција привреда код најважнијих српских спољнотрговинских партнера, па се смањење тражње значи и мање посла за српске произвођаче, због чега долази до новог таласа отпуштања. Врхунац кризе Србија достиже 2012. године, када стопа незапослености износи 25,9%. Чак 762.000 радника, дакле више од једне четвртине радно способног становништва, било је те године ван процеса производње.

Ублажавање Глобалне кризе на светском нивоу, коначно је ублажило и негативне ефекте по српску привреду, тако да је од наредне године почео благи опоравак. Незапосленост се постепено смањује, тако да је тек 2018. године проценат незапослености изједначио са процентом из преткризне, 2008. године. Последњих година, проценат незапослености усталио се на нивоу који се креће око 10%.

Када се посматра **кретање броја активно незапослених лица**, видеће се значајна промена у посматраном периоду (2005-2024). Од скоро 913.000 незапослених лица, број је 2008. пао на око 750.000, и на приближно истом нивоу се задржао до 2015. године. Од тада креће видљив пад незапослености, који у првом кварталу 2024. године 386.000.[147]

[147] Категорија активно незапослених лица представља сама за себе проблематичну категорију, пошто обухвата само лица која су регистрована код Националне службе за запошљавање. Она радно способна лица која из неког разлога нису регистрована, искључена су из статистике јер се воде као становништво ван радне снаге.

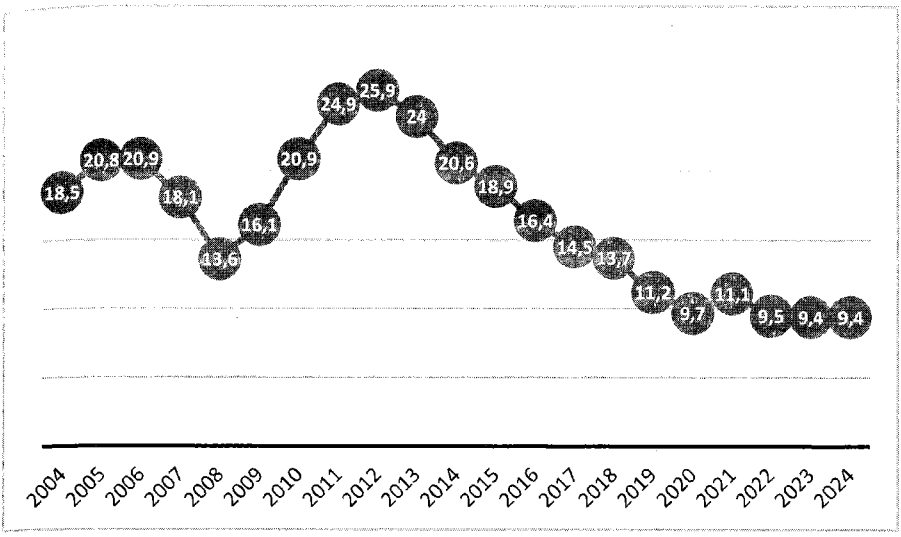

Графикон 45: Стопа незапослености у Србији у периоду 2004–2024[148]

Уколико посматрамо **број запослених радника** (Графикон 46), осцилације су много мање динамичне. На почетку посматраног периода (2004. година) запослено је 2,1 милион радника. Овај број лагано пада, и од 2011. до 2014. године број се креће на нивоу од око 1,8 милиона запослених радника. Од тада, запосленост перманентно расте, и у првом кварталу 2024. године износи 2,3 милиона. Ово је најпоузданији податак који објављује

[148] Министарство финансија, Основни индикатори макроекономских кретања 05. 07. 2024. године. Подаци од 2010. године дати према новој методологији, која је у примени од 2021. године, односи се на становништво 15 и више година. Подаци од 2021. године су израчунати на основу демографских процена за 2022. годину, према Попису становништва, домаћинстава и станова 2022. године, и нису упоредиви са претходним подацима. Податак за 2024. годину се односи на први квартал, од јануара до априла. Проблем са коришћењем службених података је изражен с обзиром на перманентне промене у методологији која се користи за добијање података. Такође, поставља се питање, полазећи од укупног економског амбијента српске привреде, да ли су тако повољни трендови смањења незапослености реалност, односно, да ли је пад незапослености који се региструје од краја 2012. године реалан или је последица непоузданости података који описују тржиште рада. На релативну непоузданост података о кретању ране снаге указује Фискални савет. Према оцени Фискалног савета раст броја запослених последњих година морао би да остави јасан траг у економији сваке земље, а тај траг у Србији не постоји. На непоузданост званичних података о тржишту рада указује и то што је, непосредно пре последњег повећања запослености, Србија у периоду од 2008. до 2012. године имала неуверљиву епизоду огромног смањења запослености – неусклађену са кретањем свих других повезаних макроекономских индикатора у Србији. Став о званичним статистичким подацима видети код: П. Петровић, Д. Брчеревић, С. Минић, Привредни опоравак, запосленост и фискална консолидација: Поуке из 2015. године и изгледи за 2016. и 2017. годину. *Економика предузећа*, год. 64, бр. 1–2. Београд, 2016; Слично и: Г. Милошевић, Фактори промена на тржишту радне снаге Србије, *Зборник радова, Правни факултет, Универзитета у Новом Саду, број 2,* Нови Сад, 2017.

званична статистика, јер је то број лица која су пријављена и за које се плаћају порези и доприноси.

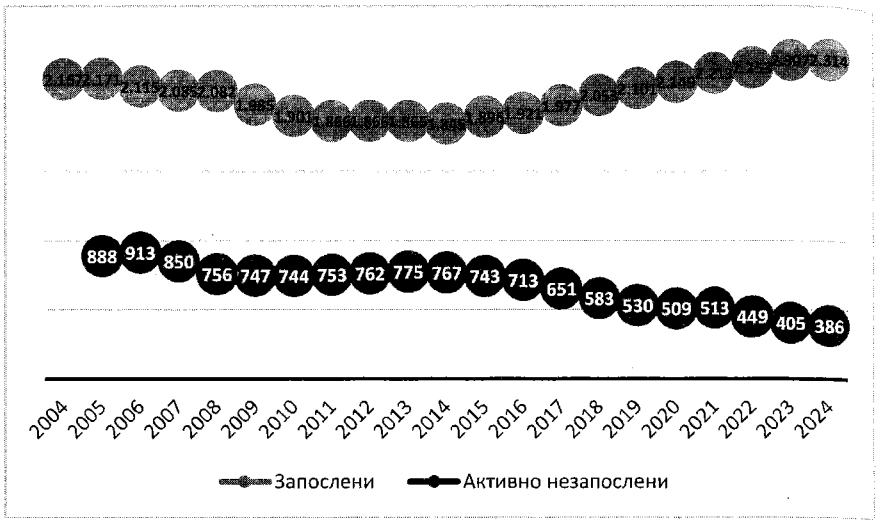

Графикон 46: Стопа незапослености у Србији у периоду 2004 – 2024[149]

Проблеми незапослености у Србији, који су дугорочни, захтевају да се укаже на основне **узроке** и факторе који су ово питање довели до енормно вишег нивоа од оног које друштвене инстанце смеју да толеришу. Основни узроци незапослености у Србији су:

- процес деаграризације - масовног напуштања села;
- перманентно опадање акумулиране и репродуктивне способности привреде;
- рестриктивна економска политика;
- непланска кадровска политика, која је проузроковала неусклађеност потреба привреде и кадровског потенцијала;
- неуважавање проблема запослености као основног циља привредног раста;
- неуважавање демографског фактора од стране економске, боље рећи, социјално-економске политике у најширем смислу речи.

У нашој укупној социјално-политичкој ситуацији, проблем незапослености додатно подстичу:

- фиктивна слика сигурности радног места и социјално-економског статуса, што је имплицирало формирање латентне, прикривене запослености;

[149] Министарство финансија, Основни индикатори макроекономских кретања 05.07.2024. године. Просечни бројеви запослених и активно незапослених лица у одређеној години дати су у хиљадама. Податак о броју запослених не обухвата регистроване индивидуалне пољопривреднике. Број активно незапослених лица дат је према евиденцији Националне службе за запошљавање.

- непрекидни пораст спољних економских миграција, кроз тзв. армију радника на привременом раду у иностранству, треба да послужи у праћењу броја и процени повратника с рада из иностранства, који би још више потенцирали проблем незапослености, и поред чињенице да је реч о радној снази с радним искуством у предузећима с модерном технологијом.

Сложеност проблема незапослености огледа се у чињеници да постоји велика структурна неусклађеност у привреди наше земље између сировинских и базичних грана с једне стране, и прерађивачких капацитета с друге стране. Због тога је неопходно одабрати и одговарајуће методе и правце за решавање проблема незапослености.

4. МЕРЕ СМАЊЕЊА НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Један од кључних, животних **проблема којима се бави економија** је проблем незапослености. Незапосленост радника суштински значи искљученост једног броја радно способних људи из процеса производње. С обзиром на непотпуну искоришћеност рада као фактора производње, потенцијални производ остаје изнад стварног, што може представљати простор за унапређење резултата привреде.

Овај проблем посебно је изражен у периоду рецесије, када долази до контракције привреде. Суочени са немогућношћу пласмана сопствених производа, произвођачи реагују смањивањем обима производње и с тим у вези, отпуштањем једног броја запослених радника. Повећано отпуштање на националном (макроекономском) нивоу доводи до смањења дохотка становништва, што доводи до даљег пада тражње, а онда последично и до даљег пада понуде, чиме привреда тоне све дубље док се не успостави равнотежа на неком нижем нивоу производње и потрошње.

Природно је да људи остају без посла. Прилагођавајући се захтевима тржишта, произвођачи **повећавају ефикасност своје производње** приближавајући је оптималном нивоу. Они престају да производе производе који на тржишту нису тражени, постепено преусмеравајући ресурсе на производњу оних производа за којима на тржишту постоји тражња. На тај начин, почиње опоравак привреде, а раст производње повлачи за собом и раст запослености.

Међутим, проблем није само економски, већ је утолико више егзистенцијални, психолошки и социјални. Број незапослених које бележи економска статистика, не могу да прикажу животну драму појединца који остаје без посла, и његове породице, јер за највећи број домаћинстава, зарада из радног односа представља најважнији извор прихода и гарант задовољења потреба домаћинства.

Зато поред алокативне ефикасности, државе као циљ економске политике постављају стабилност и праведност, односно редистрибуцију. **Стабилизација** подразумева предузимање одговарајућих мера како би се ублажиле последице које рецесија оставља на пољу незапослености. Такође, вођење **редистрибутивне политике** подразумева провођење мера које имају за циљ економску помоћ појединцима који остају без посла. Одабирање приоритета међу датим циљевима је веома деликатно, јер се један циљ може постићи само на рачун делимичног или непотпуног остварења других циљева. Наравно, одабир приоритета циљева је задатак креатора економске политике.

Бројни су **инструменти** којима државе покушавају да ублаже проблем незапослености. Они начелно имају три правца деловања. Када привреда земље уђе у рецесију, држава предузима мере којима покушава да спречи, или макар отежа и успори **отпуштање** запослених радника. На првом месту, то је сложени механизам отпуштања радника, предвиђен радним законодавством. Примена сложених правних процедура захтева веома веште правнике у HR сектору, а грешка у процедури може донети послодавцу високе трошкове накнаде штете. Ту спада и давање високих отпремнина отпуштеним радницима.

Ипак, у приватном сектору, коначну реч има стање на тржишту, а не државне мере. Међутим, модерне државе често имају велики јавни сектор, који обухвата запослене у државној администрацији, па чак и у великим државним компанијама. Зато отпуштање из приватног често није праћено отпуштањем из јавног сектора.

Други правац у смањивању незапослености је **подстицање запошљавања**. Кад је запошљавање у приватном сектору у питању, прва мера свакако јесу субвенције за новозапослене раднике. Оне могу бити у форми новчаних исплата послодавцу који запосли нове раднике, али и у виду различитих пореских олакшица. Субвенције се понекад дају и за подстицање превременог одласка у пензију, како би се упразнила радна места за млађе раднике. Субвенције се могу предвидети и за привредна друштва која западну у финансијске тешкоће, али и перспективним малим и средњим предузећима који показују потенцијал за раст. Као важна мера за подстицање запошљавања јесте финансирање различитих обука и програма додатног образовања, ради преквалификације незапослених радника за послове за које постоји вишак тражње.

Такође, државе у фазама рецесије прибегавају и повећаним издацима за јавне услуге, како би на тај начин делимично компензовале отпуштања у приватном сектору. Примера ради, изградња великих инфраструктурних објеката као што су железничке пруге, ауто-путеви и сл, повлачи за собом ангажовање грађевинског сектора, који онда повећава запошљавање.

Ради ублажавања проблема незапослености, државе издвајају и средства за помоћ радницима који привремено остају без посла.

У **пракси земаља ЕУ**, предузимане су многе мере са циљем смањења незапослености:

- повећање буџетских средстава за јавни сектор;
- повећање буџетских средстава за извођење јавних радова за смањење незапослености;
- повећање директних инвестиција за отварање нових радних места у јавном сектору;
- повећање надница испод стопе инфлације;
- напуштање клизне скале и индексације надница и плата;
- укидање компензација запослених за раст трошкова живота;
- смањење пореза и доприноса послодавцима;
- давање субвенција за подстицање инвестиција за отварање нових радних места и слично.

Ове мере имале су различите успехе у земљама ЕУ, јер је требало ускладити раст надница с растом продуктивности, побољшати спрегу наднице, цене и редуковати трошкове радне снаге.

Државе скупо плаћају незапосленост по основу трансфера и субвенција за финансирање програма запошљавања, парцијалне незапослености и превременог пензионисања. Током седамдесетих година прошлог века, у развијеним земљама Европе, део јавних расхода за повећање запослености или смањење незапослености у односу на друштвени производ кретао се између 0,24% (Холандија) и 1,04% (Француска), док се осамдесетих година кретао између 0,39% (Јапан) и 2,78% (Данска). Током 1996. године део јавних расхода за повећање запослености у односу на друштвени производ кретао се између 0,78% (Холандија) и 2,76% (Данска).

У периоду 1970-1980. у земљама ЕУ уочен је спорији раст надница у односу на стопу инфлације и укидање индексације најамнине. Стопе инфлације достигле су просек од 10,9%, а стопа незапослености износила је 7,9%. У временском интервалу 1980–1982. претила је опасност да стопе раста незапослености превазиђу стопе раста инфлације и да се конфликти између циљева пуне запослености и стабилности цена нагло заоштре. Током 1997. године стопа инфлације у земљама ЕУ кретала се између 1,2% (Аустрија, Ирска и Финска) до 5,4% (Грчка), а стопа незапослености од 3,6% (Луксембург) до 21,0% (Шпанија). Ово је период ниске инфлације и високе незапослености. При растућој инфлацији и рецесији, различити извори губитака у привреди узроци су банкротства и финансијских ломова. Ове појаве имају одраза на постојећи ниво запослености и ниво повећане незапослености.

Излаз из дугорочно поремећених односа понуде и тражње на тржишту радне снаге је у **побољшању инвестиционе политике**. Пад привредних инвестиција и контракција инвестиционе тражње у условима високих каматних стопа, основни су узрок пораста незапослености и препрека за оживљавање конјуктуре.

За решавање проблема незапослености **у Србији** треба изградити економски систем и институције које одговарају развојној структури људских ресурса, а које би омогућиле развој тржишта и отворену привреду. Као могуће методе решавања незапослености у Србији издвајамо следеће:

- повећање обима укупне привредне активности;
- интензивирање инвестиционе политике;
- смањење интензитета деаграризације;
- исправна политика тржишта рада;
- политика флексибилног запошљавања;
- улагање страног капитала;
- легализација сиве економије.

Ипак, у Републици Србији неопходно је додатно оснажити политику запошљавања, да би могла да одговори на стање и динамична кретања на тржишту рада, кроз:[150]

- подршку креирању нових радних места путем: а) подршке развоју предузетништва; б) смањења трошкова рада;
- повећање запослености путем: а) унапређења квалитета људског капитала кроз укључивање у формални образовни систем; б) повећања знања и вештина незапослених кроз унапређен систем кратких обука;
- подршку структурном прилагођавању кроз: а) унапређење институционалних капацитета у циљу саветовања незапослених; б) подршку социјалној инклузији.

5. СИНДИКАТ И КОЛЕКТИВНО ПРЕГОВАРАЊЕ

И поред прокламоване равноправности и једнакости субјеката на тржишту, радник је *de facto* **слабија страна** у систему колективног преговарања. Због свог економског, материјалног и социјалног положаја у друштву, његова позиција у процесу преговарања услова рада и запослења не може да се изједначи с позицијом власника капитала, нарочито у случајевима преговарања и уговарања на нивоу предузећа. С повећањем нивоа колективног преговарања појачава се и позиција радничке, односно синдикалне преговарачке стране. Јер, снага синдиката мање долази до изражаја на нивоу предузећа него на гранском и националном нивоу. На вишим нивоима колективног преговарања синдикат успешније штити легитимна права и интересе свог чланства и радника у целини.

Када се **запослени у предузећу организују у синдикат**, настају суштинске промене у односима између послодаваца и радника. Радници, ко-

[150] Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања: *Процена успешности националне стратегије запошљавања за период 2011–2020. године за првих пет година примене (2011–2015)*, Београд, 2017, 37.

ји су раније били лојални предузећу, постају чланови организације чији су интереси, у извесном смислу, супротстављени интересима менаџмента предузећа. Менаџмент више није у ситуацији да самостално одлучује о правима, обавезама и одговорностима запослених. Синдикат се пита и приликом одлучивања о многим другим питањима у организацији.

За јачање партнерске позиције синдиката у односу на послодавца, односно менаџмент предузећа, од велике важности су његова добра **организованост и репрезентативност**. Репрезентативност се, између осталог, мери по броју чланова и финансијским и другим средствима којима синдикат располаже. Сваком синдикату је стало да се не бави исцрпљујућим и помало компромитујућим пословима у вези са убирањем чланарине и пријемом нових чланова.

Снагу, утицај и партнерску позицију синдиката опредељује већи број фактора, од којих посебно треба истаћи: 1) укупан број чланова, 2) степен синдикализације, 3) квалитет и актуелност програмских опредељења, 4) акциону и кадровску оспособљеност, 5) аутономност у односу на државу, послодавце и политичке партије, 6) финансијску и материјалну обезбеђеност и слично.[151]

У Сједињеним Америчким Државама смањује се проценат запослених који су учлањени у синдикалне уније. У 1970. години тај проценат је износио 31%, да би се већ 1974. године смањио на 19%. Према једном прегледу, који је сачинио Амерички биро за попис становништва, у периоду између 1979. и 1980. године синдикалне уније су изгубиле више од осамсто деведесет хиљада чланова. Тренд опадања чланства настављен је и наредних година и сигурно је да се задуго још неће вратити на стање из 1970. године. Сматра се да проценат синдикално организованих радника последњих година није већи од 12%.

Аустралијски синдикати могу бити задовољни релативно великим бројем чланова. До 1921. године, на пример, око 50% запослених било је учлањено у синдикат. Током 1940. године тај проценат је знатно повећан, да би 1953. године износио око 57%. Тај проценат, у међувремену, није повећаван, али се степен синдикализације у Аустралији и даље сматра високим.

У Француској је од 1970. до 1980. године проценат синдикалног чланства знатно смањен. Само у Генералној конфедерацији рада, као најстаријој синдикалној конфедерацији Француске, основаној 1895. године, у посматраном периоду чланство, које је окупљало више од два милиона људи, смањено је на нешто више од милион и по чланова. Сличан тренд бележи се и у осталим синдикалним организацијама ове земље. Последњих година степен синдикализације износи око 10%.

---

[151] Ж. Кулић, *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Београд, 2003, 149, 150.

У Немачкој и скандинавским земљама, синдикално чланство расте захваљујући, пре свега, сталном расту производње и животног стандарда. Последњих година степен синдикализације у Немачкој износи око 30%, а у Великој Британији око 35%. Највећи проценат синдикализације, виши од 85%, бележи се у Шведској, а нешто мањи и у осталим скандинавским земљама. Тај проценат је готово осам и по пута већи од француског и више од два пута од немачког и британског. Сматра се да је то главни разлог што колективно преговарање и систем партиципације запослених у управљању предузећем и људским ресурсима у скандинавским земљама добро функционишу.

Наведени параметри указују на то да је степен синдикализације знатно неуједначен. Изразито низак проценат чланства какав је, на пример, у САД, онемогућава синдикалне организације да се изборе за повољнији статус у односу на послодавце и њихова удружења, развијеније облике трипартитне сарадње (сарадње између државе, послодаваца и синдиката у креирању односа у области економске, развојне и социјалне политике, радних односа, политике запошљавања итд.) и друге значајне тековине, које су, по много чему, постале стварност у индустријским односима европских високоразвијених земаља.

Колективно преговарање је динамичан процес којим се долази до споразума између запослених (синдиката) и менаџмента (послодавца) о надницама, зарадама, одморима и другим условима рада и запослења. Преговори се воде између двеју страна, односно између представника послодаваца и представника запослених. У зависности од нивоа закључивања колективног уговора, преговори се могу водити на нивоу предузећа, на нивоу јединице територијалне аутономије или локалне самоуправе, на нивоу привредне гране или делатности, на националном и на интернационалном нивоу. Учесници у преговорима се труде да максимално заштите интересе своје преговарачке стране. Представници синдиката заступају интересе својих чланова, трудећи се да у преговорима с менаџментом закључе уговор који ће за запослене бити повољан. Представници послодаваца, односно послодаваца, заступају интересе власника капитала, трудећи се да се током преговора дође до решења која ће бити повољна за послодавце.

Филозофија преговарања подразумева висок степен самосталности, односно аутономије субјеката преговарања, али и спремност на изналажење компромисних и за обе стране прихватљивих решења. Спремност на тражење и изналажење компромисних решења треба да проистиче из економско-социјалне стварности, преговарачке зрелости и одговорности социјалних партнера. Филозофија преговарања, у извесном смислу, претпоставља и релативну равнотежу преговарачких моћи, коју радно законодавство треба да омогући, али за коју се у свакодневним односима морају борити и изборити и социјални партнери.

Колективно преговарање, као својеврстан преговарачки механизам, представља подсистем или интегрални део глобалног социјалног система. Преговарање, као специфичан социјални механизам на тржишту радне снаге, може да обухвати и приватни и јавни сектор. Преговарачки процес има свој формални ток, који субјекти преговора, по правилу, могу да мењају и да се прилагођавају својим потребама и интересима.

Између преговарачких страна током преговора могу настати различити **спорови, који се решавају** мирним и демократским путем или уз помоћ штрајка и других облика економског и другог притиска. Стране у спору треба да настоје да међусобне спорове решавају мирним путем, а само ако у томе не успеју могу се користити и друга легитимна средства радне борбе. То је принцип за који се залаже и Међународна организација рада, која је ради унапређења колективног преговарања, донела већи број конвенција и препорука.

Преговори између радника и менаџмента могу да се воде **о великом броју питања**, у зависности од конкретних потреба и интереса преговарачких страна. То су питања синдикалне сигурности, очувања социјалног мира, партиципације запослених, услова рада и запослења (наднице, зараде, радно време, одмори и одсуства, распоред на друго радно место, обучавање, унапређивање, слање на принудни одмор, отпуштање с посла, заштита на раду, радна дисциплина, дисциплинска и материјална одговорност итд.). Предмет преговора и колективно-уговорне регулативе могу бити и питања економских, техничко-технолошких и организационих услова привређивања.

Колективни преговори се воде са циљем да се закључи **колективни уговор о раду** и уреде питања која су предмет преговора. У процесу преговарања, преговарачке стране улажу напоре да се о свим значајнијим питањима, о којима се преговори воде, дође до компромисних решења. Међутим, таква настојања не доводе увек до жељеног резултата. Пошто су интереси преговарачких страна, у основи, међусобно супротстављени, до компромисних решења се не долази тако лако. Између субјеката преговарања повремено се појављују спорови око начина уређивања појединих питања. Ти спорови су познатији под називом колективни радни спорови или индустријски конфликти.[152]

Преговарачке стране настоје да спорна питања, искрсла током преговора, **решавају на неформалан начин**. Решавањем спорова на неформалан, односно неинституционализован начин избегава се примена компликованих, а често и сувишних процедуралних правила, карактеристичних за решавање спорних питања (колективних радних спорова) формалним методима. Осим тога, треба знати да неформалне методе доприносе бржем и ефектнијем превазилажењу неспоразума и спорова између по-

[152] Ж. Кулић, *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Београд, 2003, 132.

слодаваца и запослених, што је за процес преговарања од посебне важности.

Уколико се спорна питања не разреше на неформалан начин, странама у спору преостаје могућност да покушају да их реше помоћу **формалних метода**. Решавање спорних питања формалним методама најчешће је институционализовано. Институционализованим решавањем спорова између власника капитала и власника радне снаге, обезбеђује се већа сигурност у заштити њихових колективних права и интереса и доприноси даљој хуманизацији производних односа.

6. УТИЦАЈ СИНДИКАТА НА РАВНОТЕЖУ НА ТРЖИШТУ РАДА

Тржиште радне снаге се разликује у условима индивидуалне и синдикалне понуде радне снаге. У процесу **синдикалне понуде рада**, активну улогу нема запослени као појединац, него синдикат. Кроз синдикално преговарање расте преговарачка моћ радника, те је и очекивани исход преговора повољнији од појединачних, тј. индивидуалних преговора.

Равнотежа на тржишту рада на коме су радници организовани кроз синдикалне организације које преговарају са послодавцима на колективној основи, приказан је на Графикону 47, где је на вертикалној оси приказан ниво надница, а на хоризонталној оси ангажованост радне снаге (L).

Тражњу у почетном моменту представља крива D_1. На Графикону је видљив однос индивидуалне (S_I) и синдикалне криве понуде (S_S) и утицај синдикалног преговарања на равнотежу на тржишту рад. Резултат синдикалног преговарања по правилу доводи до већих права радника, што се одражава на повећане трошкове произвођача – послодавца за ангажовање радне снаге. Управо зато се крива синдикалне понуде рада налази изнад криве индивидуалне понуде рада.[153]

У условима индивидуалног рада, равнотежа се успоставља у тачки A, при чему је ниво надница на тржишту рада на нивоу W_1, а број запослених на нивоу L_1. Присуство синдиката на тржишту рада доводи до побољшања преговарачке позиције радника, те је и очекивани исход преговора за њих повољнији у односу на индивидуално преговарање, што ће довести до раста надница на ниво W_2. Међутим, раст надница у условима синдикалне понуде рада условиће мању тражњу, што ће довести до пада запослености. Запосленост у таквим условима је мања у односу на запосленост у условима индивидуалних преговора (запосленост L_2 је испод L_1).

[153] П. Веселиновић, *Економија*, Београд, 2010, 180.

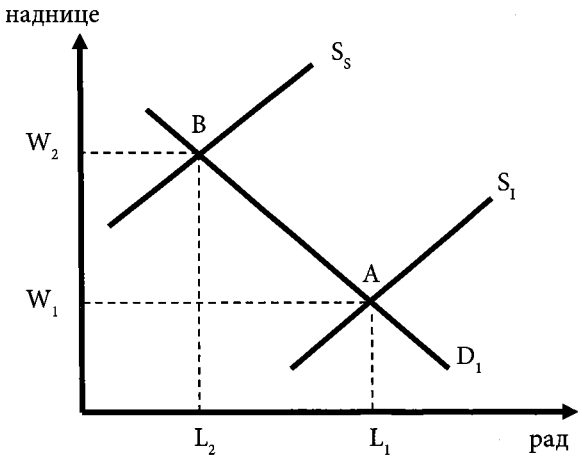

Графикон 47: Колективно преговарање и равнотежа на тржишту рада

НОВАЦ

1. ПОЈАМ И ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ НОВЦА

Све трансакције у робној привреди остварују се помоћу новца. Услед тога **монетарни систем** прожима укупно функционисање економије засноване на деловању робне производње и тржишта. Неравнотеже које могу да настану у разним секторима економије добијају новчани израз и рефлектују се као неравнотеже у монетарном сектору економије.[154] Но, и монетарни сектор може да буде извор неравнотеже, што се рефлектује на реалне секторе економије.

Новац за економисте, као и за обичног грађанина, има посебно значење. За грађанина новац је израз моћи, богатства, али и средство плаћања. За економисте појам новца има специфично значење. Бројност и разноликост појмовног одређења новца указује на сложеност и значај новца као општег еквивалента. Економисти дефинишу **новац** као општеприхваћен инструмент приликом плаћања робе и услуга или отплате дуга.[155]

Историја настанка новца уско је повезана с настанком приватног власништва и робе као спољног израза тог власништва. У време **натуралне привреде**, када свако домаћинство производи само за себе, новац није био потребан јер није било размене.

Појава прве размене и успостављање односа размене различитих производа означила је појаву новца. Размена индивидуалне робе по обиму и квалитету била је уско постављена, али је омогућила стварање општег еквивалента. Овај општи еквивалент омогућио је проширење круга разноврсних производа, али и ширење броја појединаца и група који су свој производ могли да размене. То је период првобитне заједнице, када су нека племена свој вишак робе који су до тада гомилали, размењивали за вишак производа других племена и заједница. Што су број и разноврсност производа за размену били већи, то је размена била интензивнија.

У најранијим облицима размене улогу новца имале су различите врсте робе. Вредност једне робе могла се изразити читавим низом друге врсте робе. Временом, из мноштва робе издвојила се једна која је могла да изрази вредност сваке друге робе, па је она представљала **општи еквивалент**.

Улогу општег еквивалента добила је она роба која је за то подручје размене и тај временски тренутак имала посебан значај. Тако су за једно племе лук и стрела били општи еквивалент, за неко друго племе општи еквивалент је имало платно и слично. Дакле, у првој фази новчане привреде новац је имао улогу посредника у размени и робно својство. То **својство новчане робе** – новац, као историјски условљена категорија, задржао се

---

[154] М. Ћировић, *Монетарна економија*, Београд, 1987, 3.

[155] Д. Марковић, *Монетарне финансије*, Крагујевац, 2003, 13.

током целог историјског периода свог развоја све до појаве репрезентативног и папирног новца у време развијеног капитализма.[156]

Сви досадашњи појавни облици новца морали су да испуне **одређене услове**: да буду трајни, лако преносиви, дељиви на мање јединице истог квалитета, да буду препознатљиви, тешки за фалсификовање и да им производња не буде превише скупа.[157] Ове карактеристике одражавају стабилност вредности новца. Историја развитка новца показује да су **племенити метали** били прва добра која су због своје трајности, дељивости и хомогености имали улогу средства размене у облику новца.

Развој промета условио је да комади метала који су служили као посредници при размени добију неки облик и знак вредности. Тада је настао **ковани новац**. Ковани новац је садржао ознаке о тежини, финоћи израде и пореклу. Временом, због својих особина (у малим количинама има велику вредност, отпорно је на временске прилике, дељиво је и хомогено), **злато** је постало погодно средство за размену робе и услуга. Злато, дакле преузима функцију новца. Систем плаћања добара и услуга који је користио злато као средство плаћања познат је као златни стандард.

Међутим, ковани новац, осим свих предности, имао је и ограничавајуће елементе. Већа количина кованог новца се тешко преноси, па је временом ковани новац услед хабања губио на тежини. Због тога је држава емитовала **папирни новац** у замену за ковани. Функција папирног новца у том периоду била је само да у робним трансакцијама замени злато (које је и даље имало функцију новца). Количина папирног новца у почетку је одговарала количини депонованог злата, и власник папирног новца могао је да га конвертује у злато. То је период важења златног стандарда.

Златни стандард заснивао се на три основне претпоставке: на слободном кретању злата, слободном ковању златног новца и конвертибилности новчаница за злато. Све до Првог светског рата злато је успело да одржи стабилност цена и стабилност девизних курсева. Период након Првог светског рата означио је крај златног стандарда. На Ђеновској конференцији (1922. године) препоручено је да се златни стандард напусти и да се усвоји систем стандарда према коме се злато појављује само као обезбеђење размене, а у новчаним токовима функционише папирни новац.

Напуштањем тзв. златног стандарда, до ког дефинитивно долази 1971. године када су га напустиле САД, престала је веза између злата и папирног новца. Државе су почеле да емитују **папирни новац који није заменљив за злато**. Папирни новац је постао законско средство плаћања.

Данас, злато има значај као облик монетарних резерви у централним банкама. Чува се у полугама које се, према енглеском изворнику, називају и инготи. Може да служи као основа за емитовање различитих хартија од вредности, као што су златне обвезнице.

---

[156] Х. Филиповић, *Наука о финансијама*. Сарајево, 1959, 30.

[157] А. Живковић, Р. Станковић, Б. Крстић, *Банкарско пословање*. Београд, 2006, 72.

У савременим облицима промета новац се може јавити у више облика: као ковани новац, као папирни новац (у облику новчаница) и као жирални новац. Жиралнн новац има нематеријални облик и налази се на жиро рачуну предузећа. Када је у питању трговина, на финансијским тржиштима подразумева се новац који се налази на жиро рачуну. **Савремени новац** представља потраживање од банкарског система које има функцију прометног средства, на основу законски потврђене способности да служи као средство плаћања, као и функција обрачунског средства и средства за чување вредности.

Нови појавни облици новца манифестују се у виду „**електронског новца**". Куповина и продаја робе и услуга обављају се електронским трансфером новца, у оквиру кога стварни новац уопште не постоји. У оквиру система федералних резерви САД-а, двеста милијарди долара се дневно трансферише између банака. Електронски пренос новца захтева само књиговодствено евидентирање трансакција. Средства се преносе одмах по електронском уносу трансакције. Развој тзв. „пластичних картица" омогућава куповину и плаћање робе, што такође значи даљи развој новца.

2. ФУНКЦИЈЕ НОВЦА

Новац у оквиру робно-новчане привреде остварује више функција, и то:

- мера вредности;
- средство промета;
- платежно средство;
- благо и
- светски новац.

2.1. Новац као мера вредности

Новац је настао на одређеном нивоу друштвеног развоја да би се помоћу њега регулисао промет добара и услуга. Да би остварио улогу у процесу размене, неопходно је да новац оствари улогу обрачунске јединице којом се мери вредност роба и услуга.

У процесу размене сусрећу се различите врсте добара. Она се међусобно разликују по облику, својствима, али и по вредности. Да бисмо изразили **појединачну вредност** роба и услуга, као и њихову **међусобну упоредивост**, неопходно је да новац оствари функцију обрачунске јединице. Тиме новац као општа обрачунска јединица има функцију мере вредности.

Дакле, **новац као обрачунско средство омогућава** да се измери вредност сваке робе, али и да се она упореди са другом робом. Без новца би поређење робе било отежано. Уколико бисмо желели да упоредимо две врсте

робе, морали бисмо да анализирамо сва појединачна својства предметне робе. Но, ни тада не бисмо јасно одредили вредност једне или друге робе. То поређење олакшава новац.

Свака врста робе изражена је јединственом обрачунском јединицом. Вредност сваког добра и услуге садржи управо онолико јединица новчане обрачунске јединице колико у датом тренутку то тржишни механизам валоризује. Уместо да се вредност једне робе изрази одређеном количином друге робе, новац омогућава да се преко јединствене заједничке мере одреди вредност сваке робе.

Када се вредност једне робе измери јединственом обрачунском јединицом, престаје потреба за упоређивањем с другом робом, јер је вредност постала упоредива преко новца. **Израз вредности неке робе у новцу назива се ценом**. Када се упореде два добра, ципеле и капут, добија се следећи однос:

1 пар ципела = 100 динара,
1 капут = 200 динара.

Вредност ципела и капута измерена је истом обрачунском јединицом – динаром. Упоређивањем тог заједничког мерила може се закључити да је капут двоструко скупљи од једног пара ципела, односно:

1 капут / 1 пар ципела = 200,00 / 100,00 = 2.

Новац као мерило вредности изразио је у нашем примеру вредност оба производа јединственом обрачунском јединицом. Новац је, истовремено мерећи вредност ципела и капута, утврдио и **релативни однос предметних добара**. Тај релативни однос добара неће се променити, осим ако се нису догодиле промене у вредности робе или промене у обрачунској јединици.

Новац не мора увек да буде мерило вредности. У условима хиперинфлације домаћи новац не остварује улогу обрачунске јединице. Уместо домаћег новца улогу обрачунског новца преузима чврста валута. У Немачкој, у периоду хиперинфлације 1922. године и 1923. године, улогу обрачунске јединице преузео је долар, а немачка марка је била само средство размене робе. У нашој земљи хиперинфлаторне 1993. године динар је имао само улогу средства размене, а улогу обрачунске јединице преузела је немачка марка.

Српски динар још увек није повратио поверење грађана, због чега је ограничено његово коришћење као мера вредности. Он се још увек користи у обрачуну мање вредних добара. Међутим, када је реч о вреднијим стварима попут непокретности или аутомобила, још увек грађани радије као меру вредности користе страну валуту евро.

2.2. Новац као средство промета (размене)

У почетном периоду развоја робне привреде, добра су се размењивала **трампом**. Међутим, у новчаној привреди роба добија свој новчани облик. **Новац је оно средство размене** које је универзално и које је правним прописима сваке друштвене заједнице наметнуто као законско средство размене.

Задатак прометног процеса састоји се у друштвеној размени добара и услуга. Он садржи радњу продаје и радњу куповине. Новац у прометном процесу има улогу **прометног средства**, односно средства које повезује куповину и продају као садржинске елементе промета. Прво се роба претвара у новац и то је акт продаје, а затим се новац претвара у робу, и то је акт куповине.

Разврстајмо учеснике промета на произвођаче и потрошаче. Произвођачи продају своја добра, а потрошачи их купују. Новац се налази код потрошача. Уколико потрошач изврши куповину, он ће доћи у посед одређеног добра, а новац ће прећи у руке произвођача. Произвођач, који сада има новац, уколико жели да настави производњу мора да купи неопходна материјална добра. Он се сада јавља у улози купца материјалних добара, а власник материјалних добара у улози произвођача - продавца. На тај начин новац у процесу промета непрекидно кружи и има улогу средства промета.[158] Ову функцију новац је обавио уз своје физичко присуство, када је роба нашла свог купца и добила потврду (новчану робу) своје употребне вредности.[159]

Да би се друштвена размена добара и услуга могла обавити, неопходно је да се у промету налази она **количина новца** која ће бити довољна да опслужи промет.[160] Количина новца мора да одговара количини робе и услуга у промету на том подручју и у том времену.

У правним прописима наше земље новац као законско средство размене може бити **у различитим облицима**. Он може бити у облику готовог новца, депозитног новца и квази новца. У облику готовог новца динар се може наћи у облику кованог новца или у облику динарских новчаница. Основни облик депозитног новца су текући рачуни становништва, односно жиро рачуни правних лица. Хартије од вредности имају функцију новца као средства размене. Међутим, хартије од вредности носе одређени ризик те приликом претварања у ликвидно средство размене могу да изгубе део своје вредности.

---

[158] Види Графикон 1 (кружни ток економске активности), новац се креће у смеру казаљке на сату, управо супротно од кретања добара.

[159] Љ. Морић, *op.cit*, 104.

[160] Х. Филиповић, *op.cit*, 47.

2.3. Новац као платежно средство

У оквирима развијене робне привреде постоји временско раздвајање акта куповине и продаје, односно постоји један **временски размак** између продаје добара и услуга и њихове наплате. Тај временски размак може настати због дужег или краћег рока производње разних врста робе, сезонске производње робе, транспортовања робе на удаљенија места и слично. У свим тим случајевима куповина настаје пре плаћања. Купац је примио робу, а продавац не прима новац у моменту продаје, него само обавезу купца да ће роба бити плаћена. На тај начин продавац постаје веровник, а купац дужник.[161]

Обавезе према продавцу купац плаћа по истеку одређеног времена. Роба се већ налази код купца и он је користи, а новац је у рукама купца и он ће прећи у руке продавца тек када доспе обавеза плаћања. Када наступи моменат плаћања, новац улази у промет као платежно средство и тада прелази из руку купца у руке продавца. Новац се, дакле, у функцији платежног средства појављује тек када се приступи непосредном акту плаћања уколико је роба продата на поверење. Он у том случају представља **средство одложеног плаћања**.

Акт продаје није истовремено и акт плаћања. Новац је у промету тек када је роба из њега изашла. На тај начин, протоком времена од тренутка продаје до тренутка плаћања робе и услуга, **продавац, у ствари, кредитира купца**. Уговором о кредиту купци се обавезују да ће у одређеном року платити назначену суму новца. То значи да продавци размењују своју робу и услуге, а новац у тим трансакцијама има само функцију мере вредности и прометног средства. Функцију платежног средства новац не обавља у том временском тренутку. Новац ће функцију платежног средства обавити касније када настане непосредни акт плаћања.

У оквиру робног промета акт плаћања може настати и пре него што је роба изашла из производње. Наиме, одређени услови производње, сигурност пословне трансакције, услови тржишта и слично, захтевају **авансно плаћање** (плаћање унапред). У овом случају произведено добро још није прешло из руку произвођача у руке купаца, а акт плаћања је извршен. То значи да је новац остварио улогу платежног средства и улази у робни промет пре него што је роба изашла из производње. Дакле, актом непосредног плаћања новац је остварио платежну функцију.

2.4. Новац као благо

Процес промета може се рашчланити на два дела – на акт продаје и акт куповине. Произвођач након продаје својих добара и услуга добија новац који користи за куповину других њему неопходних добара и услуга.

---

[161] Х. Филиповић, *op.cit*, 60.

Међутим, произвођач не мора истовремено с продајом своје робе да купи и неку другу робу. На тај начин роба произвођача се продаје не да би се за добијени новац купила друга роба, већ да би се робни облик претворио у новчани и у том новчаном облику задржао.

Дакле, уколико у робном промету после метаморфозе робе у новац не следи метаморфоза новца у робу, односно уколико новац престане да функционише као средство промета, почиње процес тезаурације новца. Новац, на тај начин **губи функцију прометног средства и претвара се у тезаурисан новац**.

Мотиви појединаца и колективитета да чувају новац као благо су различити и бројни, појединачни и општи. Новац појединцу може дати моћ сличну друштвеној моћи. Интереси друштва, опште и заједничке потребе захтевају прикупљање новчаних средстава за њихово задовољење. Прилив средстава у одређеном периоду је ограничен и недовољан, што захтева прикупљање и чување слободних новчаних средстава у дужем периоду. Функционисање материјалне производње, сезонски карактер производње, као и цикличност привреде захтевају чување новца. Реч је о прикупљању новчаних средстава у **амортизационе и резервне фондове** привредних друштава и слично. Потребе појединаца за одређеним добрима и услугама у условима ограниченог дохотка, испољавају се у **штедњи** становништва. Све су то лични или општи мотиви који условљавају и подстичу тезаурацију новца.

2.5. Новац у функцији светског новца

Услови рада и пословања привредних система подразумевају и обављање активности изван граница једне земље. То значи размену добара у међународним оквирима. **Размена у међународним оквирима** подразумева, по правилу, примену и коришћење светског новца.

Функција новца као светског новца је **изведена функција**, јер је овде реч о потпуно истим функцијама новца које он има у националним економијама: као мере вредности, као прометног средства, као платежног средства и као средства за згртање блага.[162] Разлика је само у томе што новац, остварујући функцију светског новца, обавља све функције новца, али сада у оквирима светског тржишта.

Функцију светског новца остварују **злато и новац појединих националних земаља** који је прихваћен као светски новац. Злато као светски новац имало је посебну улогу у периоду тзв. златног девизног стандарда. Данас, у међународној размени користе се валуте појединих земаља које су општеприхваћене као светски новац. На тај начин привредни субјекти нису приморани да потраживања стечена у једној земљи и њеној валути

[162] Љ. Морић, *op.cit*, 108.

користе за плаћања и измирења дуговања само у тој земљи, већ то могу чинити у било којој другој земљи, сагласно економским мерилима.

Светски новац омогућава **усклађивање платног биланса** једне земље. Платни биланс подразумева систематски преглед свих трансакција које резиденти једне земље обаве с резидентима свих других земаља у току једног периода из којих проистичу плаћања и примања, без обзира на то да ли су доспела или нису.[163] На страни примања су: извоз робе, извоз услуга, приходи од инвестиција, прилив унилатералних трансфера, прилив капитала и смањење монетарних резерви. На страни плаћања су: увоз робе, увоз услуга, одлив унилатералних трансфера, одлив капитала и повећање монетарних резерви.

Претпоставка која обезбеђује испуњење функција новца на међународном нивоу јесте његова **конвертибилност** (међународна признатост), односно размењивост за све остале конвертибилне валуте које су у оптицају на другим економским територијама. Конвертибилност значи могућност да резидент, као власник потраживања у једној валути, може такво потраживање да претвори (конвертовати) у било коју другу валуту, а да при томе потраживање задржи свој првобитни карактер. Из овога произлази да валута у коју се конвертује претходно потраживање треба да има способност да свом власнику обезбеди еквивалентну вредност тог потраживања у смислу задржавања исте реалне куповне моћи.[164]

Валутна конвертибилност је прошла дуг еволутивни пут од чистог златног стандарда до савремене конвертибилности. **Савремена конвертибилност** или спољна конвертибилност има веома важну улогу у нормалном функционисању светске привреде. Отуда, један од дугорочних циљева економске политике сваке земље јесте да, када се за то стекну услови, уведе и прогласи конвертибилност своје валуте. Конвертибилност валуте захтева испуњење неколико услова:[165]

- елиминисање дефицита у платном билансу и његово уравнотежење;
- обезбеђење довољног износа монетарних резерви и
- усклађивање националне економске политике са економским политикама земаља чије су валуте од раније конвертибилне.

Функцију светског новца последњих деценија доминантно обавља **амерички долар**. Далеко иза долара заостаје **евро**, који се користи у међународним плаћањима у много мањој мери, мада у међународном пословању привредних субјеката итекако има значај. Последњих година видљиви су напори Кине да промовише и повећа употребу **кинеског јуана** у међународној размени. Томе у прилог иде и заоштравање економских односа између колективног Запада и Русије, због чега је ова друга приморана да тражи алтернативу долару који је до тад користила. Ипак, јуан је још увек не

[163] С. Ковачевић, *op.cit*, 225.

[164] *Ibid*, 184.

[165] *Ibid*, 185-187.

може да угрози доминантну позицију долара на међународном тржишту. Употреба јуана на глобалном нивоу је релативно мала, мада показује стабилан раст. Јуан је тек 2023. године постао доминантна валута у размени саме Кине са иностранством, мада је удео долара још увек значајан. Све док Кина не предузме значајне кораке у правцу развоја и либерализације тржишта капитала, јуан ће бити далеко од могућности да угрози позицију долара на међународном нивоу.

3. НОВЧАНИ АГРЕГАТИ

3.1. Теоријски концепт новчане масе

Израз новчана маса, појављује се у монетарној теорији као резултат процеса развоја и диференцирања финансијске структуре тржишних привреда. У таквим условима функцију новца обављају не само његови класични облици (ковани новац и новчанице), него и други финансијски облици. Због тога је израз новац постао претесан и неадекватан у сложеној финансијској структури савремених развијених привреда, па је требало наћи одговарајући, који би обухватио више разноврсних финансијских инструмената који у савременим условима имају (све или неке) функције новца.[166] Економисти, зато прихватају израз **новчана маса** који обухвата сва платежна и прометна средства једне привреде. То су сви разноврсни финансијски инструменти који конкретно обављају функцију новца.

Полазећи од ширине обухвата, агрегати који чине новчану масу појединих земаља су различити. Са становишта обухвата присутна су два теоријска концепта новчане масе: ужи и шири.

- Према **ужем концепту**, у новчану масу улазе све количине трансакционог новца који се налази код небанкарских трансактора, односно сектора.
- **Шири концепт** новчане масе обухвата, осим трансакционог новца, и друге ликвидне депозите код финансијских институција (нпр. неорочени штедни депозити становништва) као и евентуално краткорочне и ликвидне вредносне папире који се лако могу продати на финансијском тржишту и претворити у трансакциони новац.[167]

Проширени концепт новчане масе одговара савременим финансијским системима са изразито диференцираном финансијском активом према критеријумима рочности и профитабилности. Наиме, учешће осталих облика ликвидне активе временом се повећава у укупној структури фи-

[166] В. Симићевић, *Новац и банкарство за менаџере*, Београд, 1996, 10.

[167] М. Ћировић, *op.cit*, 6.

нансијске активе, јер је каматоносна, за разлику од трансакционог новца који не доноси камату.

У економској литератури као пионирски прилог емпиријском дефинисању новчане масе наводи се критеријум F-M теста који су дали Фридман и Миселман. Фридман и Миселман су дали три алтернативне дефиниције новчане масе: M1, M2 и M3:[168]

M1 = готовина + депозити по виђењу;
M2 = M1 + штедни депозити код банака;
M3 = M2 + штедни депозити код осталих кредитних институција.

Готов новац у оптицају је новац у рукама становништва и благајнички максимум код правних лица. **Депозитни новац** обухвата средства на жиро, текућим и другим рачунима власника новчаних средстава у пасиви банака, укључујући и новчана средства на рачунима локалних нивоа власти, тј. рачуне с којих се може плаћати без икаквих ограничења.

Остали депозити по виђењу обухватају средства која се могу директно користити за текућа плаћања, али се брзо и лако могу претворити у средства плаћања (обрачуната а нераспоређена средства добити издвојена на посебан рачун, улози на штедњу по виђењу, нераспоређена посебна средства и депозити осталих правних лица). **Ограничени депозити** обухватају средства чије је трошење законским или посебним уговорним одредбама одложено за одређено време и наменски ограничено. Орочени депозити обухватају осим орочених депозита, и обавезе по кредитима од правних лица.

Полазећи од F-M теста, Кауфман је повећао број алтернативних дефиниција новчане масе са три на пет, додајући још две дефиниције, M4 и M5:

M4 = M3 + депозити код поштанске штедионице + државне штедне обвезнице;
M5 = M4 + краткорочни државни вредносни папири.[169]

У сложеним финансијским структурама, брзина супституције и конверзије између разних облика финансијске активе је нарочито изражена, што условљава преиспитивање концепта новчане масе. Сходно томе, а полазећи од теоријске различитости ширине обухвата, даћемо приказ новчаних и финансијских инструмената, као и структуру новчане масе развијених земаља и новчане масе у Србији.

3.2. Облици финансијске активе

Финансијска актива обухвата различите новчане и финансијске инструменте којима се може трговати на финансијским тржиштима. Финан-

[168] М. Ђировић, *op.cit*, 8.

[169] G. Kaufman, „More on an Empirical Definition of Money", *American Economic Review*, 1969.

сијска актива се може посматрати у ширим размерама. Овај појам обухвата велики број новчаних и финансијских инструмената. Најважнији су: а) хартије од вредности, б) депозити, в) потраживања, г) финансијска права, д) жирални новац, ђ) девизна средства, е) злато и племенити метали. У даљем тексту биће речи о најчешће коришћеним облицима финансијске активе.

3.2.1. Хартије од вредности

3.2.1.1. Општа правила о хартијама од вредности

Хартије од вредности представљају **најзначајнију групу** финансијских инструмената којима се тргује на финансијским тржиштима. Иако су настале још у средњем веку, њихов развој почео је с општим привредним развојем и настанком индустријске револуције, да би велики успон забележиле последњих деценија прошлог века.

Настанак модерних хартија од вредности везује се за Италију, Шпанију и Француску. Међутим, највећи допринос масовном увођењу хартија од вредности у свакодневни живот дале су Сједињене Америчке Државе. За изградњу великих пројеката, као што су: железница, ПТТ саобраћај и електроенергетски објекти, коришћена су средства прикупљена емисијом акција и обвезница.

Хартије од вредности се могу дефинисати као писани документи или исправе које својим власницима пружају одређена права. Из ове дефиниције проистиче да хартије од вредности имају следеће карактеристике.

а) Хартије од вредности представљају *формалне правне послове*, те је за њихово постојање потребна писана исправа. Правило формалности хартија од вредности често је праћено и правилом строгости у формалном смислу. За одређене елементе хартија од вредности захтевају се и тачно место и форма уношења у писану исправу, с одговарајућим санкцијама у случају пропуштања ове обавезе. Хартије од вредности садрже одређене елементе, а нарочито:

- ознаку врсте хартије од вредности;
- ознаку класе, односно серије хартије од вредности ако је издавалац издао више класа, односно серија хартија од вредности;
- назив, седиште и матични број издаваоца хартије од вредности;
- назив, седиште и матични број правног лица, односно име, презиме, адресу и јединствени матични број физичког лица на чије име гласи хартија од вредности;
- номиналну вредност целокупне емисије хартија од вредности;
- номиналну вредност хартије од вредности;
- опис права и обавеза које хартија од вредности садржи и начин њиховог остварења и

- датум издавања, односно уписа хартије од вредности у Централни регистар хартија од вредности.

б) Хартије од вредности су исправе које се односе на неко преносиво право *имовинско-правног карактера* (новчано потраживање, потраживање робе и слично). По овоме се хартије од вредности разликују од других исправа које се односе на неко друго право (уверење о држављанству, уверење о дипломирању и слично).

в) Права која проистичу из хартија од вредности *инкорпорисана* су у самим хартијама од вредности. Исправа која представља хартију од вредности сама по себи не представља никакву материјалну вредност, али будући да реализација права на које се она односи зависи од постојања те исправе, то се фактички вредност ове исправе идентификује с вредношћу права на које се она односи, те отуда и назив „хартије од вредности".

г) Хартије од вредности су *преносиве (негоцијабилне)* исправе. Интензитет те преносивости је различит код појединих врста хартија од вредности. Највећи интензитет преносивости имају хартије на доносиоца, јер се за њихово преношење не тражи никаква форма.

д) *Право на хартији од вредности* у тесној је вези са *правом које проистиче из те хартије.* Право на које се односи хартија од вредности не може се остваривати нити преносити без исправе која на симболичан начин означава то право. Права из хартија од вредности неограничено су преносива у правном промету, осим ако законом није другачије одређено. Располагање хартијама од вредности може бити ограничено:

- ако законити ималац изјави да се одриче права да располаже одређеним или свим правима из хартија од вредности и
- ако надлежни суд донесе одлуку о забрани располагања хартијама од вредности ради наплате потраживања.

Законити ималац хартије од вредности је истовремено **титулар права** на које се она односи. Захваљујући функцији хартија од вредности, на овај начин је, омогућена циркулација права као бестелесне ствари на тржишту, исто онако како се одвија циркулација робе као телесне ствари на тржишту – хартија од вредности је као и свака друга роба предмет купопродаје на тржишту или је средство плаћања уместо новца.[170] Законити ималац хартије од вредности, као и код сваке друге покретне ствари, пошто поседује стварно право на хартији, може њоме и стварноправно да располаже, осим ако у самој исправи није другачије назначено, или законом другачије прописано. Преносом права на хартији истовремено се преносе и права на које се та хартија односи – право потраживања (меница, чек, обвезница), право својине или залоге (коносман, складишница), или право учешћа (имовинско и лично право акционара при преносу акција). Према томе, уз постојање одређених изузетака, право на хартији и право из хартије су нераздвојни, те пренос једног права повлачи са собом и пренос другог права,

[170] М. Васиљевић, *Трговинско право*, Београд, 1995, 757.

с тим што редослед преноса ових права зависи од врсте хартија од вредности.

Издаваоци хартија од вредности могу бити домаћа правна и физичка лица, република, аутономна покрајина, јединице локалне самоуправе и централна банка. Њих могу издавати и страна правна лица на територији наше земље, у складу са законом. Хартије од вредности које се издају и продају у нашој земљи изражене су у динарима. Оне могу бити изражене и у страној валути, за шта је издавалац дужан да прибави претходну сагласност централне банке. Обавезе из хартија од вредности издавалац је дужан да изврши у валути у којој су изражене. Права из хартија од вредности и права на хартијама од вредности могу стицати и њима располагати домаћа и страна физичка и правна лица. У правном промету Србије најчешће коришћене хартије од вредности су: меница, чек, акција и обвезница.

3.2.1.2. Основне радње са хартијама од вредности

Хартије од вредности се могу залагати, преносити на пуномоћнике, конвертовати, делити, сједињавати, замењивати и амортизовати.

Корисник хартије од вредности може да пренесе заложно право на тој хартији, што представља **залагање потраживања** из хартије. Право својине на хартији у овом случају остаје и даље код преносиоца (заложни дужник), али оптерећено заложним правом залогопримца (заложни поверилац). Оваквим преносом стицалац хартије стиче својство заложног повериоца, на основу чега може да реализује права из хартије, али само ради намирења потраживања које је обезбеђено заложним правом установљеним преносом хартије. Стицалац хартије од вредности (заложни поверилац) не може даље да располаже правима из хартије пошто та права нису његова, већ су му пренета за тачно намењене сврхе. Могу се залагати и хартије од вредности на име, и хартије од вредности по наредби и хартије од вредности на доносиоца. Заложно право на потраживању уписаном у хартију од вредности на доносиоца, поверилац стиче када му та хартија буде предата.

Законити ималац хартије од вредности може да овласти неко друго лице као свог **пуномоћника** да у његово име и за његов рачун остварује права из хартије. Овакво овлашћење могу давати само имаоци хартија од вредности на име или по наредби, али не и имаоци хартија од вредности на доносиоца због њихове природе. Дужник из хартије од вредности (издавалац) може према пуномоћнику истицати све приговоре које има из личног односа са законитим имаоцем те хартије, али не и приговоре које има из личног односа с пуномоћником, будући да пуномоћник не поступа у своје име и не реализује никакво своје право. Пуномоћник хартијом од вредности може даље да располаже само по правилима о преносу пуномоћја на друго лице, али не може вршити њен својински пренос, пошто ни сам не располаже таквим правом.

Издавалац може на захтев и о трошку законитог имаоца хартију од вредности на име да претвори у хартију од вредности на доносиоца или по наредби, повећавајући тиме њену циркулаторну моћ (**конверзија**), односно може хартију од вредности на доносиоца да претвори у хартију од вредности на име или по наредби, смањујући тиме њену циркулаторну моћ.

Ималац хартије од вредности може о свом трошку тражити да му издавалац изврши њену **поделу** на више хартија, уз повраћај издаваоцу постојеће хартије. На тај начин ималац хартија од вредности лакше располаже правима из тих хартија (када уместо једне складишнице добије више складишница, може располагати одговарајућим делом робе).

Супротно од деобе, издавалац хартија од вредности може, из практичних и других разлога, да тражи **сједињавање** више хартија од вредности које је издао исти издавалац и за исту врсту обавеза. У том случају уместо више хартија добија се мање или само једна, при чему обавеза издаваоца остаје непромењена.

Уколико је хартија од вредности оштећена, па због тога не може да циркулише у промету, њен ималац може о свом трошку да тражи од издаваоца да изда другу хартију од вредности са истоветним садржајем, при чему издаваоцу враћа оштећену хартију. Оваква **замена** хартије од вредности могућа је само ако степен њеног оштећења није толики да се са сигурношћу не може утврдити њен садржај. Ако је степен оштећења хартије од вредности велики, те се не може са сигурношћу утврдити њен садржај, мора се извршити њена амортизација.

Ако хартије од вредности нестану (губитак, крађа, уништење, оштећење), могу се, по захтеву заинтересованог предлагача, у судском ванпарничном поступку прогласити неважећим. Овај поступак назива се **амортизација** хартија од вредности. На основу оваквих хартија од вредности не могу се остваривати никаква права. Међутим, када лице на законит и савестан начин дође до оваквих хартија и постане њихов ималац, може од предлагача амортизационог поступка, ако се он неосновано обогатио, да тражи да му преда све оно што је примио од издаваоца амортизованих хартија. Амортизовати се могу, по правилу, само хартије од вредности на име или по наредби. Хартије од вредности на доносиоца, по правилу, не могу се амортизовати, јер се оне издају у серијама и преносе неформално, па би било тешко утврдити њиховог законитог имаоца. Амортизацијом хартије од вредности, с једне стране, омогућава се њеном законитом имаоцу да реализује права из те хартије и без њеног поседовања, а с друге стране, онемогућава се неовлашћени држалац нестале хартије да оствари права из те хартије.

3.2.2. Жирални новац

Новац се може јавити у више облика: као ковани новац, као папирни новац (у облику новчаница) и као жирални новац. **Жирални новац** има нематеријални облик и налази се на жиро рачуну привредног субјекта, односно новац који се налази на жиро рачунима пословних банака. Жирални новац је један од основних инструмената тржишта новца. Он сам по себи није финансијски инструмент, него средство плаћања. Међутим, понуда и тражња за резервним новцем егзистирају на међубанкарском тржишту и као резултат дејства понуде и тражње формира се тржишна каматна стопа као цена вишкова ликвидности. Само подразумевајући наведена тржишна обележја, може се говорити о жиралном новцу као инструменту тржишта новца.

Банке до жиралног новца долазе на разне начине: кредитима од стране централне банке, емисијом различитих хартија од вредности, уплатама депонената и слично. Поједностављено, савремени новац се ствара тако што банке и предузећа (корисници кредита) само **књиговодствено размењују међусобне обавезе**: банка ствара потраживања према себи и у облику депозита ставља га на располагање предузећу, а предузеће у замену даје своју (кредитну) обавезу, која има карактер потраживања банке од предузећа. Предузеће може свој депозит, који представља потраживање од банке – дакле облик активе, односно имовине предузећа – да пренесе другом предузећу у замену за неку другу имовину, на пример, за репроматеријал. На тај начин се остварује плаћање, што показује да депозити код банака, односно потраживања од банака имају карактер новца, јер обављају функцију средства плаћања.

На основу наведеног могло би се закључити да **савремени новац** представља потраживање од банкарског система које има функцију прометног средства, на основу законски потврђене способности да служи као средство плаћања, укључујући и одложена плаћања, као и функције обрачунског средства и средства за чување вредности.

Свако потраживање од банкарског система **нема карактер новца.** У новац улазе само они депозити по виђењу, односно само она потраживања у неки други финансијски облик, који су корисни за плаћање. Ову особину имају депозитна средства на жиро рачунима и на текућим рачунима, и зато су новац. Међутим, средства на штедним улозима (на штедним књижицама), иако су по виђењу, не могу се непосредно користити за плаћање, већ се претходно морају претварати у готов – папирни новац. Зато ови депозити, иако су потраживања од банака, немају карактер новца.

3.2.3. Девизе

Девизама се тргује на девизном тржишту, као посебном сегменту финансијских тржишта. Под **девизама** се подразумевају сва потраживања у стварној валути према иностранству. Валуте представљају страни новац

којим се располаже у земљи различитој од земље његовог порекла. На девизном тржишту тргује се и девизним курсевима, који представљају цену стране валуте изражене у домаћем новцу. Основна функција девизног курса састоји се у уравнотежењу нивоа цена у земљи и иностранству. Централна банка има значајну улогу на девизним тржиштима. Она својим учешћем спроводи девизну политику, одржава стабилност девизног курса и остварује другу економску и монетарно-кредитну политику.

3.2.4. Злато и племенити метали

Данашња улога злата на финансијским тржиштима се разликује у односу на период када је постојала могућност замене (конвертовања) новца у фиксни износ злата. У савременим условима злато има значај као облик монетарних резерви у централним банкама. Чува се у полугама, тзв. *ingotima*. Може да служи као основа за емитовање различитих хартија од вредности, као што су златне обвезнице које емитују рудници злата. Карактеристика ових обвезница јесте да се плаћање камате на њих може везати за антиципирану цену злата. И рудници сребра могу да емитују обвезнице с подлогом у сребру. Злато, осим финансијске улоге, има и комерцијалну улогу – користи се у јувелирске и индустријске сврхе.

ИНФЛАЦИЈА

1. ПОЈАМ ИНФЛАЦИЈЕ

Инфлација, удружена с незапосленошћу, као стагфлација (инфлација у условима пада производње и пораста незапослености), највећа је привредна болест друге половине двадесетог века.[171] Својим деловањем и начином испољавања инфлација је постала међународни проблем.

Назив инфлација потиче од латинске речи *inflatio* што у преводу на српски језик значи надимање, надувавање, односно болесно стање организма. У економији **појам инфлација** употребљава се као израз који означава раст цена, који се манифестује кроз пад куповне моћи националне монетарне јединице.

У дефинисању појма инфлације нема општеприхваћене дефиниције, јер се под тим појмом подразумевају различите ситуације и процеси који се испољавају при расту цена. Међутим, раст цена се разликује од једне земље до друге, од једног до другог случаја. **Монетаристи** инфлацију третирају као монетарну појаву: „Инфлација је увек и свуда монетарни феномен, у том смислу што се она ствара и може да се створи само растом количине новца који је бржи од стопе раста производње."[172] У складу с овим схватањем, монетаристи препоручују рестриктивну монетарну политику као начин сузбијања инфлације.

Осим монетаристичког приступа у дефинисању инфлације, присутно је и схватање инфлације које полази од глобалне **неравнотеже између понуде и тражње.** Инфлација дефинисана као општи раст цена, који је последица веће агрегатне тражње од агрегатне понуде јесте глобални феномен, па се стога може једино успешно савладати одговарајућом макроекономском политиком.[173]

Економска појава која је супротна инфлацији, јесте **дефлација**. Дефлација означава економску појаву општег пада цена, која се манифестује кроз раст куповне моћи националне монетарне јединице. Оваква економска појава која се манифестује кроз пад општег нивоа цена је ретка, али када се догоди, може да изазове огромне негативне последице по националну привреду, као и инфлација.

Дефлација се најчешће испољава у периодима када се привреда налази у стању рецесије. Недовољна запосленост и недовољна тражња добара и услуга, доводе до пада општег нивоа цена. Да би опстала на тржишту, предузећа су приморана да смање цене својих производа. Пад цена добара и услуга доводи до пада профита, јер је разлика између продајне цене и трошкова производње све нижа. Пад цена и пад профита приморава произвођача да смањи трошкове производње. Предузеће, у тежњи да смањи тро-

---

[171] Р. Маринковић, 1998, *op.cit*, 176.

[172] М. Фридман, *Теорија новца и монетарна политика*, Београд, 1973, 227.

[173] Р. Маринковић, *op.cit*, 176.

шкове производње, посеже за непопуларном мером отпуштања радника. Отпуштање радника изазива, даље, раст незапослености у привреди, односно пад прихода домаћинства и додатно смањење тражње на тржишту добара и услуга. Овај зачарани круг изазван ефектима дефлације може да има разорне последице по макроекономску стабилност једне националне економије.

2. МЕРЕЊЕ ИНФЛАЦИЈЕ

У економској литератури примењују се различити инструменти за мерење инфлације. Инфлација се може мерити стопом инфлације. **Стопа инфлације** показује процентуалну промену општег нивоа цена од једног до другог периода. Стопа инфлације израчунава се помоћу следећег израза:

$$I_{nf} = \frac{P_{(t+1)} - P_{(t-1)}}{P_{(t-1)}}$$

где је:
- I_{nf} – стопа инфлације,
- $P_{(t+1)}$ – ниво цена у периоду t+1;
- $P_{(t-1)}$ – ниво цена у периоду t–1.

Инфлација се може мерити **различитим индексима цена**: индексом произвођачких цена, индексом потрошачких цена и дефлатором друштвеног производа. Примена различитих индекса цена, због различитости самих индекса, може указати на одређене разлике приликом утврђивања висине инфлације. Најчешће коришћен индекс цена је индекс трошкова живота.

Индекс трошкова живота показује раст трошкова живота просечног домаћинства. Да би се израчунао индекс трошкова живота неопходно је најпре одредити потрошачку корпу. Потрошачку корпу чине она добра и услуге који су неопходни за подмирење основних животних потреба просечног домаћинства. Када се одреде добра и услуге које чине потрошачку корпу, следећи корак јесте утврђивање њене вредности, у одређеним сукцесивним периодима анализе. Наиме, током одређених сукцесивних периода цене добара и услуга потрошачке корпе су се мењале. То значи да трошкови потрошачке корпе једног периода нису једнаки трошковима потрошачке корпе другог периода.

Индекс трошкова живота израчунава се поређењем трошкова потрошачке корпе једног периода (базног), с трошковима живота у свим осталим посматраним годинама, односно:

3. ВРСТЕ ИНФЛАЦИЈЕ

Инфлација се може посматрати из различитих аспеката. Зависно од критеријума класификације постоји више врста инфлације. **Према интензитету испољавања** разликују се: пузећа, умерена, галопирајућа и хиперинфлација.

Пузећа инфлација је када стопа инфлације на годишњем нивоу не прелази 5%. Умерена инфлација постоји када се годишња стопа инфлације креће у распону од 5 до 15%. Када је годишња стопа инфлације виша од 15%, у питању је галопирајућа инфлација. Када стопа инфлације на месечном нивоу пређе ниво од 50%, тада инфлација има одлике хиперинфлације. У условима хиперинфлације пораст цена на годишњем нивоу мери се милијардама процената.

Инфлација се може посматрати и **према географском пореклу** па тада може бити: увозна и домаћа. Увозна инфлација је последица међузависности земаља у условима међународне размене. Кроз механизам међународне размене, инфлација која је настала изван домаће привреде преноси се у оквире националног пословног амбијента. Домаћа инфлација је последица нарушене ценовне равнотеже у оквирима саме националне привреде.

Према **критеријуму предвидивости** инфлације разликују се очекивана и неочекивана инфлација. Очекивана инфлација је пораст општег нивоа цена који се очекује од доносиоца економских одлука. Пораст општег нивоа цена који није био очекиван и представља изненађење за већину доносиоца економских одлука, назива се неочекивана инфлација. [174]

У зависности од **иницијалног узрока** раста општег нивоа цена разликују се: инфлација тражње, инфлација трошкова и структурна инфлација.

(1) Инфлација тражње условљена је вишком агрегатне тражње над агрегатном понудом, а њено кретање представљено је на Графикону 48. Претпоставимо да је у једној националној привреди успостављена (почетна) равнотежа агрегатне понуде и агрегатне тражње на нивоу цена p_0.

Претпоставимо затим да након одређеног времена дође до раста агрегатне тражње. Бројни су фактори који могу довести до раста агрегатне тражње. Један од типичних је пораст новчане масе, до кога долази услед повећане емисије новца. На пример, централна банка емитује новац којим држава плаћа (увећане) зараде запосленима у јавном сектору. У том случају, становништво располаже са већим укупним дохотком, него што је то био случај пре емисије новца. Већи доходак значи и повећан ниво потрошње, односно повећање агрегатне тражње.

Агрегатна понуда је приказана кривом AS_1, а агрегатна тражња кривом AD_1. Промена агрегатне тражње мора довести до промене тржишне

[174] Д. Гњатовић, *op.cit*, 34.

равнотеже. У кратком року, раст агрегатне тражње представљен је померањем криве агрегатне тражње из положаја AD_1 у положај AD_2. Успоставља се нова, краткорочна равнотежа у тачки пресека криве AS_1 и AD_2, при новом, већем нивоу цена p_1.

Раст агрегатне тражње повући ће за собом и агрегатну понуду, тако да на кратак рок долази до пораста производње. БДП расте са нивоа Y_0 на ниво Y_1.

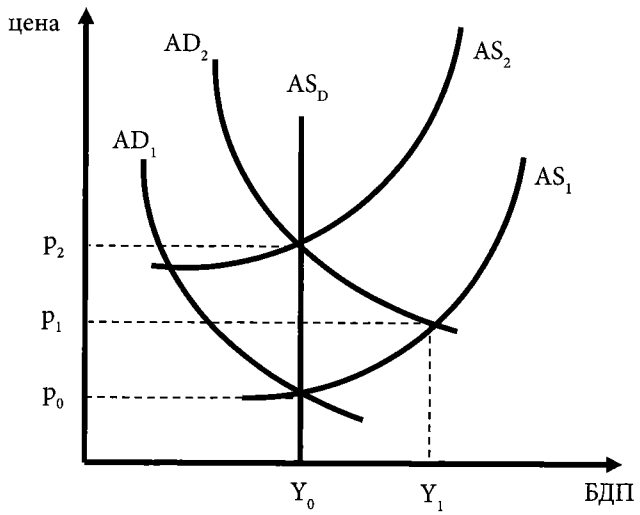

Графикон 48: Инфлација тражње

Пораст производње утицаће на пораст тражње факторима производње, јер је због наралих потреба потребно ангажовати више рада, капитала и природних ресурса. Раст тражње фактора производње доводи до пораста цена чинилаца производње, односно до раста трошкова производње. Повећање трошкова производње утицаће на произвођача тако да ће он смањити производњу. Пад производње условиће померање криве агрегатне понуде у краћем року улево на ниво AS_2.

Нова дугорочна равнотежа, успостављена у пресеку криве агрегатне понуде и агрегатне тражње, одговара вишем нивоу цена p_2. Дакле, повећање агрегатне тражње утицаће у краћем периоду на раст производње и запослености, међутим, „у дугом року ефекат повећања агрегатне тражње биће само пораст нивоа цена, односно инфлација".[175]

Дугорочна крива понуде представљена је вертикалном кривом AS_D. Она показује да на дуги рок, било које повећање агрегатне тражње неће довести до дугорочног раста БДП-а, већ само до пораста цена.

(2) Инфлација трошкова производње настаје као последица раста неке компоненте која се користи у производњи, а која доводи до раста цена тог

[175] Д. Гњатовић, *op.cit*, 78.

производа. Типичан пример је раст цене горива. Инфлација трошкова производње илустрована је на Графикону 49. Претпоставимо да је равнотежа у одређеној привреди успостављена у пресеку агрегатне понуде (AS_1) и агрегатне тражње (AD_1), при нивоу цена p_0.

Претпоставимо затим да након одређеног времена дође до непредвиђеног раста трошкова производње, изазваног растом цене горива. У кратком року, раст трошкова производње доводи до пада агрегатне понуде. Нови, нижи ниво понуде представља крива AS_2.

Нова, краткорочна равнотежа успостављена је у пресеку агрегатне понуде (AS_2) и агрегатне тражње (AD_2), при нивоу цена p_1. Равнотежни ниво цена p_1 је виши од равнотежног нивоа цена p_0. Дакле, раст цена је изазван привременим смањењем понуде због тренутног раста трошкова производње. Последично, долази и до пада БДП-а, са нивоа Y_1 на нови, нижи ниво Y_2.

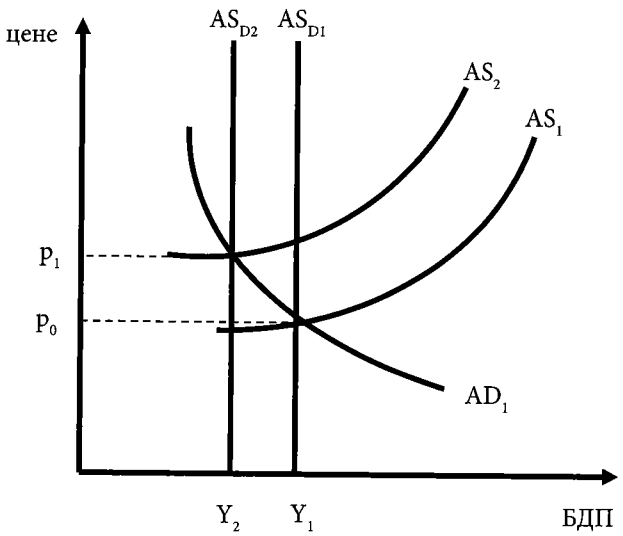

Графикон 49: Инфлација трошкова производње

Уколико је у питању само привремен раст трошкова производње, дугорочна агрегатна понуда би остала непромењена, а цене и производња би се вратиле на почетни ниво. Међутим, уколико је у питању трајан раст трошкова, дугорочна крива агрегатне понуде би се постепено померила улево, из положаја AS_{D1}, у положај AS_{D2}, односно на равнотежни ниво цена p_1.[176]

(3) Структурна инфлација настаје као последица секторских неусклађености понуде и тражње. Наиме, заостајање одређених грана (грађевинарство, пољопривреда или друго) за потребама привреде утиче на раст цена њихових производа, што се због међусобне повезаности преноси на све гране, чиме се подстиче инфлација.

[176] Д. Гњатовић, *op.cit*, 80-81.

4. ИНФЛАЦИЈА У СРБИЈИ

У социјалистичком систему, цене производа нису одређивали произвођачи сами за себе, већ су биле одређене планским документима, због чега су биле релативно стабилне. Све до почетка шездесетих година прошлог века се сматрало да је инфлација (и незапосленост) својствена само капиталистичким друштвеним односима. Међутим, **инфлација се у том периоду ипак појавила**, крећући се у распону између 9 и 10% у периоду 1960–1964, да би у 1965. години „скочила" на више од 25%.[177] Било је то велико и непријатно изненађење.

Други инфлациони период у Југославији догодио се од 1969. године до 1988. године. Узрочници инфлације у овом периоду били су исти као и у претходном, тј. нерационалан систем – економски и политички. То је систем договорног социјализма, заснован на свести субјективног фактора, без уважавања објективних друштвених законитости и научних сазнања. Оличена у свести владајућег слоја друштва, као идеологија, свест субјективног фактора је добила примарну улогу у трасирању економског и укупног друштвеног развоја. Економски систем грађен је на неробним начелима. Механизам тржишта је замењен системом споразума и договора. Теоријска подлога нађена је у Марксовим погледима на социјалистичко друштво.

Трећи инфлациони период у Југославији везује се за 1989–1993. годину. У 1989. години Југославија је први пут имала стопу месечног раста цена већу од педесет посто, што је на годишњем нивоу представљало стопу инфлације од чак 2.650%. То је период великих политичких конфронтација између република чланица. Заједничке развојне и стратешке политике готово да није ни било. Свака од република настојала је да створи бољу позицију за себе, свака је тврдила да је угрожена и експлоатисана од других.

Олако задуживање у иностранству довело је земљу до презадужености код међународних финансијских институција. Уз то, тежња република да буду самосталне и независне, довело је до честих „упада" република у платни промет федерације као начин решавања наслих обавеза. Новчана маса није била само под контролом Централне банке савезне државе, већ су се емисијом новца на разне начине, бавиле и народне банке република.[178]

Од 1989. до 1993. године, Југославија је два пута доживела хиперинфлацију. Њена разарајућа дејства нису могла да остану без трајних последица по привредни живот. Југославија (СРЈ) је доживела своју другу и уједно другу највећу хиперинфлацију у 20. веку, између фебруара 1992. и јануара 1994. године. Узрочници те инфлације свакако су сви генератори из

---

[177] Р. Маринковић, *op.cit,* 269.

[178] Р. Маринковић, *op.cit,* 278.

претходне, социјалистичке Југославије, али и нови: рат у окружењу, распад земље, санкције УН и пасиван однос савезне и републичке владе према инфлацији.

Носиоци економске политике из 1992. године заступали су тезу да је хиперинфлацију немогуће контролисати услед санкција УН. Носиоци монетарне политике тврдили су да би рестриктивна новчана политика и пракса драстичног обарања инфлације довела до неприхватљивог обарања производње и отварања социјалних проблема.[179]

Тако је непрекидно стваран утисак да је новчана емисија неопходна ради одржавања производње. Коначан резултат овакве монетарне политике, крајем 1993. године и почетком 1994. године, испољио се у потпуном слому монетарног и финансијског система земље. Дошло је до колапса производње и тржишта и враћања на примитивне облике натуралне размене, услед наглог пада вредности домаћег новца и монетарног суверенитета земље.

Носиоци економске власти створили су такав амбијент да су у многим предузећима трошкови били већи од прихода, или се пословало испод минимума профита и акумулације. Цене су расле и, у односу на реалан друштвени производ, реалног новца је било све мање. Биле су неопходне нове инфлаторне инвестиције, а „дозе" су биле све веће. Прекомерне количине новца нужно су доводиле до нестајања новца, али истовремено то је условљавало да се производња и размена зауставе.

Током 1992-1993. године новчана политика СРЈ изгубила је неопходну везу са фискалним системом, а пракса тзв. инфлаторног опорезивања на крају се претворила у одсуство сваког опорезивања. Последице су биле катастрофалне. Не само да је дошло до слома новчаног и фискалног система, већ су опустошени и разорени сви фондови. Државни фондови, фондови банака, предузећа и др. потпуно су уништени, а ефекти хиперинфлаторне прерасподеле на крају су претворени у своју супротност. Био је то дефинитивно крај једног система.

Мора се имати у виду да је инфлација била нужан пратилац самоуправног етатистичког модела, а не његова случајност. У то време, стечај предузећа сматрао се непожељном појавом, и обавеза државе и осталих привредних субјеката била је да таквом предузећу помогну, на начин што ће покрити његове дугове. Из претпоставке о беспредметности стечаја, следила је могућност некажњеног нерационалног пословања на дужи рок, финансираног инфлаторним средствима, а све то водило је ка расту цена, хиперинфлацији и општем привредном колапсу, што се догодило крајем 1993. године.[180]

---

[179] П. Ђукић, *Финансије*, бр. 5–6, 377.

[180] Д. Цвјетичанин, Ј. Бајец, Ј. Вале, *Реализација програма економског опоравка, развој финансијског тржишта и финансијска дисциплина*, Милочер 1994 – Реферати, 50.

Од 2002. до 2020. године, инфлација у Србији се креће у границама пројектоване (жељене) инфлације. Међутим, овако релативно ниске стопе инфлације у периоду од 2002. до 2011. године остварене су уз раст незапослености, што је било огромно оптерећење за нашу привреду. Ниска стопа инфлације изражена је у периоду од 2013. до 2020. године када се кретала у оквирима од 1,5 до 3%. Ниска стопа инфлације остварена је захваљујући стабилности макроекономских кретања и стабилности домаће валуте. У овом периоду дошло је до раста нивоа запослености што је знак постепеног успостављања стабилности привредних токова.

Након 2020. године годишње стопе инфлације почињу поново да расту. Тако у 2021. години инфлација износи 7,9%, у 2022. години чак 15,1%, а у 2023. години 12,1%.

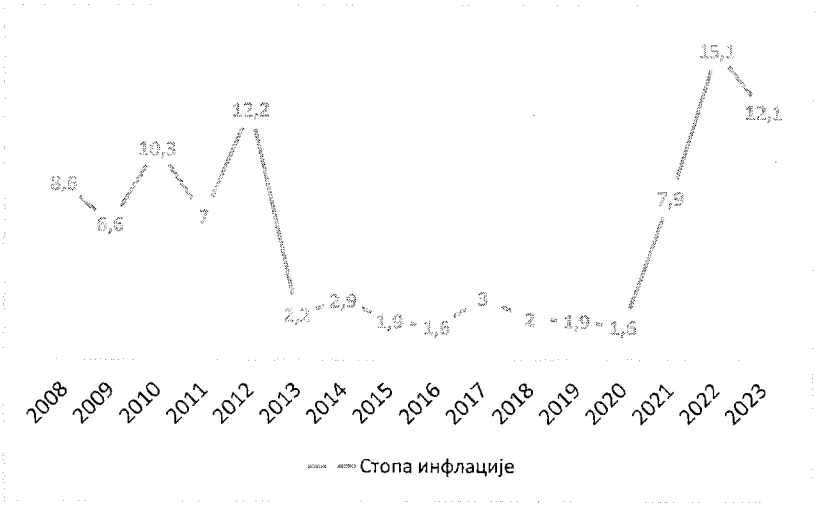

Графикон 50: Инфлација у Србији[181]

5. КОНФЛИКТ ИНФЛАЦИЈЕ И НЕЗАПОСЛЕНОСТИ

Решење конфликтног односа између инфлације и незапослености је важно питање економског успеха. Ниска стопа незапослености везана је са трендом убрзаног раста цена и обрнуто, висока стопа незапослености праћена је успореним растом цена. У условима пуне запослености, повећање укупне тражње не узрокује и повећање производње као и повећање броја запослених. Повећање укупне тражње одражава се на повећање висине цена.[182] Да би се одржао постојећи ниво цена и спречило нарушавање односа

[181] Републички завод за статистику, званични интернет сајт: https://www.stat.gov.rs.

[182] B. Jelčić, Nauka o finansijama i finansijsko pravo, Zagreb, 1983, 574.

између понуде и тражње, неопходно је уклонити узроке који су довели до ове неравнотеже, односно, неопходно је одређеним мерама утицати на смањење тражње.

Незапосленост се у контексту смањења инфлације може редуковати мерама фискалне политике, тако што треба смањити „одлив" смањењем пореза и повећати „прилив" повећањем државних издатака, ради симултаног деловања на линији „одлива" (линији штедње) и линији „прилива" (линији инвестирања).[183]

Међутим, у случају када је укупна тражња на тржишту мања од понуде, доћи ће до смањења цена. Очување нарушене равнотеже могуће је вођењем експанзионе фискалне политике. Држава и друга јавно-правна тела мораће својом активношћу да повећају јавне приходе и расходе. Држава ће повећати своју инвестициону активност, смањиће пореске обавезе и омогућиће да се повећа тражња. Повећана тражња утиче на раст производње, што ће условити раст запослених.

Уз мере експанзионе фискалне политике које имају за циљ сузбијање рецесије, и мера рестриктивне фискалне политике које треба да спрече повећану тражњу, могуће је применити и мере неутралне фискалне политике. Неутрална фискална политика има за циљ да утврди јавне расходе тако да глобална тражња остане стабилна, чиме би се очувала и пуна запосленост, стабилност цена и постојећа сразмера између понуде и тражње.

Анализирајући однос између инфлације, надница и незапослености у дужем временском периоду, аустралијски економиста Албан Филипс[184] је 1958. године дошао до закључака о инверзном односу између незапослености и инфлације. Наиме, **Филипс закључује**: ниска незапосленост има за резултат високу инфлацију, а ниска инфлација има за последицу високу незапосленост.

Однос између инфлације и незапослености Филипс је представио кривом познатом под називом **Филипсова крива** (Графикон 51). На *y*-оси је означена годишња стопа инфлације, а на *x*-оси годишња стопа незапослености. Ниска стопа инфлације (I_1) подразумева већу стопу незапослености (L_3). Смањење стопе незапослености на L_2 и L_1 се може постићи, али само по цену пристајања на вишу стопу инфлације (I_2 и I_3).

---

[183] A. Leake, *Macroeconomics*, Macmillan, London, 1982. 17-26.

[184] Енг. *Alban Phillips*.

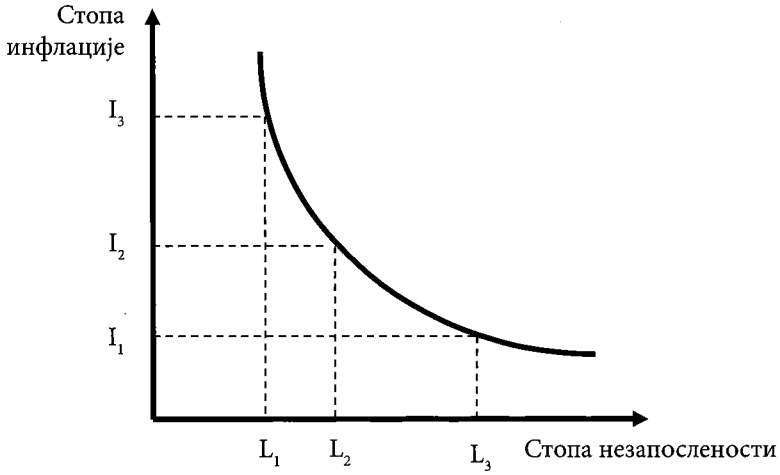

Графикон 51: Филипсова крива

„Са смањењем незапослености, зараде показују тенденцију бржег раста, раст зарада значи раст трошкова, а раст трошкова утиче на раст цена. Насупрот томе, пораст незапослености утиче на смањење радничких захтева за повећањем зарада, па се стопа инфлације смањује".[185]

Истраживања која су уследила убрзо након Филипсових, потврдила су основаност његових ставова. Годишњи извештај Економског савета администрације САД за 1969. годину указује на присуство конфликата циљева и као најважнији нерешени проблем за општи економски успех нације истиче „помирење просперитета при високој запослености са стабилношћу цена".[186] Однос незапослености и инфлације илустровано приказује Графикон 52 Федералне резервне банке Атланте за период 1950–1969 године.[187]

[185] Д. Китановић, Н. Голубовић, *op.cit,* 494.

[186] P. A. Samuelson, *op.cit,* 492.

[187] „The Unemployment – Inflation Trade-off: Njhat 1969 Forecasts Imply" 1969. Federal Reserve Bank of Atlanta, цитирано према P. A. Samuelson, *op.cit,* 491-496.

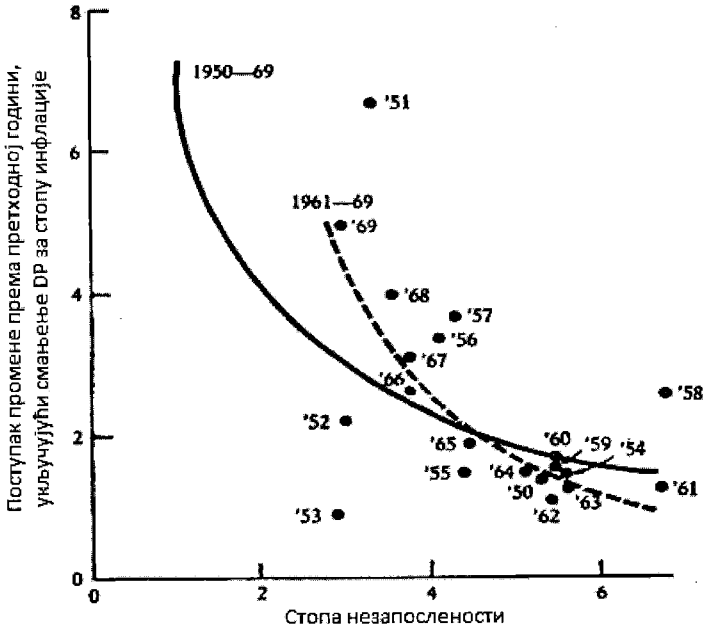

Графикон 52: Однос између стопе незапослености и стопе инфлације САД (1950-1969)

„Стопа раста цена обично се убрзавала када је незапосленост била на веома ниском нивоу. Пуна крива приказује општу просечну апроксимацију овог типичног односа за читаво раздобље 1950–1968. Расипање тачака које показују однос инфлације и незапослености за поједине године око овог дугорочнијег типичног односа, указује на недостатак прецизног статистичког прилагођавања. С друге стране, стопе повећања цена и кретање стопа незапослености у свакој години између 1961. и 1968. представљене су изразито добро општим типичним односом за то раздобље (испрекидана крива)".[188] Ти односи чине прећутну основу да се мора прихватити одређено повећање незапослености ради смањивања инфлације.

Однос између цена и незапослености мењао се после 1950. године. Испрекидана крива на графикону илуструје типичан однос у периоду од 1961. до 1968. године, упоређен са пуном кривом за читав период од 1950. до 1968. године. Од 1965. године стопа незапослености креће се испод 5%, а цене су расле више од 2% годишње, што показују тачкице које се односе на године 1965–1968. Почетком шездесетих година, када је стопа незапослености била изнад 5% годишње, стопа раста цена одржавала се испод 2%.

[188] „The Unemployment – Inflation Trade-off: Njhat 1969 Forecasts Imply" 1969. Federal Reserve Bank of Atlanta, цитирано према P. A. Samuelson, *op.cit,* 492.

МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА

1. ДЕФИНИЦИЈА МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ

Монетарна политика представља један од **инструмената** који економска политика користи у остваривању постављених циљева пуне запослености, привредног раста и развоја и стабилности цена. Стога су циљеви економске политике истовремено и циљеви монетарне политике.

Циљеви монетарне политике проистичу из економске политике, а то су: пуна запосленост, висока стопа раста, стабилност цена, стабилност каматних стопа, стабилност финансијског тржишта и стабилност девизног тржишта.[189] У остваривању наведених циљева, монетарна политика користи одређене инструменте монетарног регулисања. Отуда, избор инструмената и правилно дефинисање интензитета њиховог деловања представља задатак монетарне политике.

Монетарна политика представља процес управљања инструментима монетарног регулисања који треба да обезбеде задовољавајући ниво новчане масе у складу са постављеним циљевима економске политике.[190]

Монетарну политику спроводи **централна банка**. Централна банка, као централна монетарна институција, користи више инструмената монетарног регулисања, као што су: операције на отвореном тржишту, стопа обавезних резерви, есконтна стопа, операције на девизном тржишту и слично. Коришћењем наведених инструмената централна банка обезбеђује масу и структуру новца и кредита на оптималном нивоу.

При спровођењу монетарне политике, централна банка се мора руководити објективним показатељима кретања у привреди. Услов објективности је доследност и независност централне банке у примени мера монетарног регулисања. Мере монетарног регулисања могу максимално бити делотворне, уколико централна банка покаже максималну доследност у спровођењу дефинисане монетарне политике.[191]

У економској теорији и пракси постоје различити **модели монетарне политике**. Неке од њих засноване су на монетаристичким теоријским ставовима, а друге основ свог моделовања имају у кензијанском теоријском учењу. У наредном тексту биће речи о основним постулатима следећих монетарних политика:

- антициклична монетарна политика;
- политика константне стопе монетарног раста и
- политика годишњег програмираног раста монетарних агрегата.

---

[189] Д. Марковић, *op.cit*, 196.

[190] *Ibid*, 199.

[191] *Ibid*, 201.

2. АНТИЦИКЛИЧНА МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА

Антициклична монетарна политика је аутономна политика централне банке која се примењује на краћи рок. Она треба да допринесе остварењу привредног раста уз пуно коришћење капацитета фактора производње и прихватљиве стопе инфлације. Антициклична монетарна политика полази од становишта да су главни узрочници негативних појава у оквиру националне економије цикличне осцилације привредне активности које су у корелацији са цикличним осцилацијама инфлације.

Да би се остварили постављени циљеви економске, а тиме и монетарне политике, антициклична монетарна политика користи различите **монетарне индикаторе**. Монетарни индикатори могу се поделити у две групе, и то: на индикаторе кретања на новчаном тржишту и индикаторе који се односе на монетарне агрегате.

Индикатори кретања на новчаном тржишту (у развијеним тржишним привредама нпр. САД), ослањају се на кензијански модел економске анализе. Ови индикатори су:[192]

- каматна стопа на федерална средства;
- каматна стопа на тромесечне благајничке записе;
- вишак резерви банака;
- ниво задужености банака код централне банке по основу кредита за ликвидност;
- слободне резерве банака.

Друга група монетарних индикатора која се односи на монетарне агрегате наслањају се на монетаристички модел економске анализе. Ови индикатори су: новчана маса, примарни новац, банкарски кредити.

Да би нека варијабла могла да испуњава услов коришћења као индикатор монетарне политике, потребно је да испуњава одређене квалитете. Не улазећи у анализу неопходних критеријума за избор индикатора, мора се истаћи да се на теоријском плану проблем избора адекватног монетарног идикатора своди на избор између:

- каматне стопе и
- количине новца.

Дакле централна банка мора да донесе одлуку, да ли ће основни модел спровођења монетарне политике бити **регулисање количине новца или каматна стопа**. Међутим, централна банка не може да учини симултано и једно и друго – да истовремено детерминише каматне стопе и количину новца.[193]

Деловање антицикличне монетарне политике може се представити на следећи начин. Зависно од стања привредне активности деловање анти-

[192] Д. Марковић, *op.cit*, 215.

[193] М. Ћировић, *op.cit*, 245.

цикличне политике је различито. **У узлазној фази** економске активности, коју карактерише раст агрегатне тражње, експанзија новчане масе, раст инвестиција, али и раст инфлације, централна банка спроводи рестриктивну монетарну политику. Централна банка у таквим условима примењује путем квантитативних инструмената регулисања, рестриктивни утицај на понуду банкарских кредита. Истовремено дејством на раст тржишних каматних стопа, централна банка делује на ограничење тражње свих облика кредита. На бази комбиновања квантитативног и ценовног аспекта рестриктивне монетарне политике, у тржишној економији долази до усклађивања реалног сектора са финансијским ограничењима која су регулисана политиком централне банке.[194]

У силазној фази економског циклуса монетарна политика је експанзивна. Уз помоћ експанзивне монетарне политике централна банка настоји да делује у правцу оживљавања инвестиција и привредне активности. Механизмом пораста примарног новца и новчане масе, централна банка делује на смањење каматних стопа, што доводи до раста тражње свих облика кредита, а тиме и до поспешивања инвестиција. Међутим, у ситуацији дубље рецесије, снижење каматних стопа може да повуче пораст инвестиција једино уколико тржишни трансактори оцене да се циклична рецесија ближи крају и да би у тим условима било рационално да се искористе ниже каматне стопе за финансирање привредних инвестиција.[195]

Антициклична монетарна политика користи **Филипсову криву** као основу за непосредно регулисање агрегатне тражње. Претпоставља се да агрегатна тражња преко тржишних механизама има повратно дејство на формирање агрегатне понуде односно на ниво привредне активности и запослености. Такође, у овом аналитичком приступу Филипсовом кривом може се објаснити веза између инфлације цена и незапослености.

3. ПОЛИТИКА КОНСТАНТНЕ СТОПЕ МОНЕТАРНОГ РАСТА

Политика константне стопе монетарног раста заснива се на концепцијама монетаристичке теорије и представља сасвим супротно становиште у односу на антицикличну монетарну политику која је производ кензијанске теорије. Према монетаристичкој теорији, централна банка може само на краћи рок да утиче на промену реалних агрегата, али кроз ово деловање она истовремено нарушава функционисање тржишне економије и доприноси стварању инфлаторних токова у привреди. Према мишљењу Милтона Фридмана, главног представника монетаристичке школе, цен-

[194] М. Ћировић, *op.cit*, 241.

[195] *Ibid.*

тална банка може да регулише само номиналне величине у економији, док су кретања реалних агрегата на дужи рок потпуно независна од монетарне политике.

Аргументи монетариста за примену константне стопе монетарног раста могли би се изразити у неколико тачака:[196]

- перфектно функционисање тржишта;
- немогућност централне банке да монетарном политиком делује на кретање реалних агрегата;
- немогућност тачног предвиђања будућих кретања у реалном сектору;
- испољавање ефеката монетарне политике у дужем року;
- тражња новца је релативно стабилна величина.

На основу датих претпоставки политика константне стопе монетарног раста у дужем року треба да створи услове за **снажније деловање тржишних закона** и стварање стабилног привредног развоја, као услова здравог и стабилног функционисања економије. Централна банка мора континуирано да спроводи политику дугорочне стопе монетарног раста, без обзира на осцилације у реалном сектору, које условљавају промене у тражњи новца. На тај начин, дугорочна стопа неинфлаторног монетарног раста имала би јаке ефекте на понашање тржишних трансактора чије понашање у погледу формирања дохотка и цена мора да се уклопи у дугорочну политику константне стопе монетарног раста. Једино, политиком константне стопе монетарног раста централна банка (без обзира на разне захтеве споља или изнутра) може да очува висок степен поверења у датој економији.

Полазећи од наведених ставова, монетаристи указују на то да **у случају настанка привремених неравнотежа** не треба предузимати промене у монетарној политици. Сезонске осцилације програмиране стопе константног монетарног раста нису прихватљиве. Краткорочне неравнотеже у потребној количини новца, према Фридману, могу се ублажити или потпуно елиминисати кроз промене у брзини оптицаја новца или кроз промену структуре новчане масе.

Пројектовање политике константне стопе монетарног раста потребна је и због висине укупног монетарног раста за дужи временски период. То захтева и **одређивање годишње стопе монетарног раста**, јер се пројектована политика дугорочног раста остварује једнаким годишњим пројекцијама. Изабрана стопа монетарног раста примењивала би се као обавезно фиксно правило монетарне политике у неограниченом дугом периоду. Дефинисање стопе монетарног раста мора се одредити за сваку земљу посебно, полазећи од становишта да у свакој земљи, појединачно посматрано, имамо присуство бројних фактора који различито утичу на функциониса-

[196] М. Ћировић, *op.cit*, 203.

ње националне економије. Дугорочна стопа монетарног раста треба да, у дужем року одржи општи ниво цена, значи развој без инфлације.

На формирање дугорочне стопе монетарног раста утичу **два фактора:**

- дугорочна стопа реалног економског раста која се установљава на бази емпиријског искуства конкретне привреде и
- процењене дугорочне промене у брзини оптицаја новца.

Наведени фактори делују различито на висину стопе монетарног раста. Дугорочна стопа реалног економског раста делује пропорционално, а дугорочне промене у брзини оптицаја новца делују инверзно у односу на дугорочно дефинисану стопу монетарног раста.

Конципирајући политику константне стопе монетарног раста, Фридман полази од претпоставке да је циљ монетарне политике одржати на потпуно стабилном нивоу општи ниво цена на дужи рок, односно нулти ниво инфлације у дужем периоду. Међутим, Фридман је касније ревидирао монетарна правила константне стопе монетарног раста и указао на то да монетарна политика на дужи рок тежи остваривању снижења нивоа цена. Наиме, Фридман уводи два нова модела за дефинисање константне стопе монетарног раста.[197]

Прво правило предвиђа увођење **камате на трансакциони новац.** Према овом правилу стопа раста новчане масе на дужи рок била би на нултом нивоу, при претпоставци да реални друштвени производ расте по дугорочној годишњој стопи од 3 до 4%. Нулта стопа монетарног раста довела би до дугорочне тенденције снижавања нивоа цена од 3 до 4% годишње. Номинална каматна стопа би се формирала на нултом нивоу, међутим због дезинфлације од 3 до 4% годишње, реална каматна стопа би износила 3 до 4% годишње.

Друго правило предвиђа да **дугорочна стопа монетарног раста износи 2%**. Ова стопа монетарног раста заснива се на дугорочној пројекцији раста становништва од 1% годишње, као и дугорочној пројекцији смањења брзине оптицаја новца за 1% годишње.

4. ПОЛИТИКА ГОДИШЊЕГ ПРОГРАМИРАНОГ РАСТА МОНЕТАРНИХ АГРЕГАТА

Политика годишњег програмираног раста монетарних агрегата настала је у условима инфлаторних таласа који су средином седамдесетих година прошлог века „погодили" земље развијене тржишне привреде. Антициклична монетарна политика није могла да обезбеди потребну стабилност, те су присталице монетаризма формулисали одговарајућу антиин-

[197] Коришћена методологија за дефинисање константне стопе монетарног раста преузета је из рада Д. Марковић, *op.cit*, 205–206.

флациону монетарну политику у форми годишњег програмираног раста монетарних агрегата.

Према монетаристичком приступу, монетарни раст програмира централна банка. Централна банка одређује стопу монетарног раста **за период од 12 месеци.** Период за који се утврђује стопа монетарног раста, представља основну разлику између политике константне стопе монетарног раста и политике годишњег програмираног раста монетарних агрегата. Политика константне стопе монетарног раста предвиђа дефинисање монетарних агрегата за дужи, неодређени период, а политика годишњег програмираног раста монетарних агрегата има за циљ дефинисање стопе монетарног раста само за једну годину.

Друга разлика између наведених монетаристичких теорија огледа се у становишту да је код политике константне стопе монетарног раста, **раст** монетарних агрегата одређен у фиксном износу, односно у једном броју. Међутим, политика годишњег програмираног раста монетарних агрегата, **монетарни раст дефинише у оквиру одређеног распона**. Дефинисање монетарног раста у оквиру одређеног распона, даје простор централној банци да у складу с променама у реалном сектору економије изврши одређене мање корекције монетарних агрегата.

5. РЕСТРИКТИВНА И ЕКСПАНЗИВНА МОНЕТАРНА ПОЛИТИКА

Зависно од тога да ли се привреда налази у стању рецесије или експанзије, носиоци економске политике примењују мере рестриктивне или експанзивне монетарне политике.

Експанзивна политика или политика јефтиног новца има за циљ раст и развој привредне активности. Централна банка, као носилац монетарне политике водиће експанзивну политику и својим инструментима утицаће на повећање тражње и потрошње. Експанзивном монетарном политиком централна банка повећава понуду новца. Већа понуда новца условиће пад каматних стопа, лакше узимање кредита и раст инвестиција. Већи обим инвестиција условиће и већу запосленост и раст националног дохотка.

Рестриктивна монетарна политика има за резултат супротан ефекат у односу на експанзивну монетарну политику. Циљ рестриктивне политике је да се у периодима привредне депресије смањи понуда новца. Наиме, мањак понуде новца делује на раст каматних стопа. Раст каматних стопа деловаће дестимулативно на инвеститоре, те долази до пада приватних и јавних инвестиција. Пад инвестиција изазваће даље смањење запослености и пад дохотка, односно условиће пад тражње и потрошње.

6. ЕМИСИОНА ИЛИ ЦЕНТРАЛНА БАНКА

Централна банка спада у ред **најзначајнијих финансијских институција**. Она има посебан значај зато што има регулативну улогу на финансијским тржиштима. Њена улога је посебно важна на тржишту новца, где одређује ниво новчане масе и висину краткорочних стопа. Посебна улога централне банке је у заштити осталих учесника на финансијским тржиштима.

Улогу централне банке у Републици Србији има **Народна банка Србије**. Она је самостална и независна у обављању функција утврђених законом и за свој рад одговорна је Народној скупштини Републике Србије.

Основни **циљеви** Народне банке Србије јесу постизање и одржавање стабилности цена и очување финансијске стабилности.

Народна банка Србије има **искључиво право издавања новчаница и кованог новца** у Републици Србији. Све новчане обавезе из послова закључених у Републици Србији између предузећа, других домаћих правних лица и грађана, изражавају се у динарима и извршавају средствима плаћања која гласе на динаре, ако законом није другачије одређено. Народна банка Србије издаје новчанице и ковани новац, утврђује апоене и основна обележја новчаница и кованог новца. Она доноси одлуке о пуштању у оптицај и повлачењу из оптицаја новчаница и кованог новца.

Народна банка **уређује и унапређује платни промет** у земљи, контролише обављање платног промета у банкама и обавља друге послове платног промета у земљи, у складу са законом. Она води систем консолидованог рачуна трезора, за динарска и девизна средства, као и друге рачуне утврђене законом. Она може да обавља и послове у вези са задуживањем Србије у иностранству, у складу с посебним законом.

Централна банка **издаје и одузима дозволе** за рад, **контролише** бонитет и законитост пословања банака и других финансијских институција и предузима друге мере, у складу са законом којим се уређује пословање банака и других финансијских организација.

7. ИСТРУМЕНТИ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ НАРОДНЕ БАНКЕ СРБИЈЕ

Монетарна политика је политика управљања инструментима које централна банка примењује, да би одржавала обим и структуру новца и кредита на нивоу, који оптимално омогућава остварење крајњих циљева економске политике преко одговарајућег кретања макроекономских варијабли: цена, производње, запослености, платнобилансних категорија.[198] У

[198] В. Симићевић, *op.cit*, 33.

Србији монетарну политику **води Народна банка Србије**. Народна банка Србије утврђује и спроводи циљеве монетарне политике **применом следећих инструмената**:

- издавањем краткорочних хартија од вредности;
- спровођењем операција на отвореном тржишту;
- обављањем дисконтних послова;
- одобравањем краткорочних кредита;
- утврђивањем обавезне резерве код Народне банке Србије;
- утврђивањем есконтне стопе и других каматних стопа Народне банке Србије;
- утврђивањем мера за одржавање ликвидности банака и других финансијских организација;
- доношењем прописа и предузимањем мера и других активности из области девизног пословања утврђених законом;
- издавањем новчаница и кованог новца;
- утврђивањем других инструмената и мера монетарне политике.

Народна банка Србије може издавати **краткорочне хартије од вредности** које гласе на домаћу или страну валуту, на основу одлуке којом се утврђује обим емисије, рокови доспећа и други услови за издавање хартија од вредности, као и начин пласмана и исплате тих хартија.

Операције на отвореном тржишту састоје се у куповини или продаји различитих хартија од вредности, чиме се остварују одређени циљеви монетарне политике. Када централна банка жели да повећа ликвидност банака и њихов кредитни потенцијал, она купује хартије од вредности. Овим се повећава ниво новчане масе, што се дешава у случају реализације експанзивне кредитно-монетарне политике. Централна банка продаје хартије од вредности када жели да смањи количину новца у оптицају и кредитни потенцијал пословних банака, што се дешава у случају рестриктивне монетарне политике. Народна банка Србије уређује врсту и квалитет хартија од вредности, као и услове и начин под којима купује и продаје те хартије.

Централна банка **дисконтне послове** обавља куповином хартија од вредности од банака и продајом тих хартија од вредности пре истека рокова њиховог доспећа. Народна банка може да банкама одобрава кредите с роком доспећа до годину дана, на основу залоге портфеља хартија од вредности.

Политиком обавезних резерви централна банка остварује циљеве монетарне политике преко контроле висине кредитног потенцијала. При вођењу рестриктивне монетарне политике повећава се стопа обавезних резерви, чиме се повлачи део новца и смањује кредитни потенцијал банака. Ова мера је значајна за контролу банкарског система и за одржавање солвентности банака.

Народна банка Србије утврђује висину обавезне резерве банака прописивањем стопе обавезне резерве, врсте депозита и других средстава на

која се та стопа примењује. Народна банка може висину обавезне резерве да утврди и за друге финансијске организације, као што може да утврди и диференциране стопе обавезне резерве, зависно од врсте и рочности депозита и других средстава.

Централна банка утврђује **есконтну стопу, каматне стопе** на своје пласмане и друга потраживања, као и каматне стопе на средства на која она плаћа камату и прописује начин обрачуна и плаћања камате. Каматне стопе на пласмане и друга потраживања Народне банке не могу бити ниже од есконтне стопе.

Народна банка Србије, **ради одржавања ликвидности других банака** и других финансијских организација, може да пропише: 1) услове и начин одобравања депозитних и кредитних олакшица, 2) услове и начин обезбеђења ликвидности и исплате депозита физичких и правних лица код банака и 3) друге мере за одржавање ликвидности банака.[199]

Народна банка Србије самостално води **политику курса динара**, а уз сагласност Владе утврђује режим курса динара. Она купује и продаје девизе и ефективни страни новац на девизном тржишту са циљем усмеравања кретања курса динара, одржавања нивоа девизних резерви и одржавања ликвидности плаћања према иностранству.

Девизне резерве Народне банке чине:[200]

- потраживања Народне банке на рачунима у иностранству;
- хартије од вредности које гласе на стране новчане јединице којима Народна банка располаже;
- специјална права вучења и резервна позиција код Међународног монетарног фонда, злато и други племенити метали и ефективни страни новац.

Народна банка одлучује о начину формирања, управљања, коришћења и располагања девизним резервама на начин који је најбоље прилагођен монетарној и девизној политици и којим се доприноси несметаном испуњењу обавеза Републике Србије према иностранству. Она купује и продаје девизе у иностранству ради обезбеђивања одговарајуће валутне структуре својих девизних резерви.

---

[199] М. Кулић, *Финансијски менаџмент*, Београд, 2003, 105.

[200] *Ibid*, 106.

ФИСКАЛНА ПОЛИТИКА

1. ДЕФИНИСАЊЕ ФИСКАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Назив фискална политика потиче од енглеских речи *fiscal policy.* Фискална политика представља део економске политике, који се односи на коришћење фискалних инструмената, пре свега јавних прихода и јавних расхода, за постизање различитих циљева економске политике, као што су привредни раст, стабилност привредних циклуса, пуна запосленост, смиривање инфлације и сл.[201]

Фискална политика представља само један део **економске политике**. То значи да фискална политика, остварујући своју фискалну функцију, истовремено мора да се прилагођава и усклађује са економском политиком, чији је саставни део. Величина и структура јавних прихода и расхода, њихова динамика и слично, нису диктирани само фискалним циљевима (алокација средстава), већ истовремено и економским.[202]

У либералној фази капитализма која је трајала до почетка XX века, у економској теорији доминирало је класично поимање улоге државе у економској политици. Према становишту класичних теоретичара, **фискална политика би требало да буде неутрална**. Ово подразумева да се финансијска активност државе ограничава на прикупљање јавних прихода, искључиво ради њиховог трошења на финансирање државног апарата (војска, полиција, правосуђе и сл.).

Неутралност подразумева апсолутно немешање у тржишне односе. То значи да је привредна сфера искључиво препуштена приватним економским субјектима (потрошачима и произвођачима). Од њиховог појединачног успеха зависиће њихово благостање, и у том смислу држава им неће пуно ни помагати ни одмагати. Ниво запослености, као и ниво најамнина (зарада), било је нешто што се није тицало државних власти.

Либерална капиталистичка држава није се мешала ни у привредне циклусе. Циклично кретање привредних активности било је иманентно капиталистичкој привреди, и држава ни на који начин није утицала на ублажавање последица рецесије.

Са Великом кризом, у економској теорији почиње да јача свест о потреби вођења **активне фискалне политике**. Активна фискална политика покушава да различитим фискалним инструментима утиче на макроекономске категорије, као што су бруто домаћи производ, запосленост, стабилност и сл. Финансијски инструменти државе се све више користе за остварење и **нефискалних циљева** економске политике: алокативних, редистрибутивних и стабилизационих.

Алокативни циљеви показују како, где и када држава задире у тржишни механизам. Кроз финансијску активност држава, у жељи да осигура

[201] P.A. Samuelson, *op.cit,* 371; З. Пјанић, И. Стојановић, М. Јакшић: Економска и пословна енциклопедија. Савремена администрација, Београд, 1994.

[202] Ј. Горчић, *Финансије и финансијско йраво*, Ниш, 1994, 496.

најбољу расподелу и коришћење фактора производње, неке активности на тржишту подстиче, неке отежава, а понекад се, преко својих предузећа, непосредно укључује у тржишну утакмицу. Кроз ове активности држава утиче на услове привређивања и алокацију фактора производње.

Под **редистрибутивним циљевима** који се желе остварити применом фискалних инструмената, подразумева се прерасподела дохотка и имовине на јавни и приватни сектор. Конкретни ефекти мера прерасподеле зависе од циљева укупне дугорочне економске и социјалне политике. Критеријум прерасподеле није заснован на економским факторима, већ је политичке природе. Овај критеријум се временом мења и зависи од политичког уређења, политичких односа у земљи, ставова појединих интересних група, владајућих кругова и слично. У савременим државама с мешовитом привредом данас се инструментима фискалне политике прерасподељује између 30 и 50% националног дохотка. Доходак и имовина може се прерасподелити уз активну примену социјалне политике (Немачка и Аустрија) или уз активно стимулисање стамбене изградње или куповине одређених некретнина и покретних ствари.

Стабилизационо дејство фискалне политике огледа се у таквој примени пореских инструмената којима се они најбоље усклађују са циљевима стабилности привреде. То значи да јавни приходи и расходи морају бити утврђени и реализовани на такав начин да обезбеђују и подстичу производњу, инвестирање и развој, којима се обезбеђују пуна запосленост, привредни раст и стабилност цена.

2. ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ ФИСКАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

И у најбоље уређеном економском амбијенту догађа се нешто што грађанима није по вољи. Сви су незадовољни када је распрострањена незапосленост или када цена хлеба, млека, кафе и других производа расте. Садашњост, али и будућност, захтевају активну улогу државе и њених органа. Захтевају спремност и способност државних органа да нарасле економске проблеме реше брзо и једноставно.

У модерном свету присутно је схватање да држава може, ако се здушно и искрено прихвати задатка, да направи све осим оног што је само по себи немогуће.[203] Веровање у моћ државе више треба схватити као нашу жељу, а не као реалност. Држава није свемоћна. Има промашаја у владиној политици, али су ти неуспеси условили појачан напор државе у жељи да се остваре постављени циљеви.

Опорезивање за последицу има различите учинке: они се показују у приливу финансијских средстава у буџет (**финансијски ефекат**), у проме-

[203] P.A. Samuelson, 1975, *op.cit*, 102.

нама модалитета економског понашања физичких и правних лица (**економски ефекти**), у променама у релативним позицијама различитих социјалних група (**социјално-политички ефекат**)[204] и друго.

Опорезивањем, односно одузимањем дела оствареног дохотка од пореских обвезника, држава остварује ефекте на тражњу добара и услуга на тржишту, на промену цена, на промену у производњи, на економски положај обвезника, на избор инвестиционих одлука и друго. Мерама пореске политике[205] држава настоји да оствари оптималну потрошњу буџета у односу на национални доходак и оптимизацију фискалног оптерећења у односу на фискални капацитет, руководећи се друштвено-економским кретањима, као и развојем националне привреде. Коришћење мера пореске политике састоји се у:

- промени постојећег пореза;
- увођењу новог пореза или
- замени једног пореза другим.[206]

Од посебне важности је стратегија усмеравања фискалне политике као инструмента економске политике, а која има за функцију реалокацију привредних ресурса, редистрибуцију националног дохотка, економску стабилизацију и економски раст. Фискалитети се користе на макро и микро плану. На микро плану, кроз фискалну дискриминацију и фискалне олакшице, фискалитети се користе ради одговарајућих ефеката у одређеним делатностима или категоријама. Из макро аспекта, фискалитетима се захвата део дохотка и део акумулације националне привреде.

У склопу економске политике савремених друштвено-економских система, **фискалитети** су попримили улогу регулатора у расподели националног дохотка, алокатора финансијских средстава, стабилизатора конјунктурних осцилација и катализатора привредног раста.[207] **Задатак** пореске политике састоји се у проналажењу најкомпатибилнијих инструмената који ће омогућити реализацију жељеног циља. Пракса, међутим, показује различите проблеме у реализацији ових циљева. Моменат наметања пореске обавезе и моменат остваривања економског циља мора се посматрати у временском контексту. Уколико се утицаји временског размака превиде, стварни ефекат је најчешће супротан жељеном.

Брзина утицаја, по правилу, зависи од времена које протекне од тренутка предузимања одређених конкретних акција, до остваривања жељених ефеката. За успех је неопходно да тај временски размак буде што краћи. Предвидивост утицаја и неутралност јесу важни инструменти фискал-

---

[204] Д. Поповић, 1997, *op,cit,* 324.

[205] Мера пореске политике представља коришћење појединог инструмента у одређено време да би се остварио један или више циљева. Инструмент пореске политике представља средство помоћу којег се остварује одређени циљ.

[206] Д. Поповић, 1997, *op.cit,* 325.

[207] Ж. Ристић, *Фискална економија*, Београд, 1991, 480.

не политике, односно природе економске политике. Предвидивост је важан индикатор, управо зато што се мере и доносе да би деловале у жељеном правцу. Неутралност је такође важан индикатор, јер циљ активности јесте да се не изазову поремећаји у тржишном пословању.

Посебан проблем настаје у случајевима **вишеструке међузависности циљева и инструмената**. Један инструмент може да оствари више циљева, мада остваривање једног циља захтева учешће више инструмената. Такође, могућ је и конфликт циљева и инструмената, што доводи до нежељеног ефекта.

Претпоставка за успешно вођење фискалне политике је релативно **високо учешће јавног сектора у домаћем производу**. Само веће промене у висини јавних прихода и расхода могу значајније да утичу на повећање укупне потражње, односно на њено смањење. Мере фискалне политике не односе се на све територијалне (политичке и административне) јединице, него само на оне које су носиоци одређеног финансијског суверенитета и при томе располажу значајним делом националног дохотка.[208] Када су у питању најразвијеније тржишне економије у савременом свету, удео јавног сектора (мерен кроз учешће фискалног прихода у друштвеном производу) у просеку је веома висок. У Шведској је у једном тренутку достигао ниво од 55%, а у Јапану се креће на нивоу од око 30%.

Објашњење за овако високо учешће јавног сектора налази се у околности да тржишни механизам није у стању да увек оствари све економске функције. Јавни сектор сам по себи не пружа никакву гаранцију да ће својим инструментима побољшати токове привредног система, али „управо је задатак јавних финансија да истражују како се на најбољи начин могу комбиновати мере јавних прихода и јавних расхода, да би се формулисање политике јавног сектора и њена примена учинили оптималним."[209]

3. УЧИНЦИ ОПОРЕЗИВАЊА

Деловање пореза у практичној примени усмерено је ка различитим циљевима. Неретко **учинци опорезивања могу драстично да одступе од постављених циљева.** Није довољно порезу наменити одређену улогу у систему прихода, односно у друштвено-економском и политичком систему и настојати да се његовом применом реше одређени проблеми, ако се применом тог пореза тај проблем не може решити, односно ако није ни дозрео за решавање.[210]

---

[208] Б. Јелчић, *op.cit*, 571.

[209] Д. Поповић, 1997, *op.cit*, 9.

[210] Б. Јелчић, *op.cit*, 197.

Порези на неки начин делују и онда када је утврђена пореска обавеза (наплата пореза се још не врши), али и када пореска обавеза није ни уведена. Сама најава увођења неког пореза наводи појединца да реагује на начин који му омогућава да избегне порезе, односно, како би редуцирао последице смањења куповне снаге. Реч је, дакле, о мерама и радњама које порески обвезник предузима у одбрани свог пореског третмана у смислу немењања висине пореске обавезе.

Циљеви обвезника су супротни циљевима опорезивања. Обвезници теже да пореска обавеза уопште не настане, или да буде сведена на најмању меру. Овако понашање обвезника не може пореску власт оставити равнодушном, јер ако порески обвезник успе у својим комбинацијама – „порески ефекат свешће се на губитак по државну касу (наплаћено је мање пореза него што се рачунало)".[211]

Увођење пореза доводи до повећања цена фактора производње, усмеравања инвестиција, промене односа понуде и тражње, промене економске снаге обвезника, промене услова пословања итд. Промене услова привређивања логично изазивају реакцију обвезника да, предузимањем одређених радњи, извуче за себе неку корист и ублажи нека за њега штетна деловања пореза.

Опорезивање може да изазове и такве **учинке који су нежељени** и на које пореско законодавство није рачунало. Тако нпр. оштра пореска прогресија појединих делатности може да изазове смањење или чак престанак активности у тим областима. На тај начин порези су довели не само до смањења пореских прихода, већ и до раста незапослености (престанак обављања одређених професија), а што вероватно није била интенција законодавца.

Раскораку између циљева и учинака опорезивања доприноси **пореска евазија и ненамеравано преваљивање.** Наиме, код пореске евазије нису убрана планирана средства, па су за износ евазије смањени приходи буџета и других финансијских инструмената прерасподеле државних (друштвених) прихода, док су код ненамераваног преваљивања пореза планирани приходи убрани, али се лице које стварно сноси порески терет разликује од лица чији је доходак по интенцијама законодавца требало да буде оптерећен.

Није свака пореска евазија и свако преваљивање пореза супротно циљевима пореске политике. **Законом уређена пореска евазија** управо има задатак да оствари циљеве опорезивања. Уколико евазије не би било, постављени порески циљеви би изостали.

Да би ублажио или отклонио непожељне учинке опорезивања, обвезник може да покуша и **„супституцију".** Наиме, обвезник „погођен" пореским теретом настоји да опорезоване производе замени за мање опорезоване или неопорезоване производе. Ова замена производа од стране обве-

[211] Ј. Ловчевић, *Институције јавних финансија*, Београд, 1975, 136.

зника условљена је кретањем еластичности понуде и тражње. Могућ је и потпуни престанак коришћења неког производа. Уколико су у питању производи неопходне потрошње (хлеб, млеко), они се не могу замењивати лако, а обвезници их не могу напуштати (не могу престати да их користе). Производи вишег стандарда лакше су заменљиви и њих обвезници лакше избацују из употребе.

Учинци опорезивања су различити на микро и макро нивоу. Међутим, учинци опорезивања утичу на обвезнике да се заштите од деловања пореза. Једна од мера заштите обвезника може бити и **трансформација пореза**. Кроз бољу и модернију организацију рада бржу и јефтинију производњу може се повећати доходак и на тај начин делимично, па и потпуно сузбити пореско оптерећење.

МЕЂУНАРОДНА ЕКОНОМИЈА

1. УНУТРАШЊА И МЕЂУНАРОДНА ТРГОВИНА

Остварење одређене економске активности захтева активно учешће најмање **два субјекта**: једног, који ће производити добра и другог, који је спреман да за задовољење својих потреба употреби управо добра које је произвео први субјект. Наравно, реч је о економској активности појединца чија активност производње нема за циљ сопствену потрошњу. Уколико за одређени облик производње нема субјеката који су спремни да га користе за задовољење својих потреба, такав облик производње губи смисао. Производња подразумева потрошњу, било на нивоу националне економије, било на нивоу међународног тржишта.

Уколико појединац жели да приушти себи неко добро, он то добро може да произведе или да га купи од неког субјекта на тржишту. Тржиште, као организовани простор на коме се одвија размена добара и услуга под одређеним условима, захтева присуство најмање два партнера и присуство најмање два добра (где учесници размене с правом очекују да свако од њих има корист од размене).

Размена, као елемент друштвене репродукције, има за циљ повезивање економски међузависних субјеката појединаца, предузећа и држава. Свака земља, из аспекта размене, има своје границе. С једне стране, то су расположиви економски ресурси, а с друге - величина тржишта. Величина тржишта условљена је отворености и способношћу државе да се укључи у међународну трговину. То подразумева да размена не може да настане без специјализације и поделе рада. Специјализација повећава производне могућности земље, као и услове и стандарде живота. Раст производних могућности земље има за резултат смањење трошкова производње, што ствара услове за смањење цена добара и услуга. Ниже цене добара и услуга, стварају простор за ширење тржишта привреде једне земље и за њено активно укључивање у оквире међународне трговине.

Уколико се **трговина** (размена добара и услуга) одвија у оквирима исте државе, у питању је унутрашња трговина, а ако се трговина обавља између држава - тада је реч о међународној размени, односно о спољној трговини неке земље. Разлика између унутрашње и спољне трговине је у томе што се, у првом случају, размена одвија тако што се добра и услуге купују и продају у оквирима граница дате земље, а спољна трговина означава куповину добара и услуга изван граница земље, да би се та добра продала у оквирима дате земље, односно, куповину и продају добара изван граница дате земље.

Унутрашња и спољна трговина у основи имају нека заједничка обележја, али и неке разлике. Унутрашња и спољна трговина остварују три основне функције:

- *интерперсоналну*, која означава посредовање између економских субјеката;

- *интерлокалну,* која означава посредовање између различитих места, односно повезивање понуде и потражње у различитим деловима земље и света;
- *интертемпоралну,* која означава континуитет у снабдевању потрошње, иако потрошња и производња нису временски усклађене.

Спољна трговина се разликује од унутрашње трговине, пре свега, по просторном обухвату. То свакако означава разлике у обичајима, нормама и навикама потрошача. Различите су и новчане јединице, услови наступа на иностраним тржиштима, правила и узансе доброг пословног обичаја и слично. Спољна трговина одвија се између земаља које су међусобно удаљене и које се могу разликовати по основу политичких ставова и опредељења, што додатно усложава проблем међународне размене.

Све ово указује на то да је спољна трговина специфично подручје економске активности једне земље, која се разликује од унутрашње трговине, па је, сходно томе, неопходно посебно истраживање и објашњење законитости у међународној економској размени, како би те економске активности земље могле успешно да се планирају и усмеравају.

2. МЕЂУНАРОДНА ТРГОВИНА И ЕКОНОМИЈА

У данашњем свету нових техничко-технолошких достигнућа, све више корпорација, које су некада производиле само у једној земљи, шире своје хоризонте према свету као целини. Фактор мобилности чинилаца производње показује да се, у условима сарадње и економске повезаности предузећа на међународном нивоу, стварају нови **заједнички елементи успешног пословања** у светским оквирима.

Већина земаља мање или више учествује у међународној размени. Међународна размена националним заједницама омогућава **повећање производње, формирање капитала и потрошње.** Она има за циљ да националну економију оспособи да разуме шта се у свету догађа, како се одређени производни процеси одвијају и како ће поједине економске промене утицати на друге земље у свету.

Културне, монетарне, политичке и друге **разлике земаља** у процесу међународне размене, захтевају посебан и избалансиран економски приступ. Свака земља је организована у оквирима одређене политичко-територијалне јединице, с јасно дефинисаном националном групом и уређеном националном економском политиком. Разлике у укусима и обичајима, које могу појачати национални осећај припадности одређеној групи, усложавају задатак међународној трговини.

Девизни систем је само једна од области у којој разне земље следе различиту политику. Уско повезано с валутном вредношћу новца јесте његова унутрашња вредност, на коју могу да утичу новчана и банкарска поли-

тика, дугови које регулише влада, трошкови државне заједнице и слично. Тарифна политика, субвенције, квоте и други инструменти контроле спољне трговине - начини су интервенције владе у трговини међу земљама.

Ове различитости свакако не значе да субјекти националне економије своју активност треба да остварују у националним оквирима. Извозна и увозна размена мора да изађе из културе домаћег тржишта да би се упознала с различитом робом, која се описује на различите начине, за коју се употребљавају различите мере, купује и продаје по различитим условима и за различите новчане јединице.[212]

У економској и другој литератури поставља се питање **зашто земље учествују у спољној трговини**, односно шта су извори међународне размене. Према Фишеру, три су извора међународне трговине:[213]

- различитост услова производње;
- опадајући трошкови и
- различитост укуса потрошача.

Производне могућности земаља су различите. Неједнакост производних могућности земаља настала је као резултат различитих природних, културних, друштвених и историјских услова. Та неједнакост услова производње условљава, да се свака земља определи и специјализује за производњу оних добара и услуга за које на њеној територији постоје најповољнији услови. На овај начин потребе људи за одређеним добрима земља ће задовољити из сопствене производње. Међутим, добра која се не производе (или се производе у недовољном обиму), а неопходна су за задовољење различитих потреба, држава ће морати да набави разменом с другим земљама.

Раст обима производње има за резултат раст прихода и **опадајуће трошкове**. То значи да свака производна јединица настоји да повећа обим производње, како би остварила ниже просечне трошкове. Наравно, остварење нижих просечних трошкова по јединици производа условљено је и адекватним тржиштем добара и услуга. Уколико се тржиште добара и услуга шири, указује се и могућност већег обима производње. Продаја добара и услуга на светском тржишту свакако значи раст тржишта, које омогућава раст производње, а тиме и остварење опадајућих трошкова.

Преференције и укуси потрошача су фактор међународне размене. Пођимо од претпоставке да су услови производње две земље једнаки, а да су укуси потрошача различити. Претпоставимо да обе земље производе свињско и пилеће месо у приближно једнаким количинама. У првој земљи становништво радије преферира свињско месо, а у другој пилеће месо. Ово може довести до извоза свињског меса из друге земље у прву, односно до извоза пилећег меса из прве земље у другу земљу. У таквим условима обе земље имају подједнаке интересе да развијају међусобну размену. Ко-

[212] Č. Kindlberger, *Међународна економија*, Београд, 1974, 15.

[213] D.K. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Economics*, McGraw-Hill, 1994, 574.

рист од размене била би обострана, а задовољство из размене са аспекта становништва повећана у обе земље.

2.1. Меркантилистичко схватање међународне трговине

Концепције меркантилиста о спољној трговини настале су у епохи првобитне акумулације капитала када је водећу улогу имао трговински капитал. Тадашња економска теорија била је у функцији доказивања да су **интереси трговачког капитала** истовремено и интереси друштва и привреде у целини.

Меркантилисти су сматрали да је извор и основа друштвеног богатства у **нагомилавању племенитих метала**. Повећање количине злата и сребра значило је пораст нивоа благостања нације. Ако земља нема сопствене руднике злата и сребра, онда је једини начин, ако се искључи пробијање и пљачкање других нација, према мишљењу меркантилиста, да се дође до нових количина племенитих метала - активан салдо спољнотрговинског биланса, односно већи извоз од увоза роба.[214] Извоз добара доводи до прилива новца у земљу и повећања богатства, а увоз до одлива новца и смањења богатства, јер се све трансакције с иностранством регулишу кованим златом и сребрним новцем.

Меркантилистичко схватање спољнотрговинске политике прошло је у свом развоју кроз две фазе - рани меркантилизам и развијени меркантилизам. **У раном меркантилизму**, односно до краја 16. века, захтева се забрана извоза злата и сребра, а у међународној размени да сваки учесник спољне трговине оствари позитиван салдо у робној размени са иностранством.

У фази **развијеног меркантилизма** донекле се ублажава рестриктиван став у погледу спољнотрговинског биланса: уместо да сваки појединац има позитиван салдо у трговини са иностранством, прешло се на становиште да сви учесници у спољној трговини заједно треба да остваре суфицит у спољнотрговинској размени. Према меркантилистима, то се може остварити структуром производње која одговара потребама спољнег тржишта, с тим да држава регулише спољну трговину увођењем разних мера за ограничење увоза.

Концепције меркантилиста о спољној трговини први су **критиковали либералисти.** Они сматрају да је позитиван трговински биланс могућ само на краћи рок. Ако би једна земља постигла суфицит у трговинском билансу, то би изазвало прилив злата и сребра у ту земљу. На тај начин би се повећала количина новца у оптицају у тој земљи, што би, према либералистима, повећало домаћи ниво цена у односу на ниво цена у иностранству. Раст цена домаће робе морао би да изазове смањење иностране тражње за домаћом робом, што неминовно води елиминисању трговинског биланса.

---

[214] С. Ковачевић, *op.cit*, 7-8.

Друга критика односи се на став меркантилиста да је светско богатство константна величина. Ако би се прихватило ово становиште, то би значило да све земље не би могле истовремено да имају користи од међународне трговине.

2.2. Класична теорија међународне трговине

2.2.1. Теорија апсолутних предности

Адам Смит у свом делу *Истраживање природе и узрока богатства народа* формулисао је **теорију апсолутних предности**. Према тој теорији, ако једна земља остварује већу продуктивност у производњи неког добра у односу на другу земљу, она има апсолутну предност у производњи тог добра. Произвођачи се усмеравају ка производњи оних добара за чију производњу троше најмање ресурса, па је отуда оријентација целокупне привреде неке земље, производна специјализација и подела рада, према најмањим трошковима производње.

Да би се Смитова теорија апсолутних предности поједноставила, поћи ћемо од примера двеју земаља, А и В, које производе два производа, Х и Y, при чему троше различиту количину рада (изражену радним сатима) за производњу јединице производа. Свака од наведених земаља има апсолутну предност у производњи једног производа, што значи да се свака од њих специјализовала у производњи оног добра у којем има апсолутну предност. Логична је последица да ће обе земље извозити оно добро које производе јефтиније, а увозити оно добро које производе скупље него друга земља. Након специјализације, укупна производња оба производа биће знатно виша него што би била у случају опредељења ових земаља за самодовољност. Већа производња значи и већу потрошњу оба добра, али и већи степен богатства заједнице.

Добро	Земља		Укупно	Земља (након специјализације)		Укупно
	А	В		А	В	
Х	5	1	6	10	0	10
Y	1	5	6	0	10	0

Табела 2: Производни добици од специјализације

У случају специјализације, укупна количина производње производа Х износи 10 јединица, што је за четири јединице више у односу на избор самодовољности, када обе земље производе заједно само шест јединица производа Х. Производња производа Y се такође повећава након специјализације и износи 10 јединица, што је за четири јединице више у односу на избор када обе земље производе заједно оба производа. Дакле, ако се обе земље определе за међусобну трговину и производну специјализацију, прои-

зводни добици из тога износе четири јединице производа X и четири јединице производа Y.

Ако се пође од економске стварности, уочава се да теорија апсолутних предности има неке **недостатке**. Наиме, догађа се да једна земља има предност у великом броју производа у односу на неку другу земљу. У таквим условима, према теорији апсолутних предности, та земља не би имала никакав интерес да тргује с другом земљом. Међутим, у реалном свету и у таквим условима постоје разлози и интереси међусобне размене две земље, само што разлози међусобне размене две земље тада нису у апсолутним разликама трошкова производње, већ су садржани у неким другим мотивима.

2.2.2. Теорија компаративних предности

Теорија компаративних предности начелно је дала одговор на питање зашто нека земља може трговати с другом земљом иако је апсолутно ефикаснија или неефикаснија у производњи добара неке друге земље. Формулишући теорију компаративних предности **Давид Рикардо** указује на то да чак ако је земља апсолутно инфериорнија, односно ако апсолутно заостаје у производњи обе робе у односу на земљу трговинског партнера, основа за међусобну трговину и даље постоји.

Докле год земља без апсолутних предности ни у једном производу није једнако мање ефикасна у производњи оба производа, исплати се обема земљама, дакле и земљи трговинском партнеру са апсолутним предностима у оба производа, да међусобно тргују. Мање ефикасна земља треба да се специјализује у производњи и определи за извоз оне робе у којој она има мању неефикасност или минимални релативни губитак. Земља која има ефикаснију производњу односно апсолутну предност у оба производа, треба да се специјализује у производњи и да извози онај производ у коме је компаративно ефикаснија, у коме има највећу апсолутну предност, односно максимални упоредиви добитак.[215]

За илустрацију теорије компаративних предности пођимо од претпоставке да посматрамо две земље A и B, да земља A има апсолутну предност у производњи оба производа X и Y. У одсуству спољне трговине производи X и Y би се производили у обе земље и истовремено би се размењивали у оквиру сваке земље, један за други производ, у складу са садржаном количином рада.

Земља	X Y
A	4 или 12
B	2 или 8

Табела 3: Могућности размене

[215] W. Ether, *Модерна међународна економија*, Њујорк 1988, 9. Цитирано према С. Ковачевићу, *op.cit*, 16.

У овом примеру очигледна је апсолутна предност земље А у односу на земљу В у производњи оба производа. Затворена економија ствара услове да се у земљи А производ X размењује за производ Y у односу четири јединице производа X за 12 јединица производа Y (или 1/3). У земљи В, у условима затворене економије, производи X и Y размењивали би се у сразмери 1/4. Међутим, специјализација пружа могућност да обе земље остваре позитивне ефекте кроз међусобну размену. Ако земља А може разменом с другом земљом да оствари више од три јединице производа Y за једну јединицу производа X, онда се међусобна размена земље А и земље В исплати.

Земља В такође има интереса да се специјализује јер може за осам јединица производа Y, да добије више од две јединице производа X. При томе, произвођач у земљи В не може очекивати да добије више од две јединице производа X за шест јединица производа Y, јер произвођачи у земљи А имају такву цену у сопственој земљи без спољне трговине и немају интереса да своју економску позицију погоршавају. Ово показује да спољна трговина и специјализација омогућава и једној и другој земљи да троше више, него што произведу.

2.3. Остале теорије међународне трговине

Теорија компаративних предности, изведена из теорије апсолутних предности представља значајан теоријски допринос истраживању међународне размене. Међутим, ова теорија занемарује улогу тражње у успостављању тржишних цена, услед чега је изостала могућност објашњења односа размене у спољној трговини.[216]

Односи (услови) размене представљају један од важних и корисних инструмената економске и посебно спољнотрговинске анализе, које је у теорију међународне трговине увео **Џон Стуарт Мил**. Он поставља концепт спољне трговине који показује односе између појединих произвођача и националних тржишта, односно, која је количина извоза потребна да би се омогућила одређена количина увоза.

Односи размене представљају мерило користи коју једна земља остварује у спољној трговини.[217] Добра једне земље размењују се за добра друге земље по цени која омогућава да се средствима добијеним по основу извоза могу измирити обавезе по основу увоза.

Међународна размена подразумева присуство мноштва различите робе, при чему натурално изражени односи размене не могу бити реално мерило користи од спољне трговине. Управо зато, односи размене као ин-

---

[216] W. Ether, *Модерна међународна економија*, Њујорк 1988, 9. Цитирано према С. Ковачевићу, *op.cit*, 37.

[217] С. Обрадовић, *Увод у анализу спољне трговине*, Београд, 1962, 34, цитирано према С. Ковачевић, *op.cit*, 41.

струмент анализе изражавају се у новчаним изразима, у виду просечне цене извозних производа (*px*) и просечне цене увозних производа (*pm*).

Алгебарски израз односа размене добија се стављањем у однос индекса извозних и увозних цена. Ако је циљ анализе да се извозне цене мере увозним ценама, односи размене могу се представити следећим изразом:

$$T = \frac{Ipx}{Ipm}$$

где је:
- T – односи размене;
- Ipx – индекс извозних цена и
- Ipm – индекс увозних цена.

Ако је резултат односа размене већи од јединице, то означава побољшање односа размене дате земље у спољној трговини у текућем у односу на базни период. Како су односи размене изражени у просечним извозним и увозним ценама, побољшање односа размене у ствари значи да је повећана куповна снага извоза дате земље.

Ако је економска анализа усмерена ка томе да се увозне цене мере извозним ценама, односи размене могу се представити изразом:

$$T = \frac{Ipm}{Ipx}$$

Ако је резултат односа размене (на бази мерења увозних цена извозним) већи од јединице, може се рећи да је погоршан однос размене и обрнуто, ако је резултат мањи од јединице - може се закључити да је побољшан однос размене дате земље у спољној трговини.

Циљ сваке земље јесте да побољша односе размене у спољној трговини. Неколико следећих случајева представљају могуће комбинације побољшања односа размене:[218]
- ако дође до пораста цена извозних производа и опадања цена увозних производа у текућем у односу на базни период;
- ако су цене извозних производа расле, а цене увозних производа мировале;
- ако су цене извозних производа мировале, а цене увозних производа опале;
- ако су расле цене и извозних и увозних производа, али су брже расле цене извозних производа;
- ако су опале цене и извозних и увозних производа, али су цене извозних производа спорије опадале.

Основни концепт слободне међународне трговине формулисали су Смит, Рикардо и Мил. Током даљег развоја економске мисли у области ме-

[218] С. Обрадовић, *Увод у анализу спољне трговине*, Београд, 1962, 34, цитирано према С. Ковачевић, *op.cit*, 44.

ђународне трговине, премисе класичне теорије поједини економисти покушавали су да оспоре или очувају.

Таусинг је учинио допринос развоју теорије међународне трговине тако што је анализирао међународну размену са становишта новца, надница, камате и транспортних трошкова. Он истиче да међународна размена није трампа, размена робе за робу. Међународна размена је размена робе за новац, односно, то је робна размена која се обавља уз помоћ и посредством новца. Ниска каматна стопа може такође да обезбеди компаративне предности у међународној размени, посебно код оне робе чија производња захтева више капитала у односу на рад.

Разлике у надницама појединих земаља могу да утичу на ефекат спољне трговине. Производња неког артикла може бити јефтинија од производње другог производа захваљујући већој продуктивности, али и нижим надницама. Разлике у надницама могу да неутралишу разлике у продуктивности међу земљама, што датој земљи с нижим надницама даје могућност остварења компаративне предности.

За разлику од класичне теорије, која искључиво уважава хомогени рад, **савремени грађански теоретичари** у анализи међународне трговине уводе сва три фактора производње: рад, капитал и земљиште. Законитости међународне размене не разликују се у основи од законитости унутрашње размене. Производња различитих добара захтева различите факторе производње. Обим и расположивост фактора производње није идентична за све земље. Неједнакост у обиму и расположивости фактора производње утиче да се цене добара формирају на различитом нивоу у појединим земљама. Та неједнакост у ценама добара појединих земаља је основа подстицаја спољне трговине између њих.

Heckscher-Ohlinov (H–O) модел расположивости фактора објашњава међународну трговину разликама у релативним условима понуде националне привреде, а разлике у релативним ценама робе разликама у обдарености фактора производње међу националним привредама. Према H–O моделу расположивости фактора, земља ће извозити робу која за њену производњу захтева већу употребу компаративно обимнијег (јефтинијег) фактора производње, а увозити робу у чијој производњи се више користи компаративно редак, односно скуп фактор производње. Ако нека земља располаже обиљем фактора који се у већој мери користи за производњу неке робе, она ће се специјализовати у производњи такве робе, јер ће њена цена бити нижа од робе у чијој производњи у већој мери учествује редак фактор производње.

Харвардски економиста Леонтијев покушао је да емпиријски испита H–O модел расположивости фактора, на основу података о извозу и увозу САД. Примењујући закључке H–O модела расположивости фактора, САД би требало да извозе капитално-интензивна добра, а да увозе радно-интензивна добра. Међутим, резултат његове анализе показао је да САД као

земља у којој је капитал обиман фактор производње, извози радно интензивна добра, а увози капитално интензивна добра. Резултати Леонтијеве анализе познати су у економској теорији као **Леонтијев парадокс.**

Кравис развија теорију по којој структура спољне трговине зависи од расположивости добара. Увозе се добра која нису расположива у датој земљи, а извозе она која имају натпросечну стопу технолошког напретка како би били конкурентни на међународном тржишту.

3. МЕЂУНАРОДНА ТРГОВИНА СРБИЈЕ

Основу извоза Србије у последњој декади двадесетог века чинили су углавном сировине, репроматеријал, пољопривредни производи и радно-интензивни индустријски производи (текстил, одећа, обућа и слично). Очигледно је да је српска извозна понуда базирана на примарним производима и производима текстилне индустрије, док на страни увоза преовладавају машине и транспортна средства, нафта и гас.

	Шта Србија извози	Шта Србија увози
Албанија	Гвожђе, ел. енергија, пољопривредни производи, храна, лекови	Нафтни деривати, резана грађа, производи од алуминијума, обућа, текстил, пољопривредни производи
БиХ	Храна, пића, гвожђе и челик, лекови	Руде и минерали, дрвна резана грађа, обојени метали
Бугарска	Обојени метали, гвожђе и челик, руде и минерали	Бакар, нафтни деривати, уља, обојени метали, производи од стакла
Црна Гора	Храна и пољопривредни производи, месо и месне прерађевине, гвожђе и челик	Алуминијум, минерална горива, алкохолна пића, дуван, воће (агруми)
Хрватска	Горива и мазива, ел. енергија, животињске сировине, машине и транспортна средства	Горива и мазива, производи од стакла, цигарете, вештачка ђубрива, полупроизводи различитих намена
Северна Македонија	Месо и месне прерађевине, гвожђе и челик, пољопривредни производи, обојени метали	Алкохолна пића, лекови, пољопривредни производи, полупроизводи
Молдавија	Готови производи од пластичних маса, лекови, пољопривредни производи, производи од дрвета	Уље, текстил, полупроизводи од гвожђа, пољопривредни производи
Румунија	Текстил и обућа, машине, опрема, минерали и горива, производи металне и хемијске индустрије, пољопривредни производи	Машине и транспортна средства, горива, минералне сировине, производи хемијске и текстилне индустрије, пољопривредни производи

Табела 4: Структура увоза и извоза Србије по извозно-увозној дестинацији у оквиру региона Југоисточне Европе.[219]

[219] World Trade Organisation, official internet site: http://www.wto.org; Привредна комора Србије, званични интернет сајт: http://www.pks.komora.net. Структура спољне трговине Ср-

Приказана структура спољне трговине Србије са земљама Југоисточне Европе заснива се углавном на примарној производњи. Раст извоза Србије у земље овог региона и промене у његовој структури повезани су и условљени растом њихове производње, посебно у индустрији. До тога раста могуће је доћи, између осталог, развојем и јачањем свих облика економске сарадње у региону.

Највећи **спољнотрговински партнери** Србије су земље Европске уније, међу којима се издвајају Немачка и Италија. Увоз добара из земаља Европске уније у 2023. години је износио око 57% српског увоза највише из Немачке и Италије. Поред ЕУ, велики део српског увоза отпада на Кину (12%), Турску, Русију и Мађарску. Значајан партнер су и земље ЦЕФТА, међу којима се издваја Босна и Херцеговина.

Европска унија је најзначајнији партнер Србије и када је у питању извоз. У земље ЕУ је 2023. године пласирано 63% српског извоза, с тим што у саму Немачку чак 15%. Од осталих земаља ту су земље ЦЕФТА, на које отпада 15% српског извоза (међу којима се издвајају Босна и Херцеговина и Црна Гора), затим Кина и Русија.

	Удео у ук. извозу (%)	Удео у ук. увозу (%)
Немачка	15.1	13.1
БиХ	6.9	2.8
Италија	6.2	7.3
Мађарска	5.5	4.2
Румунија	5.0	3.0
Кина	4.0	12.2
Русија	3.9	4.3
Турска	1.9	4.7
Европска унија	63.2	57.0
ЦЕФТА	15.4	4.6

Табела 5: Спољнотрговински партнери Србије према укупном извозу и увозу у 2023. години[220]

Низак ниво унутар регионалне трговине, недостатак инвестиција, слаби извозни резултати и све већи обим увоза који задовољава растућу тражњу - доводе до високих **спољнотрговинских дефицита** Србије. На повећање дефицита у великој мери утиче укидање царина на увоз производа из Уније, које важи од дана ступања на снагу Споразума о стабилизацији и придруживању између Европске уније и Србије. У 2023. години,

бије која је презентирана, узима у обзир само првих пет производа са листе извоза и листе увоза и односи се, не смо на трговину са земљама југоисточне Европе, већ на робну размену са свим спољнотрговинским партнерима.

[220] Републички завод за статистику, Статистика спољне трговине, Саопштење бр. 19, СТ-12, год. LXXIV, 31. 1. 2024. године.

укупан извоз из Србије износио је око 31 млрд, а укупан увоз око 40 млрд USD. Према томе, дефицит спољне трговине износи нешто мање од 9 млрд USD, а покривеност увоза извозом око 78%.[221]

Иако је за Србију најзначајнији спољнотрговински партнер Европска унија, проблем дефицита за нашу земљу најизраженији је у трговини са Руском Федерацијом. Овај проблем настаје због увоза енергената, пре свега нафте и гаса, као и недовољног коришћења Билатералног споразума о слободној трговини од стране наших извозника.

Наш други партнер по важности су земље ЦЕФТА споразума. С овим земљама Србија има суфицит у размени, који је резултат углавном извоза пољопривредних производа (житарице и производи од њих и разне врсте пића).

Проблем спољнотрговинског дефицита детерминисан је актуелним транзиционим проблемима. **Ефикасно решење за покриће дефицита** на дужи рок су: већи прилив страних директних инвестиција, повећање производње и унапређење конкурентности извоза, али и мере ограничења домаће тражње.

4. СИСТЕМ МЕЂУНАРОДНИХ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

У условима **глобализације** генерално долази до либерализације економских односа, односно до смањења трговинских баријера на међународном плану. Свет све више постаје једно јединствено тржиште на коме се непрестано увећава обим економске размене, а на основу тога и друштвено богатство. Поред смањивања и укидања протекционистичких мера, овоме је допринео и развој информационе технологије и комуникација, као и развој саобраћаја, који су омогућили брже, лакше и јефтиније савладавање информационих и просторних баријера које су такође ометале размену.

До краја Другог светског рата робна размена између земаља била је регулисана пре свега **билатералним споразумима** суверених држава, којима су оне једна другој чиниле различите уступке.[222] Након рата почиње изградња међународних економских односа на мултилатералном принципу

---

[221] *Ibid.* Треба напоменути и да су подаци за 2023. године доста бољи него за претходну 2022. годину, јер је годишњи дефицит смањен за скоро 27%. Ипак, побољшање је само делимично остварено растом извоза, а делом смањењем увоза.

[222] Интересантно је посматрати прилике и околности које су пратиле закључење првог споразума о трговини између Србије и Аустрије из 1881. године. Видети: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића: књиīа друīа*. Београд, 1934, 263–280; 294–296; 321–333 (доступна у електронском формату на сајту Дигиталне Народне библиотеке Србије: https://digitalna.nb.rs).

пре свега кроз **Општи споразум о царинама и трговини**[223] из 1948. године. У суштини, GATT представља мултилатерални трговински споразум са клаузулом највећег повлашћења и тарифним делом, којим су земље потписнице учиниле међусобне царинске уступке. GATT је 1995. године прерастао у Светску трговинску организацију[224].

Преко GATT и WTO државе су се начелно обавезале да ће олакшати међународну трговину и смањити трговинску дискриминацију, пре свега кад су у питању индустријски производи. Као **основни механизам заштите** домаће производње одређене су **царине**. У том смислу, све државе су предале своје царинске тарифе, обавезујући се при том да их неће повећавати у односу на почетни ниво када су приступиле GATT и WTO. Такође, обавезале су се и да неће наплаћивати различите увозне таксе којима би се ова концесија изиграла. Државе су се начелно обавезале и да ће приступити **укидању свих квантитативних ограничења**, мада је предвиђен и већи број изузетака од овог правила.

Централну тачку GATT и WTO представља **клаузула највећег повлашћења**[225]. Све земље потписнице Споразума су се обавезале да ће се свака царинска повластица коју једна земља одобри другој бити протегнута на све земље чланице. Дакле, привредни субјекти из свих земаља чланица Споразума могу се позивати на повластицу која је дата само једној чланици.

Прописана су три изузетка код примене клаузуле највећег повлашћења, од којих је најважнији онај по коме се она односи на повластице дате у оквиру **царинских унија** и **зона слободне трговине**. Примера ради, привредни субјекти из САД не могу користити повластице које су земље Европске уније дале државама чланицама CEFTA које су уједно и чланице WTO. Такође, омогућено је развијеним земљама да дају одређене повластице искључиво **за земље у развоју**.

Мало је учињено у погледу појединих мера протекционизма, од којих су најзначајније субвенције домаћој привреди и мере аграрног протекционизма. Што се **субвенција** тиче, уговорена је обавеза да ће држава чланица GATT и WTO обавести остале чланице о постојању таквих мера, као и начелна обавеза да ће државе постепено укидати овакве мере.

Последњих деценија на значају добија питање **аграрног протекционизма.** Пољопривредни производи нису обухваћени концесијама које се односе на индустријске производе. Највећи противник либерализације трговине пољопривредним и прехрамбеним производима тренутно је ЕУ, док су САД напустиле политику аграрног протекционизма коју су водиле ранијих деценија. Европска унија од свог настанка штити пољопривредну

---

[223] Енг. *Global Agreement on Tariffs and Trade – GATT*

[224] Енг. *World Trade Organization – WTO.*

[225] Енг. *Most Favoured Nation.*

производњу великим бројем протекционистичких мера,[226] упорно одбијајући да попусти пред захтевима земаља извозница пољопривредних производа за њиховим укидањем. Као одговор на тврд став ЕУ, ове државе одбијају да прихвате даљу либерализацију у трговини индустријским производима у оквиру WTO.

Србија се тренутно налази у процесу приступања WTO, са статусом посматрача у тој организацији.[227] Овај статус има свега 20 суверених држава, од којих су у Европи поред Србије још само Белорусија, Босна и Херцеговина и Ватикан.[228] Такође, Србија се налази процесу приступања Европској унији, уз још неколико земаља са простора Балканског полуострва. Чланица је CEFTA, као и FTA са Руском Федерацијом.

5. ПЛАТНИ БИЛАНС

5.1. Појам и структура платног биланса

Током пословне године свака земља обавља бројне трансакције у размени с осталим земљама. **Платни биланс** представља систематски преглед свих трансакција које резиденти једне земље обављају с резидентима других земаља у току тог периода, из којих проистичу плаћања и примања, без обзира на то да ли су доспела или нису.

У дефиницији платног биланса, као његови саставни елементи, наводе се: резиденти, плаћања, примања и трансакције. Под **резидентима** се подразумевају правна или физичка лица која имају своја седишта, односно пребивалишта у одређеној земљи и чије пословање представља саставни део привредне делатности те земље.

Економска **трансакција** је размена вредности. То је, у ствари, акт који подразумева трансфер права на неко економско добро, пружање економске услуге или трансфер права имовине, с једне стране на другу страну. Међународна економска трансакција значи трансфер права или пружање услуге од резидента једне земље на резиденте друге земље.

Економске трансакције укључују **плаћања** и **примања новца** у замену за економску робу, услуге или имовину. Биланс плаћања је од посебног ин-

---

[226] Док је просечна царина у Европској унији на непољопривредне производе 3,9%, пољопривредни производи штите се просечном стопом од 15,1%, али она за неке производе иде и до чак 250%. Подаци се односе на 2006. годину. М. Прокопијевић, *Европска унија – увод.* Службени гласник, 2009, 218.

[227] Детаље преговора између WTO и Србије могуће је пратити на званичном интернет сајту WTO: https://www.wto.org.

[228] Списак пуноправних чланица и посматрача у WTO доступан је на званичном интернет сајту WTO.

тереса за сваку земљу јер његова садржина даје слику ефеката међународне размене те земље са иностранством.

Међутим, трансакције не морају увек да значе плаћања и примања у **новцу**. Трампа означава мењање робе за робу, приватне компензације значе замену имовине за имовину. Понекад, нека роба се преноси у власништво другог без плаћања, као поклон. Ипак, у сваком од наведених случајева, реч је о међународној економској трансакцији која мора бити приказана у платном билансу.

Из аспекта анализе није увек могуће знати природу трансакције да би се могао водити комплетан преглед међународних трансакција. Неке ставке могу се само процењивати. Поједине трансакције врше појединци, који, за разлику од банкара и великих корпорација, не обавештавају редовно о својим иностраним активностима. Као резултат тога треба сабрати све позиције потраживања и дуговања, а затим додати ставку „грешке и пропусти" да би се изравнале обе стране рачуна платног биланса.

Платни биланс се може поделити његовим хоризонталним пресецањем на текући и капитални биланс. Сходно тој подели, са становишта обухвата, све трансакције у платном билансу могу се посматрати као текуће и капиталне трансакције. **Текуће трансакције** обухватају: биланс извоза и увоза робе, биланс невидљиве размене (биланс извоза и увоза услуга) и доходак од иностраних инвестиција.

Капиталне трансакције обухватају: унилатералне трансфере, двостране трансфере и трансфер монетарних резерви. Унилатерални трансфери обухватају разне облике бесповратне економске помоћи, као што су поклони у виду робе или новца, репарације и слично. Ови трансфери не подразумевају дужничко-поверилачки однос.

Трансакције у виду двостраних трансфера преносе куповну снагу од једне земље на другу, стварају дужничко-поверилачки однос и захтевају противрадњу у будућности.

Трансфер монетарних резерви обавља се у складу са стањем платног биланса. Суфицит у текућем билансу показује да су примања из иностранства већа од плаћања иностранству, из чега резултира пораст монетарних резерви и обрнуто: дефицит у текућем билансу показује да су плаћања према иностранству већа од примања из иностранства, што условљава смањење монетарних резерви, ако се на тај начин покрива дефицит.

5.2. Неравнотежа платног биланса

Под **равнотежом платног биланса** подразумева се таква његова равнотежа која се одржава без сталног прилагођавања девизног курса или примене трговинских и девизних ограничења (девизна контрола), уз истовремено присуство унутрашње економске равнотеже.[229]

[229] С. Ковачевић, *op.cit*, 231. и 232.

Услови међународног пословања, кретање капитала, промене у окружењу, шпекулативни ефекти и слично, доводе до нарушавања равнотеже у платном билансу. Неравнотежа биланса плаћања може бити **привремена и дуготрајна** (фундаментална). Привремена неравнотежа се испољава кретањем краткорочног капитала или трансфером монетарних резерви, а фундаментална подразумева несклад између унутрашње и спољне равнотеже.

Неравнотежа у платном билансу може бити изазвана монетарним и реалним факторима. **Монетарни фактори** неравнотеже биланса плаћања настају као резултат бржег раста монетарне масе у односу на стопу раста продуктивности рада, услед чега номинални доходак расте брже у односу на иностранство. **Реални фактори** платнобилансне неравнотеже значе заостајање техничко-технолошког прогреса и продуктивности рада у земљи у односу на иностранство. То доводи до раста трошкова производње и цена у односу на иностранство, што за последицу има дефицит у платном билансу.

Ако се пође од **узрока настајања, неравнотежа платног биланса може бити:**[230]

- случајна;
- циклична;
- структурна и
- инфлациона.

Случајна неравнотежа платног биланса настаје као последица дејства ванредних економских и ванекономских околности. Узроци могу бити природне непогоде (земљотреси, суша, поплава и слично), економска блокада, рат и слично.

Циклична неравнотежа платног биланса настаје као резултат неравномерног трајања економског циклуса у светској привреди или као последица разлике у еластичности увоза према дохотку и ценама међу земљама. Уравнотежење платног биланса који је нарушен случајном или цикличном неравнотежом обавља се механизмом финансирања дефицита из монетарне резерве.

Структурна неравнотежа платног биланса последица је дугорочног поремећаја спољноекономске равнотеже и уско је повезана са привредним развојем. Привредни развој подразумева промену привредне структуре која захтева велика улагања, пре свега у средства за рад, технологију и знање. У таквој ситуацији редовни прилив иностраног дугорочног капитала није довољан да покрије разлику између инвестиција и домаће штедње у националној привреди. Другим речима, прилив дугорочног капитала није довољан да се из текућих прихода редовно сервисира спољни дуг. Уколико су дуговања већа од потраживања, земља се налази у положају нето дужника.

---

[230] *Ibid*, 235-240.

Неравнотежа платног биланса услед *инфлације* настаје као резултат веће домаће потрошње од националног дохотка. Укупна ефективна тражња је већа од укупне домаће понуде и уобичајеног увоза дугорочног капитала. Ова неравнотежа настаје када се домаћа инфлација креће по бржој стопи од просека стопа раста цена у земљама трговинским партнерима. Инфлација, дакле, неће изазвати неравнотежу платног биланса земље ако све земље трговински партнери бележе исту стопу инфлације. Напомињемо да инфлација делује двоструко на платни биланс. Она, с једне стране, дестимулише извоз, а са друге стране стимулише увоз робе и услуга.

5.3. Уравнотежење платног биланса

У економској теорији присутна су два метода или механизма уравнотежења платног биланса: аутоматски метод и метод прилагођавања и финансирања.

Аутоматски метод уравнотежења платног биланса примењује се у условима привремене или краткорочне неравнотеже платног биланса изазване монетарним факторима. Овај метод уравнотежења платног биланса делује преко промена цена или мултипликативних промена у националном дохотку. Он има свој еволутивни пут од класичне, неокласичне до савремене грађанске теорије уравнотежења платног биланса.

Према квантитативној теорији новца, цене робе зависе од количине новца у оптицају. Повећање количине новца у оптицају доводи до пораста цена и обрнуто. У земљи с дефицитом платног биланса, увозни вишак се мора платити, што подразумева одлив злата. То истовремено значи смањење количине новца у односу на исту количину робе у земљи, али и смањење цена робе. Промене цена робе директно утичу на кретање спољне трговине, тако што ће пад цена у земљи уз непромењене цене у иностранству довести до раста извоза и опадања увоза, а тиме и до побољшања и изравнавања платног биланса. Дефицит је, дакле, деловао дефлаторно, изазвао је смањење цена и надница, али је и побољшао платни биланс. У земљи са суфицитом тече обрнути процес.

Класична теорија аутоматског уравнотежења платног биланса омогућила је несметан развој слободне међународне трговине и плаћања и тиме допринела формирању јединственог светског тржишта. Неокласична теорија и савремена или кензијанска теорија представљају покушај кориговања класичног објашњења уравнотежења платног биланса и његовог приближавања реалним ограничењима успостављања спољнотрговинске равнотеже. Ове теорије у анализу укључују временски фактор, као и дејство инвестиција на доходак.

Након слома међународног монетарног система, заснованог на правилима златног стандарда, пред носиоцима економске политике поставила се дилема: **прилагођавање или финансирање дефицита платног биланса**. Одговор захтева претходно идентификовање узрока и врсте дефицита. Тиме

се избегава опасност од прибегавања оним методама уравнотежења које могу бити неадекватни природи спољноекономске равнотеже.[231]

Метода прилагођавања своје ефекте испољава на дужи рок и подразумева промену привредне структуре преко додатних подстицаја одређених сектора и грана одговарајућим методама економске политике. На тај начин се утиче на структуру увоза и извоза и преко тога на уравнотежење платног биланса. Ова метода носиоцима економске политике нуди следеће могућности: дефлацију, девалвацију и девизну контролу.

Финансирање као метода уравнотежења платног биланса подразумева, да се билансни дефицит „покрива" захватом у монетарне резерве или задуживањем у иностранству преко увоза капитала.

6. ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ ДЕВИЗНОГ КУРСА

Међународна трговина подразумева размену робе између резидената који припадају различитим земљама, али и различитим валутним системима. Спољна трговина тиме уводи једно правило које захтева да се за дуговања према иностранству најпре набави страна валута којом се након тога плаћа и измирује обавеза према страном резиденту. Тиме **страна валута добија својство специфичне робе**, која као и свака друга роба има одговарајућу цену изражену у домаћој валути.

Девизни курс представља цену једне јединице стране валуте изражене у домаћој валути. Тако на пример један евро има цену од 122 динара. Ако грађанин Србије жели да купи један евро, цена те валуте је 122 динара.

Када је реч о девизном курсу треба правити разлику између номиналног и реалног девизног курса. **Номинални девизни курс** је цена по којој се новац неке земље може заменити за новац неке друге земље. **Реални** девизни курс представља такав однос између домаће и стране валуте који изједначава општи ниво цена на домаћем тржишту с општим нивоом цена у иностранству.

У вези с питањем девизног курса намећу се питања шта је то: валута, девиза, валутни паритет и курс равнотеже. Под **валутом** се подразумева инострани новац у виду папирних новчаница (банкнота) и ковани новац. **Девизе** су сва потраживања која гласе на иностранство.

Валутни паритет представља званично, дакле од монетарних власти земље, утврђену вредност националне валуте у неком заједничком именитељу, односно деноминатору који може бити валута неке друге земље, корпа валута, злато и слично. Валутни паритет, дакле, није исто што и девизни курс.

---

[231] С. Ковачевић, *op.cit*, 248.

Девизни курс се формира као цена сваке друге робе на тржишту **на основу понуде и тражње.** Да би девизни курс у потпуности остварио своју функцију, треба да буде реалан и у стању равнотеже. Курс равнотеже је девизни курс при којем су понуда и тражња девиза изједначене. Уколико дође до промена понуде и тражње на тржишту девиза, то ће условити померање постојећег и успостављање новог курса равнотеже. Нова равнотежа биће формирана у тачки где се понуда изједначава с тражњом девиза. Курс равнотеже је стабилан девизни курс уз који се успоставља равнотежа платног биланса на дужи рок без промена увозних и девизних ограничења и уз одсуство масовне незапослености и инфлације.

Једна од основних функција девизног курса јесте обезбеђење везе између домаћих и иностраних цена робе и услуга. Захваљујући девизном курсу, **цене иностране робе и услуга могуће је прерачунавати и изражавати у националној валути**, као што је могуће цене домаће робе и услуга изражавати у иностраној валути. На овај начин могуће је упоређивати не само ниво домаћих и иностраних цена, него и ниво продуктивности домаће и иностране привреде.

Када се наруши једнакост између спољне и унутрашње вредности валуте девизни курс постаје **нереалан**. Тада је валута прецењена или потцењена у зависности од тога да ли је њена унутрашња вредност мања или већа од њене спољне вредности.

Прецењеност валуте јавља се онда када је њена унутрашња вредност мања од њене спољне вредности, односно када је девизни курс нижи од реалног девизног курса.[232] То значи, да се у условима прецењености валуте мањи број јединица домаћег новца конвертује за једну јединицу стране валуте, него што би то било могуће у условима равнотежног курса.

Потцењеност валуте присутна је у случају када је њена унутрашња вредност већа од њене спољне вредности.[233] То значи да је приликом конвертовања неопходно издвојити више јединица домаћег новца за једну јединицу иностране валуте.

6.1. Фиксни и флуктуирајући девизни курс

У економској теорији је присутно неколико облика моделовања девизног курса од флексибилног до екстремно фиксног. Од **низа могућих облика девизних курсева** издвојићемо четири, и то:[234]

- *флексибилни девизни курс с владином интервенцијом* заснива се на претпоставци да влада може да разликује пролазне утицаје, којима се не може дозволити да промене девизни курс и оне којима се то мора дозволити;

---

[232] С. Ковачевић, *op.cit*, 199.

[233] *Ibid*, 200.

[234] Č. Kinderberger, *op.cit*, 414–415.

- *курс широког распона* обухвата слободно флуктуирајуће промене унутар једног распона који је довољно широк да има утицај на алокацију извора, али не толико широк да због ризика обесхрабрује међународно економско повезивање;
- *прилагодљиви девизни курс* је фиксиран девизни курс који се мења с времена на време и
- *клизајући девизни курс* се заснива на плану да се курсеви слободно крећу, али само за одређену величину у сваком периоду.

Према начину формирања девизни курсеви се деле на фиксне и флуктуирајуће. **Фиксни девизни курс** представља цену стране валуте изражену у одређеном износу домаће валуте утврђеном од монетарних власти дате земље за релативно дуже време. Домаћа валута се у неодређено дужем периоду везује у фиксном износу за неку другу валуту и не зависи од текућих колебања понуде и тражње на девизном тржишту.

Пракса функционисања фиксног девизног курса показује да се девизни курс **може променити у одређеним границама око валутног паритета**, али да се при томе не толеришу јача колебања која би могла да угрозе његову стабилност. Међународни монетарни систем из Бретон Вудса заснивао се на фиксним девизним курсевима који нису подразумевали апсолутно чврст девизни курс. Наиме, Фонд је дозвољавао земљама чланицама варирање девизног курса у границама на 1% испод и изнад паритета, односно у границама на 2,25% испод и изнад паритета.

Систем фиксних девизних курсева подразумева **одржавање стабилног девизног курса на рачун стабилности цена роба и услуга на домаћем тржишту**. То практично значи да су цене страних валута стабилне, а цене роба и услуга нестабилне.

Имајући у виду функцију девизног курса да изравнава разлику између нивоа домаћих и иностраних цена, у систему фиксних девизних курсева **промена иностраних цена доводи до одговарајућих промена домаћих цена**. Уколико се догоди да домаће цене не прате кретања иностраних цена, фиксни девизни курс више није курс равнотеже.

Монетарни систем заснован на фиксном девизном курсу под притиском реалних економских кретања, практично је престао да функционише 1971. године. Тада је већина земаља прешла на систем флуктуирајућих курсева, што је Фонд и формално признао на конференцији у Кингстону (Јамајка), изменом својих правила, легализујући систем флексибилних девизних курсева.

Флуктуирајући девизни курс формира се на основу слободног кретања понуде и тражње девиза. Валутни паритет није утврђен за дужи период од стране надлежних монетарних власти, већ се може мењати у зависности од кретања понуде и тражње девиза, чак и у виду дневних флуктуација. Понуда и тражња девиза одражава стање платног биланса земље, па је тиме девизни курс условљен (зависан) кретањем платног биланса. Ако је платни би-

ланс у дефициту, тражња девиза ће бити већа од понуде девиза, што ће изазвати повећање девизног курса и обрнуто. Ако је платни биланс у суфициту, понуда девиза је већа од тражње девиза и то ће изазвати раст девизног курса.

У систему флексибилног девизног курса разлика између домаћих и иностраних цена се аутоматски изједначава. Наиме, у условима флуктуирајућег девизног курса, мења се девизни курс као компензатор разлике између нивоа домаћих и страних цена. То значи, да **цене роба и услуга остају стабилне, а курс се мења** односно флуктуира.

Понуда и тражња за девизама одређују флуктуирајући девизни курс, а монетарне власти не примењују никакву интервенционистичку меру. Међутим, у одређеним периодима могуће је, да реална економија изазвана природом девизног система по коме земља послује, флексибилни девизни курс одређује **уз извесна ограничења**. Када девизна контрола не би постојала, трговци, банкари и шпекуланти би одредили девизни курс по њима прихватљивим условима. Дакле, нема потпуно слободних или флексибилних курсева. Курсевима су одређене дозвољене границе осцилација када почињу интервенције централних банака или међународних финансијских институција у заштити девизног курса и спречавању даљих осцилација.[235]

Флуктуирајући девизни курсеви имају одређене предности, али и недостатке. **Предности флексибилних курсева** су:

- реалније утврђивање курса;
- прилагођавање домаће привреде светској економији;
- аутоматско уравнотежење платног биланса;
- аутоматско усклађивање домаћих и иностраних цена;
- смањење потребе за оштрим спољнотрговинским и девизним ограничењима;
- смањење потребе за акумулацијом великих девизних резерви;
- јачање ефеката монетарне политике.

Недостаци флуктуирајућих курсева су:

- непоузданост основе за израчунавање рентабилности спољнотрговинских трансакција;
- честе промене границе исплативости увоза и извоза;
- директно преношење свих штетних осцилација са светског тржишта;
- подстицање шпекулативних спољнотрговинских трансакција;
- дестимулисање међународног кретања дугорочног капитала;
- подстицање конвертовања домаће валуте у стабилне иностране валуте и друге облике имовине.

6.2. Промене девизног курса: девалвација и ревалвација

Под дејством различитих фактора девизни курс може да расте или опада. Промене девизног курса имају одраз на кретање платнобилансне пози-

[235] С. Комазец, Ж. Ристић, *Монетарне и јавне финансије*, Београд, 1997, 984.

ције земље, али и на понашање привредних субјеката како на домаћем тако и на међународном тржишту. Сходно томе, неопходно је сагледати промене девизног курса у виду девалвације и ревалвације, које настају као **резултат одлука монетарних власти**.

Девалвација подразумева смањење вредности националне валуте према некој другој валути, групи валута или неком другом заједничком именитељу извршено одлуком монетарне власти одређене земље. То је, у ствари, смањење унутрашње вредности националне валуте односно њене куповне снаге на домаћем тржишту.[236] Девалвација настаје као последица инфлације или као реакција на девалвацију извршену у једној или у више других земаља.

Девалвација као инструмент монетарне политике **позитивно утиче на платни биланс** тако што, с једне стране, подстиче извоз робе и услуга, а с друге стране, дестимулише увоз робе и услуга. Да би девалвација имала позитиван ефекат на платни биланс, неопходно је да се иностране тражња повећа толико да се повећа обим извоза у већој мери него што је губитак вредности извоза настао падом извозних цена. Тиме се повећава вредност извоза и у довољној мери платни биланс.

Ревалвација представља монетарно-политичку меру којом се повећава спољна вредност националне валуте. Ова мера монетарне власти спроводи се са циљем да се у претходном дужем периоду елиминише присутан суфицит у платном билансу који је настао под утицајем сувише високог девизног курса, изнад курса равнотеже. Суфицит у платном билансу, као резултат сталног пораста извоза и смањења увоза, уз постојећи курс који је виши од курса равнотеже, делује инфлаторно. Да би се смањио инфлаторни талас из иностранства, прибегава се ревалвацији као антицикличној и ефикасној мери монетарне политике.

7. МЕЂУНАРОДНЕ ФИНАНСИЈСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

7.1. Међународни монетарни фонд

Процес креирања међународних финансијских институција почео је за време или непосредно **након Другог светског рата**. У протеклом периоду, међународне финансијске институције су прошле пут од гаранта стабилности светског финансијског система, преко спасиоца земаља повериоца и дужника, до улоге својеврсног саветника и финансијера процеса транзиције у постсоцијалистичким земљама.[237]

---

[236] С. Ковачевић, *op.cit*, 215.

[237] Видети: Г. Пешаковић, *Међународне финансијске институције и Југославија: од обнове и развоја преко дезинтеграције и обнове*, Економски анали, Београд, 3/1999.

У оквиру система регулисања и уређења међународних економских односа најзначајније место припада Међународном монетарном фонду и Међународној банци за обнову и развој.

Међународни монетарни фонд[238] **основан је на светској монетарној и финансијској конференцији, одржаној од 1. до 22. јула 1944. године у Бретон Вудсу – САД, уз учешће 44 земље. Међународном монетарном фонду додељена је улога међународне финансијске организације која треба да се бави међународном сарадњом у области међународних плаћања, политике девизних курсева и међународног краткорочног кредитирања.**

Циљеви Међународног монетарног фонда су:[239]

- развијање међународне монетарне сарадње;
- олакшавање ширења и равномернијег развијања међународне трговине;
- подржавање стабилности девизних курсева и редовних платних односа између земаља чланица и спречавање конкурентских девалвација;
- помагање увођења мултилатералног система плаћања по текућим трансакцијама;
- стављање на располагање својих средстава у виду краткорочних кредита земљама чланицама, са циљем да се помогне бржем исправљању и смањењу степена неуравнотежености њихових платних биланса.

Приликом ступања у чланство Фонда, свака земља је дужна да уплати одређени новчани улог, и од величине тог улога директно зависи утицај који ће та земља имати у одлучивању и спровођењу пословне политике Фонда.

Земље чланице имају могућност коришћења средстава Фонда по утврђеним правилима. Што је износ средстава који земља потражује од Фонда већи, то је сложенија процедура за одобравање помоћи.

7.2. Међународна банка за обнову и развој

Међународна банка за обнову и развој[240] је једна од пет институција које чине **групацију Светске банке**. Основана је на светској монетарној и финансијској конференцији, одржаној од 1. до 22. јула 1944. године у Бретон Вудсу – САД. Банци је намењена улога финансирања привредног развоја.

Међународна банка за обнову и развој је била замишљена као **гарант туђег зајма** и као **зајмодавац** само у случају када се приватни извори капитала покажу као недовољно издашни. Извори из којих формира свој капитал јесу: уплата земаља чланица у виду квота, задуживањем на међународ-

---

[238] Енг. *International Monetary Found, IMF.*

[239] С. Ковачевић, *op.cit,* 170.

[240] Енг. *International Bank for Reconstruction and Development, IBRD.*

ном финансијском тржишту и сопствени приход. Квоте земаља чланица одређене су на основу економске снаге земље.[241]

Приликом одобравања зајма, Међународна банка за обнову и развој се држи одређених принципа о економској оправданости пројекта. Одобрење зајма не значи исплату зајма у целости. Зајам се додељује земљи чланици у траншама, зависно од тога како се средства троше.[242]

Под окриљем Међународне банке за обнову и развој основане су у периоду од 1958. до 1988. године још четири институције, афилијације банке: Међународна финансијска корпорација,[243] Међународно удружење за развој,[244] Мултилатерална агенција за гарантовање инвестиција[245] и Међународни центар за решавање спорова.[246] Међународна банка за обнову и развој и Међународно удружење за развој се заједничким именом називају *Светском банком*,[247] док се под *Групом Светске банке*[248] подразумева свих пет институција.[249] Седиште Међународне банке за обнову и развој и свих њених афилијација је у Вашингтону (САД).

Упоредо с развојем међународних финансијских институција, развијале су се и финансијске институције регионалног карактера. Тако је основана Интерамеричка банка за развој[250], Афричка банка за развој,[251] Азијска банка за развој,[252] Европска банка за обнову и развој.[253] У оквирима Европске уније делује Европска инвестициона банка.[254] Циљ регионалних финансијских институција јесте унапређење интеграционих процеса и економско јачање неразвијених привреда у одговарајућем региону света пружањем адекватне финансијске и техничке помоћи.[255]

---

[241] С. Ковачевић, *op.cit*, 275.

[242] У протеклом периоду од оснивања до данас, банка је подржала више од 5000 развојних пројеката у преко 140 земаља, додељујући више од триста милијарди долара зајмова.

[243] Енг. *International Finan cial Corporation, IFC.*

[244] Енг. *Internati onal Development Association, IDA.*

[245] Енг. *Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA.*

[246] Енг. *International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID.*

[247] Енг. *World Bank, WB.*

[248] Енг. *World Bank Group, WBG.*

[249] Група Светске банке - Међународна банка за обнову и развој, Међународна финансијска корпорација, Међународно удружење за развој, Мултилатерална агенција за гарантовање инвестиција и Међународни центар за решавање спорова.

[250] Енг. *Interaamerican Development Bank, IDB.*

[251] Енг. *African Development Bank, AFDB.*

[252] Енг. *Asian Development Bank, ADB.*

[253] Енг. *European Bank for Reconstruction and Development, EBRD.*

[254] Енг. *European Investment Bank, EIB.*

[255] Д. Стојовић, *Мултилатерална економска дипломатија - положај и улога међународних финансијских институција*, Београд, 2005, 115.

7.3. Реформа међународног монетарног система

1. Међународни монетарни систем конституисан у Бретон Вудсу, заснован на долару као јединој резервној валути успешно је функционисао све до шездесетих година прошлог века. Међутим, распрострањено коришћење долара као међународног средства плаћања, имао је за резултат дуже задржавање веће суме долара изван САД, што је створило тзв. еуродоларско тржиште. То је истовремено створило и амбијент да се на један неуобичајен начин финансира амерички спољнотрговински дефицит, односно да се практично, на један фини прикривени механизам бескаматно кредитира привреда САД.

Временом, с порастом светске производње и међународне трговине, спољнотрговински дефицит САД је знатно нарастао. То све више доводи до несташице долара као међународног средства плаћања и заоштравања проблема међународне ликвидности. Истовремено, дошло је до раста тражње за златом, па је цена злата на Лондонској берзи превазишла службену цену злата и достигла износ од 40 долара по унци. Пораст цене злата истовремено је значио пад вредности долара, а то је имало за резултат директно подривање темеља међународног монетарног система заснованог на поверењу у долар као резервној валути. Нарушено је поверење у систем што је створило идеју реформе међународног монетарног система.

Током шезедесетих година прошлог века, Фонд је најпре повећао квоте земаља чланица са девет на четрнаест милијарди долара, а затим применио Општи аранжман о позајмљивању. Општи аранжман о позајмљивању представља договор десет развијених земаља да ће Фонду ставити на располагање потенцијалну суму у својим валутама у еквивалентним износима од шест милијарди долара. Овај аранжман је требало да посредством Фонда омогући међусобно краткорочно кредитирање земаља чланица, потписница овог аранжмана. Земљама с дефицитом платног биланса су, у недостатку средстава Фонда, на тај начин обезбеђивана допунска средства од суфицитарних земаља.

2. Предлози за реформом међународног монетарног система кретали су се од идеје за извесним побољшањем у функционисању постојећег система до крајње радикалних и суштинских промена постојећег међународног монетарног система. Група економиста изнела је предлог, који се заснива на идеји да се прошири златно-девизни стандард, у смислу укључивања, осим долара, фунте и других валута као средства међународног плаћања и монетарних резерви. Сарадња би представљала усклађивање националних економских политика земаља чланица с Међународним монетарним фондом. При томе се инсистира на адекватној политици девизних курсева кроз напуштање круте шеме фиксних и прихватање одређених варијаната флуктуирајућих девизних курсева који би реалније изразили промењене односе сна-

га у светској привреди и изразили нови положај националних привреда у међународним економским односима.[256]

Радикални планови за реформу међународног монетарног система у основи се заснивају на предлозима да Фонд треба претворити у неку врсту светске централне банке која би имала могућност да креира међународне монетарне резерве до адекватног нивоа међународне ликвидности. Суштина функционисања овако замишљене светске банке, сводила би се на депоновање једног дела националних монетарних резерви земаља чланица ове институције. При томе би депозити доносили одговарајућу камату коју би стварно плаћале земље које користе монетарне резерве, сакупљене централизацијом депозита.[257]

Друга група предлога о реформи међународног монетарног система заснива се на одлуци Међународног монетарног фонда о креирању новог облика међународног средства плаћања у виду тзв. специјалних права вучења. Специјално право вучења само је једна од идеја реализованих у међународној монетарној пракси која је помогла да се преброде и ублаже кризни периоди у решавању проблема међународне ликвидности. Специјална права вучења имају две битне функције у међународном монетарном систему:

- да обезбеде решење проблема међународне ликвидности тиме што ће осигурати додатна средства у складу с порастом вредности међународних плаћања и да као такве постану саставни део међународних резерви;
- да у условима сталног слабљења поверења у долар, преузму улогу новог заједничког именитеља у утврђивању вредности националних валута.

3. Међународни монетарни систем налази се у сталном развојном процесу. Већина економиста и велики број државних службеника мисли да је систем незадовољавајући и желе да га драстично промене кроз велике реформе. Тај систем најбоље илуструју следеће речи: „тешкоћа је у томе да док за дијагнозу система постоји сагласност, не постоји сагласност како га лечити. Као резултат тога систем је незадовољавајући, али ипак сасвим добро функционише". [258]

7.4. Европски монетарни систем

7.4.1. Стварање Европске монетарне уније

Крајем прошлог века, на иницијативу Немачке и Француске, започет је процес стварања Европског монетарног система. Наиме, августа 1978. годи-

[256] С. Ковачевић, *op.cit*, 178.

[257] *Ibid.*

[258] Č. Kinderberger, *op.cit*, 425.

на донета је одлука о оснивању Европског монетарног система, која је ступила на снагу марта 1979. године. Чланство је било на добровољној основи.

Европски монетарни систем требало је да успостави услове за повећање монетарне стабилности и постепено попуштање контроле токова капитала. У основи, Европски монетарни систем има три компоненте:[259]

- систем фиксних девизних курсева,
- европска валутна јединица и
- заједничка интервенција националних централних банака, као и интервенција из заједничког фонда за спасавање угрожене валуте.

Даљи подстицај стварању економске и монетарне уније дат је усвајањем Јединственог европског акта 1986. године у Луксембургу. Усвојени документ потврђује значај јединственог тржишта и јединственог монетарног капацитета.

Уговором о Европској унији уређена су питања структуре и динамике реализације концепта монетарне уније. Према утврђеној динамици, прва фаза стварања економске и монетарне уније почела је јуна 1990. године. Ова прва фаза обухвата следеће компоненте:

- укидање свих ограничења кретању капитала;
- усвајање прописа којима се националним централним банкама забрањује одобравање кредита држави ради финансирања дефицита;
- повећање степена монетарне координације.

Друга фаза стварања монетарне уније почела је јануара 1994. године. У оквиру ове фазе постављена су два задатка:

- сарадња између националних централних банака и усклађивање монетарних политика држава чланица;
- спровођење неопходних припрема за оснивање европског система централних банака и јединствена монетарна политика.

У овом периоду утврђени су и критеријуми испуњености услова за чланство у монетарној унији. Ти критеријуми су:[260]

- конвергенција цена;
- фискална конвергенција;
- критеријум јавног дуга;
- конвергенција девизног курса и
- конвергенција каматне стопе.

Стварање монетарне уније практично је завршено маја 1998. године, када је Савет Европске уније одлучио, да је једанаест земаља испунило неопходне услове за усвајање јединствене валуте почев од јануара 1999. године. Даљи процеси само су значили преношење монетарног суверенитета на супранационални ниво.

Стварање Европске монетарне уније, није значило и преношење потпуне надлежности за вођење економске политике на наднационални ниво. Ин-

---

[259] С. Голубовић, *Европска монетарна унија - Институционални аспекти*, Ниш, 2007, 23.

[260] *Ibid*, 30.

ституционални оквири су постављени тако да је монетарна и девизна политика централизована на нивоу Уније, а одговорност за економску политику је и даље на државама чланицама.

7.4.2. Европски систем централних банака

Европски систем централних банака представља институцију одговорну за утврђивање и спровођење монетарне политике Уније. Основни задаци Европског система централних банака су:

- утврђивање и спровођење монетарне политике Уније;
- вршење девизних послова;
- држање и управљање званичним девизним резервама држава чланица;
- унапређење несметаног функционисања платног промета.

Европски систем централних банака представља међународну институцију која се састоји од Европске централне банке и националних централних банака, које су повезане заједничким циљевима. Органи одлучивања Европског система централних банака су Савет гувернера, Извршни одбор и Генерални савет. Савет гувернера састоји се од чланова Извршног одбора и гувернера националних централних банака. Извршни одбор сачињавају председник, потпредседник и четири члана. Генерални савет се састоји од председника, потпредседника и гувернера свих националних централних банака које су чланице Европске уније.

Европска централна банка је самостална и независна монетарна институција Европске уније. Независност Европске централне банке условљена је њеним примарним циљем успостављања стабилности цена и њеном компетенцијом да води монетарну политику Уније. Успостављена независност централне банке обавезује националне централне банке, да своје активности прилагоде утврђеној политици централног органа.

Европска централна банка надлежна је да:

- дефинише и спроводи монетарну политику Уније;
- утврђује обавезе кредитних институција држава чланица у погледу држања минималних резерви код Европске централне банке;
- дефинише ефикасан систем платног промета у оквиру уније и с трећим лицима;
- очува стабилност финансијског система;
- спроведе функцију контроле и надгледања платног промета.

Успостављањем Европске централне банке, улога националних централних банака држава чланица Уније не губи значај. Националне централне банке чине саставни део Европског система централних банака и делују у складу са смерницама и упутствима врховне монетарне власти.[261] То значи да организација, циљеви и инструменти монетарне политике морају бити у складу с монетарним системом Уније.

[261] С. Голубовић, *Европска монетарна унија – Институционални аспекти*, Ниш, 2007, 75.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Анђић, Р. *Пословна економија*, Београд 2008.

Беговић, Б, Лабус, М, Јовановић, А. *Економија за правнике*, 2013.

Беговић, Б, Павић, В. *Увод у право конкуренције*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012

Begg, D. K, Fischer, S, Dornbusch, R. *Economics*, McGraw-Hill, 1994.

Benić, Đ. *Osnovi ekonomije*, Zagreb, 2004.

Borjas, G. J. *Labor Economics* (српско издање: *Економија рада*), Ekonomski fakultet u Beogradu, 2016.

Varian, H. R. *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach*, New York – London, 2003.

Васиљевић, М. *Тржовинско право*, Београд, 1995.

Веселиновић, П. *Економија*, Београд, 2010.

Вукићевић, М. Ђ. *Основи економије*, Београд, 2004.

Голубовић, С. *Европска монетарна унија -Институционални аспекти*, Ниш, 2007.

Горчић, Ј. *Финансије и финансијско право*, Ниш, 1994.

Енциклопедија британика (књига 3), Београд, 2005.

Живковић, А, Станковић, Р, Крстић, Б, *Банкарско пословање*, Београд, 2006.

Зарин, П. И. *История экономических наук*, Москва, 1963.

Jelčić, B. *Nauka o finansijama i finansijsko pravo*, Zagreb, 1983.

Јовановић, А. *Теоријске основе економске анализе права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2008.

Јовановић, А. *Увод у економску анализу права*, Правни факултет Универзитета у Београду, 1998.

Јовановић, С. *Влада Милана Обреновића: књига друга*, Београд, 1934.

Kaufman, G. „More on an Empirical Definition of Money", *American Economic Review*, 1969.

Kindlberger, Č. *Međunarodna ekonomija*, Beograd, 1974.

Китановић, Д, Голубовић, Н, Петровић, Д. *Основи економије*, Ниш 2008.

Китановић, Д, Голубовић, Н. *Основи економије*, Ниш, 2003.

Ковачевић, С. *Међународни економски односи*, Крагујевац, 1995.

Комазец, С, Ристић, Ж. *Монетарне и јавне финансије*, Београд, 1997.

Кулић, Ж, Милошевић, Г, Ристић, С. *Управљање кадровима и њиховим потенцијалима*, Београд, 2005.

Кулић, Ж. *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Београд, 2003.

Кулић, М. *Финансијски менаџмент*, Београд, 2003.

Лабус, М. *Основи економије*, Београд, 2006.

Leake, A. *Macroeconomics*, Macmillan, London, 1982.

Ловчевић, Ј. *Институције јавних финансија*, Београд, 1975.

Mankiw, N. G, Taylor, M. P. *Economics* (срп. издање: Економија), Датастатус, Београд, 2008.

Маринковић, Р. *Марксизам и крах реалсоцијализма*, Београд, 1995.

Маринковић, Р. *Формирање цена у тржишној економији*, Крагујевац, 1998.

Марковић, Д. *Монетарне финансије*, Крагујевац, 2003.

Маркс, К, Енгелс, Ф. *Критика Готског програма. Критика нацрта Ерфуртског програма*, Београд, 1959.

Маркс, К. *Капитал, том I*, Београд, 1964.

Маркс, К. *Основи критике политичке економије*, том I, у: К.Маркс, Ф. Енгелс, Дела, том 19, Београд, 1979.

Милошевић, Г. *Порез и избегавање пореза*, Београд, 2005.

Милошевић, Г. Фактори промена на тржишту радне снаге Србије, *Зборник радова, Правни факултет, Универзитета у Новом Саду, број 2,* Нови Сад, 2017.

Милутиновић, В. *Неолиберална бајка*, Досије, 2014.

Морић, Љ. *Основи политичке економије и економски систем, I део (Основи економије),* Београд, 2002.

Пејић, Л, Јакшић, М. *Доктрине великих економиста*, Београд, 1994.

Петровић, П, Брчеревић, Д, Минић, С. „Привредни опоравак, запосленост и фискална консолидација: Поуке из 2015. године и изгледи за 2016. и 2017. годину", *Економика предузећа*, год. 64, бр. 1-2. Београд, 2016.

Пешаковић, Г. *Међународне финансијске институције и Југославија: од обнове и развоја преко дезинтеграције и обнове*, Економски анали, Београд, 3/1999.

Пјанић, З. *Теорија цена*, Београд, 1984.

Пјанић, З, Стојановић, И, Јакшић М. *Економска и пословна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1994.

Покрајчић, Д. *Економика предузећа*, Београд, 2002.

Поповић, Д. *Наука о порезима и пореско право*, Београд, 1997.

Поповић, Д. *Пореско право*, Правни факултет у Београду, 2022.

Прокопијевић, М. *Европска унија – увод*, Службени гласник, 2009.

Ристић, Ж. *Глобални фискални менаџмент*, Београд, 2000.

Ристић, Ж. *Фискална економија*, Београд, 1991.

Росић, И. *Раст, структурне промене и функционисање привреде*, Краљево 2000.

Samuelson, P. A. *Economics* (hr. izdanje: *Ekonomija*), Zagreb, 1992.

Samuelson, P. A. *Ekonomija*, Beograd, 1969.

Samuelson, P. A. *Ekonomska čitanka, Zagreb*, 1975.

Shavell, S. *Foundations of Economic Analysis of Law* (hrv. izdanje *Temelji ekonomske analize prava*), Mate doo, Zagreb, 2009.

Симићевић, В. *Новац и банкарство за менаџере*, Београд, 1996.

Steuenberg, B, Blommestein, H. J. *„Governement and Markets: Establishing a Democratic Constitutional Order and Market Economy in Former Socialist Countries*, Kluwer Academic Publishers, 1994.

Стојовић, Д. *Мултилатерална економска дипломатија – положај и улога међународних финансијских институција*, Београд, 2005.

Табароши, С, Јованић, Т. *Економско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2010.

Ћировић, М. *Монетарна економија*, Београд, 1987.

Филиповић, Х. *Наука о финансијама*, Сарајево, 1959.

Фридман, М. *Теорија новца и монетарна политика*, Београд, 1973.

Цвјетичанин, Д, Бајец, Ј, Вале, Ј. *Реализација програма економског опоравка, развој финансијског тржишта и финансијска дисциплина*, Милочер 1994 – Реферати.

Чобељић, Н. *Привреда Југославије – раст, структура и функционисање*, Крагујевац, 1984.

Шошкић, Б. *Економске доктрине*, Београд, 1983.

Woolf, E. *Ekonomics*, Hutchinson, Лондон, 1987.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Дигитална Народна библиотеке Србије, званични интернет сајт: https://digitalna.nb.rs.

Народна банка Србије, званични интернет сајт www.nbs.rs. Вест од 30.3.2023. године.

Привредна комора Србије, званични интернет сајт: http://www.pks.komora.net.

Републички завод за статистику, званични интернет сајт: https://www.stat.gov.rs.

Statistisches Bundesamt (Destatis), званични интернет сајт: https://www.destatis.de.

World Bank, званични интернет сајт: https://data.worldbank.org/.

World Investment Report; http://www.worldinvestmentreport.org/wir2015/ - UNCTAD: Reforming international investment governance 2015.

World Trade Organisation, званични интернет сајт: http://www.wto.org;

ОСТАЛО

Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања: *Процена успешности националне стратегије запошљавања за период 2011–2020. године за првих пет година примене (2011–2015),* Београд, 2017.

Министарство финансија, *Основни индикатори макроекономских кретања* 05. 07. 2024. године.

Републички завод за статистику, Билтен: *Анкета о радној снази у Републици Србији*, Београд, 2024.

Републички завод за статистику, *Статистика спољне трговине, Саопштење бр. 19*, СТ-12, год. LXXIV, 31.1.2024. године.

Републички завод за статистику: *Економска кретања у Републици Србији у 2023. години*, Београд 2024.

Републички завод за статистику: *Статистички календар Републике Србије*, Београд, 2024.